

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2009

Jan Konůpek

Univerzita Karlova v Praze

**Filozofická fakulta
Katedra historie**

Bakalářská práce

Jan Konůpek

**Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve
13. století**

**Colonisation and church authorities in the territory of historical
Loket shire at 13th century**

Karlovy Vary 2009

Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

Velmi děkuji Prof. PhDr. Lence Bobkové, CSc. za řadu cenných podnětů a trpělivé vedení této práce a všem mým konzultantům za radu a pomoc.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Karlových Varech dne 13. srpna 2009

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta
Katedra / ústav:

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení studenta:

Jan Konůpek

Datum narození:

11. 12. 1979

Kontaktní adresa:

Sokolovská 125, Karlovy Vary 36005

Obor studia / kombinace:

Historické vědy

Diplomní obor:

Historie, Bc.

Název práce v češtině:

Kolonizace a církevní správa na území historického Loketska ve 13. století

Název práce v angličtině:

Colonisation and church authorities in the theritory of historical Locket shire at 13th century.

Vedoucí práce:

Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

Konzultant:

PhDr. Stanislav Burachovič; Mgr. Lubomír Zeman; JuDr. Vilém Knoll, PhD

Pokyny k vypracování:

Zpracovat základní bibliografii dosavadní literatury k danému tématu. Na základě vlastního terénního výzkumu a shromáždění relevantních informací z příslušných archivních, památkových a muzejních institucí provést základní archivní rešerši písemných pramenů. Dále pak ve světle nových poznatků z oblasti právní historie, archeologie a stavební historie nastínit historický obraz průběhu osídlení a duchovní správy tohoto kraje ve sledovaném období.

Doporučená literatura:

- Bachmann E.: Sudetenländische Kunsträume im 13. Jahrhundert. Brno (Brünn) und Leipzig 1941.
- Čechura, J.: K některým aspektům využití novověkých písemných pramenů pro stavebně historické průzkumy středověkých objektů, in: Památky a příroda, 9, Praha 1984.
- Becher, D.: Neue Abhandlung vom Karlsbade in dreyen Theilen. Praha 1772.
- Benešová K., Bernau, B.: Čechy, X. Krušné Hory a Poohří. Praha 1896.
- Boháč, Z.: K otázce využití zasvěcení kostelů v oboru historické geografie, ČČH XVI, 1968.
- Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, ČsČh XXI, 1973.
- Brosche, W.: Beiträge zur Vor-und Frühgeschichte der Karlsbader Landschaft, in: Bohemia 6, 1996, s. 39 – 7.1
- Fiala, J.: Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století, in: Minulostí Západočeského kraje, č. XXVIII, Plzeň 1992.
- Gnirs, A.: Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale. Der politische Bezirk Elbogen, in: Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé, XLIII, Praha 1927.
- Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in der politische Bezirk Tepl und Marienbad, in: Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé, L, Augsburg - Brno 1932.
- Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad. Praha 1933, reedice in: Handbuch den sudetendeutschen kulturgeschichte, svazek 8, München 1996.
- Karlsbader Geschichtsquellen in den älteren Ratsschriften der Stadt Elbogen, als Beträge zur Sozial - und wirtschaftsgeschichte der Kurtstadt für die Zeit des 16. bis 18. Jahrhunderts. Karlsbad 1929.
- Gross, A.: Dějiny karlovarského kraje, Díl I., Od pravěku do konce feudálního období (1848). Karlovy Vary 1954.
- Hlavní pomístní názvy kraje karlovarského. Praha 1957.
- Heimatkunde des Bezirkes Karlsbad, Karlovy Vary 1937.
- Holder A.: Podrobný seznam míst v Čechách. Vídeň 1885
- Charvátová, K.: Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století, in: Historická geografie 28, 1995, s. 74.
- Janák J., Hledíková Z., Dobeš J.: Dějiny správy v českých zemích, Praha 2005.
- Knoll V.: Štaufští ministeriálové a Sedlecko. Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy, in: Západočeský sborník historický 8, Plzeň 2003.
- Kotyška V.: Úplný místopisný slovník království českého. Praha 1895.
- Kejř J.: Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké, in: Sborník k 70. Narozeninám V. Vaněčka, Praha 1975.
- Kubů F.: Štaufská ministeriálita na Chebsku. Cheb 1997.
- Kuča K., Ludwig K.: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 1998.
- Alt – Karlsbad. Karlovy Vary 1920.
- Die ältesten Karlsbader Kirchenbücher, in: Jahrbuch des Vereines für geschichte der Deutschen in Böhmen, č. 2, Karlovy Vary 1934.
- Livorová : Cizí podněty a domácí tradice v románské architektuře severozápadních Čech, in: Umění 7, Praha 1959.
- Muggenthaler H.: Kolonisations- und wirtschaftliche Tätigkeit eines deutschen Zisterziarklosters im 12. und 13. Jahrhundert. München 1924.

- Nejdl K.: Počátky kolonizace valdsaského kláštera a germanizace Karlovarského kraje, in. Historický sborník Karlovarska 1955, s. 56 – 76.
- Pelant J.: Města a městečka západočeského kraje. Plzeň 1984.
- Pelleter M.: Denkwürdigkeiten der Stadt Falkenau an der Eger und ihrer nächsten Umgebung. Falkenau 1876.
- Podlaha A.: Posvátná místa království českého. Praha 1883 – 1913.
- Profous A.: Místní jména v Čechách, jejich vznik původní význam a změny. Praha 1947 – 57, dodatky 1960.
- Sedláček A.: Místopisný slovník historický. Praha 1895
- Schaller J.: Topographie des Königreichs Böhmen, darinnen alle städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungsamt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden, II., Elbogner Kreis. Praha 1785.
- Sommer J. G.: Das Königreich Böhmen, XV. Elbogner Kreis. Prag 1847.
- Stöhr L. A.: Kaiser Karlsbad und dieses weit berühmten Gesundheitsortes Denkwürdigkeiten, für Kurgäste, Nichtkurgäste und Karlsbadre selbst. Karlovy Vary 1812.
- Die Urkunden des Karlsbader Stadtarchivs, in: Karlsbader historisches Jahrbuch 2, Karlovy Vary 1939.
- Die Urkunden des Karlsbader Stadtarchivs, 2. Theil, Nach dem Verzeichnis des Dechanten P. in: Karlsbader historisches Jahrbuch 3, Karlovy Vary 1940.
- Šimák J. V.: Středověká kolonizace v zemích českých, Praha 1938.

Vedoucí práce (podpis):

Datum zadání práce:

L. S.

.....
Vedoucí základní součásti:

.....
Děkan:

Datum:

OBSAH:

Úvod	10
1. Charakteristika předkládané práce	
1.1 <i>Výchozí předpoklady</i>	11
1.2 <i>Metodická východiska a cíle</i>	12
2. Historická reflexe	
2.1 <i>Vývoj zpracování dané problematiky</i>	14
2.2 <i>Pojem kolonizace v kontextu české historiografie</i>	22
3. Popis a charakter sledovaného území	
3.1 <i>Geografické vymezení sledované oblasti</i>	28
3.2 <i>Přírodní podmínky a charakter krajiny</i>	30
4. Vývoj osídlení a správní organizace	
4.1 <i>Rané slovanské osídlení – Vznik hradské správy</i>	32
4.2 <i>Pronikání říšské ministeriality – Štaufská politika</i>	34
4.3 <i>Geneze šlechty – Vznik lenního systému</i>	38
5. Církev a její působení	
5.1 <i>Řády a kláštery</i>	42
5.2 <i>Podoba duchovní správy</i>	44
5.3 <i>Sakrální architektura</i>	51
Závěr / Conclusion	56
Tese pro rozšíření	58
Seznam použitých zkratk	59
Seznam pramenů a literatury	60
Seznam příloh	71

Anotace

Předkládaná práce se pokouší ve světle nových poznatků z oblasti právní historie, archeologie a stavební historie nastítnit historický obraz průběhu osídlení, sídlení výstavby a duchovní správy historického Loketska. V úvodní části charakterizuje povahu a metodická východiska stávajícího výzkumu a pomocí krátkého historického exkurzu vysvětluje souvislosti dobových interpretačních schémat. Po geografickém vymezení dané oblasti a charakteristice jejího krajinného rázu je nastíněn vývoj osídlení a správní organizace. Výkladová linie je vedena od raného slovanského osídlení přes vznik sedlecké kastelánie až po ustanovení lenního systému loketského hradu. V této souvislosti je věnována zvýšená pozornost místní nižší šlechtě ministeriálního původu a okolnostem jejího vzniku. Závěrečná kapitola se věnuje úloze církve v sídelní výstavbě a podobě duchovní správy. Poslední část pak stavebnímu fondu dobové sakrální architektury, který je výrazným pozůstatkem nastíněného procesu.

Úvod:

Historický koncept českých dějin procházel v průběhu času řadou proměn. V každém historickém výkladu se odrážela aktuální situace doby, stejně jako osobní preference jednotlivých historiků. Každá doba tak byla znovu nucena nalézat „své“ dějiny.¹ Všechny dosavadní přístupy však věnovaly značnou pozornost „problematice 13. století“, které bylo vždy vnímáno jako výrazný předěl ve vývoji českých zemí. Podstata této změny byla, v závislosti na dobovém historiografickém diskursu, spatřována v proměně etnické skladby obyvatelstva, v jeho právním postavení, v oblasti majetkoprávních vztahů a ekonomiky, v sociálních a kulturních proměnách společnosti, jakož i v řadě dalších oblastí. Dlouhodobý badatelský zájem, který byl a je tomuto období věnován, svědčí o podstatnosti změn, které tehdy probíhaly ve východní části střední Evropy. Kořeny těchto změn je však třeba hledat v daleko širších souvislostech jak místních, tak časových. Ačkoliv má český zájemce o tuto problematiku v současnosti k dispozici řadu obsáhlých titulů² vydaných v nedávné době, jejichž bibliografické souhrny nabízejí dlouhé výčty článků a knih o vybraných tématech, česky psaných prací na dané téma, které by metodicky a koncepčně odpovídaly soudobému evropskému standartu, není v porovnání s jinými tématy, mnoho. Současná úroveň české historiografie vybízí k hledání nových poznávacích cest. Propojování nosných pracovních metod s kritickým zapojováním všech využitelných zdrojů poznání se v současnosti stává nezbytností. Krystalizuje tak nové pojetí medievistiky jako integrující mezioborové disciplíny, která při zachování specifické individuality každé vědní oblasti citlivě vnímá přístupy a výsledky ostatních vědních oborů a dokáže s nimi poučeně zacházet.³

¹ Souhrnně k otázkám metody a metodologie soudobé historiografie například G. G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století – Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Praha 2002; J. APPLEBY - L. HUNT – M. JACOBS, *Jak říkat pravdu o dějinách – Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*, Brno 2002; M. HROCH a kol., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985. Dále pak pouze výběrově: J. ŠTAIF, *Sociální a kulturní dějiny. Několik poznámek k postmoderní diskuzi*, in: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*, Brno 2006; R. VAN DÜLMEN, *Historická antropologie – Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002; M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002; J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007. Ze starších titulů například Z. KALISTA, *Cesty historikova myšlení*, Praha 2002.

² V první řadě je třeba zmínit knihy J. ŽEMLIČKY, *Století posledních Přemyslovců – český stát a společnost ve 13. století*, Praha 1986; *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990; *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997. A na ně bezprostředně navazující *Počátky Čech královských (1198 – 1253) – Proměna státu a společnosti*, Praha 2002. Metodicky blízké jsou pak práce J. KLÁPŠTĚHO. Především pak *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005. Faktograficky obsáhlý nástin dějin českých zemí ve 13. století podal rovněž V. VANÍČEK, *Velké dějiny zemí koruny české II. (1197 – 1250) a III. (1250 – 1310)*, Praha – Litomyšl 2002.

³ J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253*, Praha 2002, s. 29.

1. Charakteristika předkládané práce

1.1 Výchozí předpoklady

Za poznáním průběhu středověké kolonizace daného území a úlohy církevní správy v tomto procesu nás vede několikere svědectví.⁴ Klíčová úloha v něm připadá písemným, lingvistickým hmotným pramenům.⁵ Povaha a dosah jejich výpovědí se zásadně liší. Jelikož ve starším období je písemných pramenů relativní nedostatek, shromažďuje informace o celkovém rozsahu osídlovacího procesu v době mezi 6. - 13. stoletím v převážné míře archeologie a s ní příbuzné disciplíny. Při interpretaci výsledků těchto výzkumů je však třeba vzít v potaz řadu limitujících faktorů. Žádný z historických oborů nezachází s prostým snímek minulosti, jeho data vždy spoluutváří celá řada okolností. Tato kritická výhrada se plně týká i archeologických map, které nevypovídají pouze o intenzitě středověkého osídlení, ale též o povaze archeologického terénního zájmu, jenž dosud do jednotlivých regionů směřoval a jemuž vděčíme za shromážděné poznatky.⁶

Tento předpoklad se pochopitelně týká rovněž ostatních disciplín zaměřujících se na výpověď hmotných pramenů. Z nich mají pro danou problematiku mimořádný význam dochované stavby středověkých kostelů. Tomuto fondu a jeho vypovídacím možnostem byla, v porovnání s jinými regiony,⁷ dosud věnována pouze velmi malá pozornost. Jeho zpracování je v první řadě úkolem stavební historie, která svým metodickým zakotvením vychází z archeologie středověku, v mnohém však její metody doplňuje a tvůrčím způsobem rozvíjí⁸. Řadu let stály stavby na okraji historické pramenné základny, a pokud je historici přeci jen přijímali, pak spíše jako dobový výraz uměleckého projevu.⁹ Postupem doby se však ukázalo, že jejich vypovídací schopnost je podstatně širší.¹⁰ Při vykreslení pokud možno plastického

⁴ Geografické vymezení sledované oblasti, sledovaný časový horizont, jakož i vymezení termínu kolonizace by mělo být předmětem samostatných kapitol. Viz úvodní obsah.

⁵ Lingvistickými prameny v tomto kontextu rozumíme především výsledky jazykovědných výzkumů (toponomastika, onomastika apod.), které byly, navzdory často diskutabilním interpretacím, cenným metodickým vkladem historického bádání závěru 19. a první poloviny 20. století. Právě pro území obývaným do roku 1945 německy hovořícím obyvatelstvem jsou k dispozici rozsáhlé studie tohoto charakteru. Viz SCHWARZ, E.: *Die Ortsnamen der Sudetenlandern als Geschichtsquelle*, Berlin 1931.

⁶ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 171.

⁷ Pro srovnání lze zmínit například L. KRACÍKOVÁ – V. BELLIG, *Středověká sakrální architektura na Frýdlantsku*, Praha 2003; L. KRACÍKOVÁ – J. SMETANA, *Románská a gotická architektura v okrese Česká Lípa*, Praha 2000.

⁸ K otázce historického vývoje stavební historie a k možnostem jejího propojení s archeologickými průzkumy viz *Sborník 4/2006* (Sborník příspěvků z čtvrté konference stavebně historického průzkumu uspořádané 31. 5 – 3. 6. 2005 v Poděbradech.).

⁹ Viz. D. MENCLOVÁ, *České hrady*, I, Praha 1972.

¹⁰ Teoretickým otázkám využití staveb jako historického pramene, stejně jako postavení historiografie a stavební historie v kontextu společenských věd se věnuje například F. GABRIEL, *Teoretické aspekty studia hradních staveb*, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dále FF UJEP), Ústí nad Labem 2006, s. 8 – 13; TÝŽ: *K metodám a problémům stavební historie*, in: *Sborník společnosti přátel starožitností 4*, 1996 a, s. 25 – 32; TÝŽ: *Postavení staveb mezi historickými prameny*, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností – Muzejní a vlastivědná práce 110*, s. 150 – 161. Dále například K. PODROUŽEK, *Vesnické stavby*

obrazu sledovaného procesu bude tedy mít stavební historie bezesporu důležité slovo. Stavebně historické průzkumy jednotlivých objektů jsou však obvykle realizovány pouze v rámci obnovy těchto památek. Svou povahou se tedy jedná o průzkumy záchranné, které obvykle nepodléhají širšímu koncepčnímu záměru. Tato skutečnost zásadně ovlivňuje možnosti vzájemné komparace výsledků a tvorbu obecněji formulovaných závěrů. Jejich širší uplatnění¹¹ však na druhou stranu může být impulsem pro zpracování dosud opomíjených archivních fondů. Jejich zpřístupnění širší badatelské veřejnosti pak může vést ke korekci některých závěrů nesouvisejících primárně se stavebně historickou tematikou či podnítit tvorbu nových prací syntetického charakteru.

Vedle staveb a větších urbanistických celků představuje výrazný historický pramen i kulturní krajina. Její výpověď se obvykle vztahuje k značně dlouhému časovému horizontu.¹² Zcela zásadní jsou také starší jazykovědné studie, přínosy historické klimatologie, kulturní a fyzické antropologie¹³ a celé řady dalších oborů. Navzdory zásadním rozdílům podstaty těchto pramenů, a tedy i metod jednotlivých oborů, které k nim přistupují, je jejich výpověď v rámci historického poznání nezastupitelná.

V tomto ohledu se však otevírá závažné diskusní téma. Smysl historického poznání se, přes všechny zvraty, stále naplňuje vyprávěním příběhů. Očekávané příběhy však jednotlivé pomocné disciplíny vyprávět nedokážou. Při cestě za poznáním minulosti tak nezbyvá než kriticky spojovat výpověď různých svědků, pramenů písemných, archeologických, ale i stavebně historických a dalších.¹⁴ Všechny totiž vypovídají o téže skutečnosti, kdysi tak či onak spojitě.

1.2 Metodická východiska a cíle

Vzhledem k danému formátu si předkládaná práce neklade primárně za cíl zásadním způsobem prohloubit stav historického poznání o daném tématu. To by ani ve stanoveném rozsahu nebylo možné. Spíše by měla být pokusem o určitou generalizaci dosavadních poznatků, jejich utřídění a kritiku. Měl by být naznačen vývoj církevní správy a osídlení

v pískovcovém podloží, FF UJEP, 2006, s. 10 – 11. Srovnej též E. NEÚSTUPNÝ, *Nástin archeologické metody*, in: Archeologické rozhledy (dále AR) 38, 1986, s. 525 – 548, TÝŽ: *Jednoduchá metoda archeologické analýzy*, in: Památky archeologické (dále PA) 64, 1973, s. 169 – 234, TÝŽ: *Metoda archeologie*, Plzeň 2007. Tuto práci doporučuji konfrontovat s její recenzí od JIŘÍHO MACHÁČKA publikovanou in: Archeologické rozhledy LX – 2008, s. 611 – 613.

¹¹ Dle nového stavebního zákona je při obnově památkově chráněné stavby zajištění tohoto průzkumu ze strany investora povinné (obdobně jako u arch. průzkumu). Jedná se o velmi pozitivní (byť koncepčně nedotažený) posun v dosavadní praxi stavební obnovy architektonických památek.

¹² Viz J. SÁDLO – P. POKORNÝ – P. HÁJEK – D. DRESLEROVÁ – V. CÍLEK, *Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005.

¹³ V souvislosti s danou problematikou například viz J. VÁLA, *Antropologická studie obyvatel obce Obora u Karlových Varů*, in: V. historický seminář Karla Nejdla (dále HSKN), Karlovy Vary 1995.

¹⁴ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 9.

českých zemí do konce 13. století a tento proces prezentován formou mikrohistorické sondy na příkladu jednoho konkrétního regionu. Pozornost by měla být věnována především heuristice starší literatury, která by umožnila kriticky se vyrovnat s historickým obrazem v této literatuře obsaženým. Zároveň by mělo být touto formou nastíněno vymezení práce z hlediska metodického. V této souvislosti by měla být věnována zvýšená pozornost výpovědi hmotných pramenů. Kromě základní rešerše písemných pramenů by měly být tudíž shromážděny i dosud nevydané nálezové zprávy z archeologických, stavebně historických, ale i restaurátorských a dalších relevantních průzkumů, zabývajících se dochovanou venkovskou sakrální architekturou z příslušného období.¹⁵ Tento historický stavební fond je nejviditelnějším a zároveň nejméně prozkoumaným pozůstatkem středověkého venkovského osídlení a církevní správy.¹⁶ Jako takový představuje důležitý historický pramen, jehož vypovídací schopnost nebyla, až na výjimky, ve větší míře doceněna.¹⁷ Ve stručnosti by tak měl být nastíněn stavebně historický vývoj tohoto fondu a zmíněna některá specifika, která ho po stránce slohové či technologické odlišují od analogické dobové produkce jiných oblastí. Tímto způsobem by měly být naznačeny rovněž vazby na směry postupující kolonizace a každodenní realitu raně středověkého venkovského osídlení. Práce by tak ve svém souhrnu mohla posloužit jako drobný příspěvek k budoucímu komplexnímu vyhodnocení dané problematiky.

¹⁵ Nebudou brány v potaz hradní kaple, které svou podstatou souvisí spíše s problematikou panských sídel a jako takové jsou předmětem kastelologického bádání. V této otázce odkazují především na mladší souborná díla. T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000; D. MENCLOVÁ, *České hradby*, I – II, Praha 1972; *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, XIV., 3. vydání, Praha 1993 – 1998. Pro detailnější studium regionální tematiky doporučuji práce JIŘÍHO ÚLOVCE, VILÉMA KNOLLA a TOMÁŠE KARLA publikované v odborném periodickém tisku (*Castellologica Bohemica*, *Dějiny staveb*, *Sborník*, *Hláska*).

¹⁶ Opomíjení tohoto pramene vyvstane například při konfrontaci s nedávno vydanými, soudobě koncipovanými historickými publikacemi, které logicky začleňují výpověď relevantních hmotných pramenů do celku historického obrazu. Viz například stať T. KAREL – V. KNOLL, *Středověká sídla Notthafftů v Čechách*, in: *Po stopách šlechtického rodu Notthafftů – Notthaffti v Čechách a v Bavorsku*, (katalog stejnojmenné výstavy) Cheb 2006.

¹⁷ V této souvislosti je třeba zmínit práci Z. BOHÁČE, který dynamiku středověkého osídlení ve vztahu k románské architektuře sledoval. Viz Z. BOHÁČ, *Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury*, in: *Folia historica Bohemica* 1, 1979, s. 157 – 176. Pro sledovanou oblast přinesla řadu podnětů práce DOBROSLAVA LÍBALA, *Urbanistický a architektonický fenomén středověkých západních Čech*, in: *Minulostí Západočeského kraje* (dále MZK) 20. Z novějších prací na jednotlivých objektech pak především práce L. ZEMANA a J. KLSÁKA. Výběrově viz L. ZEMAN - J. KLSÁK, *Kostel sv. Jakuba v Ostrově ve světle nových poznatků*, in: *Dějiny staveb* 2006, s. 5 – 19.

2. Historická reflexe

2.1 Vývoj zpracování dané problematiky

Vzhledem k rozsáhlosti literatury zabývající se osídlením českých zemí v průběhu 13. století a k omezenému rozsahu předkládané práce, se pokusím pouze o stručný nástin dané problematiky. K podrobnějšímu studiu pak odkazují na díla uvedená v poznámkovém aparátu.¹⁸ Zvýšená pozornost by měla být věnována pracím regionálního charakteru a těm, které se blíže věnují podílu církevních institucí na kolonizačním procesu. Ačkoliv takto provedený výběr bude ze své podstaty značně neúplný, pokusím se stručně charakterizovat alespoň základní výkladové linie.

Při interpretaci „velké středověké změny“ spadající do období panování českých králů z přemyslovské dynastie se historická obec od druhé poloviny 19. století primárně dělila na základě jazyka a národnosti¹⁹ spíše než podle hodnotové orientace či metodických přístupů jednotlivých autorů. Jelikož podstata této změny byla spatřována především ve vzniku „dvojí národnosti“ obyvatel českých zemí a za jejího nositele byl označeni především nově příchozí kolonisté z „německých“ zemí, nabyla tato otázka dobově aktuálního politického významu. Ačkoliv se k ní pochopitelně vyslovila v průběhu předcházející doby řada dějepisců²⁰, její první „vědecké“ uchopení v českých zemích zahájil až František Palacký.²¹ Právě on

¹⁸ Stručné shrnutí dosavadního vývoje studia této problematiky nabízí například J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 11 – 30. Dále například srovnaj heslo „německá kolonizace“ in: F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997. V otázce metodického přístupu a biografických profilů zde uváděných autorů doporučuji konfrontovat s E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002. Komplexně se reflexí „kolonizační otázky“ v české historiografii 19. a 20. století zabývala například D. LEŚNIEWSKA, *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckim w średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii*, Poznań – Marburg 2004. Dále pak především J. ŽEMLIČKA, *Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu*, in: F. Šmahel – E. Doležalová (edd.), *František Palacký 1798/1998, Dějiny a dnešek*, Praha 1999, s. 101 – 111.

¹⁹ Německé dějepisectví z doby první republiky částečně zachycuje H. BACHMANN, *Die sudetendeutsche Geschichtsschreibung von Höfler bis Wostry* ve výroční zprávě gymnasia v Aschaffenburgu 1963 – 1964. Po roce 1945 seznamuje s historickou prací německých historiků z českých zemí F. Seibt, ve zvláštním čísle *Historische Zeitschrift* nadepsaném *Bohemica Probleme und literatur seit 1945*, HZ Soderheit 4, 1970. Zde jsou uvedeny i zprávy o práci českých a slovenských historiků po roce 1945. Užitečná je rovněž BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990.

²⁰ Z autorů staršího období například DANIEL ADAM Z VELESLAVÍNA (1546 – 1599) či TOMÁŠ PĚŠINA Z ČECHOŘODU (1629 – 1680). V pozdější době například FRANTIŠEK MARTIN PELCL (1734 – 1801). Dále pak výběrově několik evropských autorů zabývajících se „německým“ osídlením východně od Labe, jejichž díla ovlivňovala během první poloviny 19. století českou (v zemském slova smyslu) historiografickou obec: ADAM NARUSZEWICZ (1733 - 1796), JOACHIM LEWEL (1786 - 1861), GUSTAV A. STENZEL. K otázce dobového filozofického zakotvení většiny dějepisců je třeba připomenout dílo JOHANNA G. HERDERA (1744 - 1803).

²¹ FRANTIŠEK PALACKÝ (1798 – 1876.) Básník, estetik, politik a historik. Autor monumentálního díla *Geschichte von Böhmen/ Dějiny národu českého w Čechách a w Moravě* (1832 – 1848). Autor řady pramenných edic např. *Archivu českého* (1840 – 1872) či topografických prací jako je *Popis království českého* (1843) etc. Viz. F. KUTNAR - J. MAREK: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997.

zdůraznil a objasnil historický význam tohoto období pro vývoj středověké společnosti českých zemí. V jeho pojetí mělo právě v této době dojít k zásadnímu obratu od „prvotní slovanské demokracie“ ke „germánským feudálním řádům“.²² V otázce osídlení českých zemí v době stěhování národů zastával stanovisko o diskontinuitě germánského osídlení mezi pozdně antickým obdobím a dobou vrcholného středověku. Konec markomanského osídlení spojoval s Attilovým tažením na Katalaunská pole. Poté měli Češi nabýt „v dosavadní zemi Bójské a Markomanské konečně převahy a pak brzy také jedinými pány a obyvateli jejími se stali.“²³ Palackého výkladem byl zásadně ovlivněn dobový bohemikální historiografický diskurs. V následujícím období byla většina výkladových rovin vedena ve snaze Palackého koncept dobově přiměřenými prostředky rozvinout či naopak negovat, přičemž pro hodnotící hledisko jednotlivých autorů byla z větší části určující jejich příslušnost k jedné z „jazykových větví“ zemské historiografie. Jejich odlišnost pak primárně spočívala v politických a hodnotových preferencích, které postupem doby získávaly antagonisticky nacionálně vyhraněný charakter.²⁴

V souvislosti se středověkou kolonizací českých zemí byla především akcentována otázka po vzniku a významu zemského „němectví“, ve smyslu původu obyvatel hovořících germánskými dialekty a jejich role v dějinách země, potažmo národa. Většina dějepisných prací odvozovala počátek německého osídlení od imigrační vlny provázející vrcholnou fázi středověké kolonizace. Nezapadly však ani starší úvahy o kontinuitě zdejšího německého osídlení se starým germánským osídlením českých zemí.²⁵ Tyto úvahy oživovala skepse, že by starší markomanské osídlení Čech nezanechalo výraznější stopy. K tomuto názoru se částečně přikláněl již Pavel Josef Šafařík.²⁶ Tento názor, byť nepodložený věcnými argumenty, se poté objevil v roce 1851 v pracích F. A. Schmalfusse, W. Webera, W. Z.

²² Na 13. století nepohlížel František Palacký jako na vnitřně homogenní celek, ale členil ho ve dvě části. Zatímco léta 1197-1253 (vládu Přemysla Otakara I. a Václava I.) uvedl jako *Čechy královské s řády slovanskými*, Vlastní dynamiku změny připsal až následujícímu období vlády Přemysla Otakara II, Václava II a Václava III. Tehdy se měli, mimo jiné, Němci hojně usazovat v „župě“ loketské. Je pozoruhodné, jak moderně vystihl František Palacký hranici mezi staroslovanskou demokracií a „řády feudálními“, jinými slovy mezi starším a mladším středověkem. Srovnej například J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 13.

²³ F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův*, I. 1, s. 87 – 88. Dále J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 11.

²⁴ Srovnej F. KUTNAR - J. MAREK: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 349 – 358.

²⁵ Například DANIEL ADAM Z VELESЛАVÍNA, FRANTIŠEK MARTIN PELCL, částečně též TOMÁŠ PĚŠINA Z ČECHORODU. Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 13 – 14.

²⁶ PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK (1795 - 1861) literární historik, jazykozpytec a zakladatel slovanské etnografie a archeologie. Tento názor se objevuje například v jeho díle *Geschichte der slawischen Sprache und literatur nach allen Mundarten*, 2. Abdr. Prag 1869, s. 302. Viz: F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997.

Ressela a dalších, ponejvíce vlastivědných badatelů.²⁷ V opozici k Palackému dílu představil interpretačně antagonistickou koncepci českých dějin Ludwig Schlesinger.²⁸ Jeho pojetí se stalo, díky svému liberálně nacionálnímu pojetí, velmi populární v prostředí německého měšťanstva. V otázce původu germánského osídlení Schlesinger rozvinul úvahy o setrvání zbytků Germánů, v zemi i po příchodu Slovanů. Tyto izolované ostrůvky germánského lidu spolu s nově příchozími kolonisty z německých zemí pak měly dát základ českému „němectví“.²⁹ V průběhu času se Schlesinger stále více klonil k rozhodující úloze středověké kolonizační imigrační vlny. Na tyto úvahy navázal vlastivědný badatel Franz Focke³⁰ Ve snaze podpořit svá tvrzení se Focke jako jeden z prvních uchýlil k rozboru horopisných, vodopisných, místních i traťových názvů. „České Němce“ (*Deutschböhmen*) pak nepovažoval za směs mladších německých příchozích, ale za skutečný německý kmen (*ein Volksstamm echter deutscher Art*) odvozený ze starogermánských reliktiů.³¹

Přes tyto snahy se myšlenka o nepřetržité kontinuitě germánského osídlení v Čechách příliš neujala. Obecně převládal názor Františka Palackého o prvořadém významu německé kolonizace 13. století. Podle Wáclava Wladivoje Tomka³², Hermenegilda Jirečka, Josefa Kalouska, Jaromíra Hanela³³, ale i Bedy Dudíka, Georga Juritsche, Wilhelma Friedricha a dalších měl rozhodný zvrat v národnostním složení obyvatel země přivodit teprve

²⁷ F. A. SCHMALFUSS, *Die Deutschen in Böhmen. Geschildert in Geographisch-statistischer, staatswirtschaftlicher, volksthümlicher und geschichtlicher Beziehung*, Prag 1851, s. 152 – 154; W. WEBER.: *Die Ausbreitung der deutschen Nationalität in Böhmen*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 2, s. 1 – 16; W. Z. RESSEL., *Bemerkungen über die allmähliche Gestaltung der Bevölkerungsverhältnisse Böhmens in nationaler Beziehung*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 3, s. 75.

²⁸ LUDWIG SCHLESSINGER (1838 – 1899), středoškolský profesor, liberální poslanec a v závěru života vůdce německých liberálů. Autor historického díla *Geschichte Bohmens*, Prag 1869. Viz. F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 353.

²⁹ „*Deutschtum*“ výraz, který má v rámci kulturněhistorické tradice německého romantizujícího nacionalismu značný emocionální přesah. Právě v těchto historiografických tendencích je možné spatřovat dobově aktuální potřebu definovat německy mluvící obyvatele českých zemí jako „národ“ v opozici k českému „národnímu“ obrození a vybavit tento nově definovaný národ potřebnými atributy tj. mimo jiné vědomím společného původu. V otázce specifických jazykových forem této kulturněhistorické tradice srovnej například E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002, s. 192 – 197.

³⁰ FRANZ FOCKE (1825 - 1896), od roku 1862 farář v Libouchci u Děčína (německy Königswald). Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 13 – 14.

³¹ F. FOCKE, *Böhmen ist das angestammte Vaterland der Deutschböhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschenböhmen*, Warnsdorf 1887.

³² W. W. TOMEK (1808 – 1905) přední český historik. Blízký spolupracovník Palackého, se kterým se později názorově rozešel. Představitel politického konzervativně – katolického proudu. Pozornost věnoval především široce založeným dějinám Prahy. Viz: F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997.

³³ HERMENEGILD JIREČEK (1827 – 1909) právní historik vycházející z předpokladu o zásadním rozdílu práva slovanského a germánského; JOSEF KALOUSEK (1838 – 1915) liberálně orientovaný historik, blízký spolupracovník Palackého. Jako historik se věnoval otázce českého státního práva. JAROMÍR HANEL (1852 – 1924) právní historik. Jako první se věnoval vzniku městského stavu v Čechách a souvisejícím právním otázkám. Viz: F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 327 – 330, 299 – 301,

kolonizační příliv, spojovaný se zakládáním měst a utvářením městského stavu.³⁴ Na rozdíl od Palackého ovšem německé dějepisectví zdůrazňovalo, že kolonizace rozvíjená Němci nepřinášela do Českých zemí nesvobodu (německé řady feudální), ale naopak svobodu. Jejím nositelem měly být německé právo a instituce měst, podněcující vznik svobodného selského stavu a měšťanstva. V tomto smyslu chápal význam německé kolonizace již Ludwig Schlesinger. Konceptněji pak na něj navázali Julius Lippert a Adolf Bachmann³⁵, který popsal její formy a zdůraznil progresivní ráz. Z historiků začínajícího 20. století to byli Adolf Zycha³⁶, jehož studie o vzniku měst³⁷ znamenaly podstatný krok vpřed, dále Emil Werunsky, Wilhelm Weizsacker a Wilhelm Wostry.³⁸ Náboj vložený Františkem Palackým do výkladu německé kolonizace získával opačné znaménko, nicméně o mimořádné etnické a demografické roli samotného jevu se nezdálo být pochyb.

Založení Spolku pro dějiny Němců v Čechách v Praze roku 1862 se stalo výchozím bodem systematické vlastivědné práce v německojazyčném prostředí Čech, jež přinesl řadu nových podnětů i regionálnímu dějepisectví. Spolkem vydávaný časopis *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* se stal platformou pro rozsáhlé národopisné a vlastivědné bádání. Dalším silným podnětem pak byla osvětová činnost německého učenice W. H. Riehla³⁹ a na ni navazující působení pražského docenta Adolfa Hauffena.⁴⁰ Ta podnítila

³⁴ W. W. TOMEK: *Dějepis města Prahy*, I, 2. vyd, Praha 1892; H. JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, I. *Od prvních zpráv do konce X. století*, II. *Od počátku XI. Do konce XIII. století*, Praha 1863 – 1864; J. KALOUSEK, *České státní právo*, 2. Vyd. Praha 1892; J. J. HANĚL, *O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě* (nástin), Praha 1874; B. DUDÍK, *Mährens allgemeine Geschichte*, I – XII, Brünn 1860 – 1888; G. JURITSCH, G.: *Die Deutschen und ihre Rechte in Böhmen und Mähren im XIII. Und XIV. Jahrhunderte*, Programm des Staats - Ober - Gymnasium in Mies 1904 - 1905, Mies 1905, s. 183; FRIEDRICH, W.: *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Praha 1912.

³⁵ JULIUS LIPPERT (1839 – 1909) Historik zabývající se sociálními dějinami. Pro naši práci je důležitá především druhá část jeho díla, *Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit* II, Praha – Wien – Leipzig, 1896, zabývající se vlivem církevní organizace a „německých společenských řádů“ na společenskou strukturu v českých zemích v době tzv. „německé kolonizace“. ADOLF BACHMANN (1849 – 1914) představitel radikálního velkoněmeckého nacionalismu snažící se svým dílem revidovat Palackého pojetí českých dějin. Viz: F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 353 – 354, 449 – 452.

³⁶ ADOLF ZYCHA (1871 – 1941) profesor pražské německé univerzity. Zabýval se především českým horním právem a vznikem měst: Viz: F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 665 – 666.

³⁷ A. ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen im Beginn der Kolonisationzeit*, Prag 1912.

³⁸ E. WERUNSKY, *Die culturhistorische Bedeutung des deutschen Städtewesens in Böhmen*, Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 20, s. 61 – 71; WILHELM WEIZSÄCKER (1886 – 1961) Zychův žák věnující se dějinám středověkého práva městského, lenního a selského: *Das deutsche Recht der bauerlichen Kolonisten Böhmens und Mährens im XIII. und XIV. Jahrhunderte*, Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 51, 1913, s. 476 – 542; WILHELM WOSTRY (1877 – 1951) profesor československých dějin na pražské německé univerzitě. Bez nacionalistické předpojatosti se zabýval otázkou národnostních poměrů v předhusitských Čechách. Kriticky se stavěl k Bretholzově teorii o původu německého osídlení českých zemí: *Das Kolonisationsproblem*, Miteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 60, 1922, s. 1-168.

³⁹ W. H. RIEHL (1823 - 1897) tvůrce tzv. sociálního národopisu.

⁴⁰ ADOLF HAUFFEN (1863 - 1930). V tomto smyslu byly velmi podnětné především jeho přednášky o německé literatuře. Později svou pozornost zaměřil na národopis a od roku 1905 jako první v Rakousko –

ve všech zemích německé provenience silný zájem o národopisná témata. Dějinám osídlení se začala věnovat řada regionálních badatelů těžících z městských a patrimoniálních archivů. V jazykově německé oblasti západních Čech⁴¹ sehráli v tomto směru průkopnickou roli⁴² badatelé Adam Wolf, Vincenz Pröckl, Henrich Gradl, Georg Schmidt, Alois John, Josef Hoffmann, Franz Josef Hermann, Anton August Naaf, Ludwig Schlesinger a další.⁴³ Svou bohatou publikační činností, vycházející ze vzácných fondů chebského archivu, na sebe upozornil Karl Siegl,⁴⁴ Předními historiky a vlastivědnými badateli karlovarské oblasti pak byli archivář Karl Ludwig a historik Viktor Karell.⁴⁵ Na Sokolovsku pak působil významný jazykovědec, slavista a germanista Rudolf Fischer⁴⁶. Právním postavením Loketska v rámci Českého království a českou reformací se zabýval především Rudolf Schreiber.⁴⁷ V oblasti archeologie a průzkumu historických staveb pak náleží přední místo Antonu Gnirsovi,⁴⁸ autoru soupisů umělecko-historických památek pro politické okresy Loket, Mariánské Lázně a Karlovy Vary.

Uhersku pravidelně přednášel o této problematice. Viz. Viz S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví – Průvodce světem carlovarensií*, Karlovy Vary 2000, s. 92.

⁴¹ V dobové terminologii *Egerland*.

⁴² Z časových důvodů zde pomíjíme starší generaci regionálních historiků, která svým metodickým zakotvením náleží více do narativní „kronikářské“ fáze regionálního dějepisectví. Za všechny uveďme alespoň AUGUSTA LEOPOLDA STÖHRA (1764 – 1831) a jeho obšírnou monografii, *Kaiser Karlsbad*, Karlsbad, 1830 (5. Vyd.).

⁴³ ADAM WOLF (1822 - 1883), VINCENZ PRÖCKL (1804 – 1887) chebský stavební rada a přední západočeský historik, archivář a kronikář. Mimo jiné autor obsáhlé monografie *Eger und das Egerland*, Prag – Eger 1845; HENRICH GRADL vydavatel základní pramenné edice pro západočeskou oblast *Monumenta Egrana. Denkmäler des Egerlandes als Quellen für dessen Geschichte*. Bd. I (806 – 1322), Eger 1886; GEORG SCHMIDT (1865 - 1918), ALOIS JOHN (1860 - 1935) zakladatel listu *Unser Egerland*, který se stal přední západočeskou vlastivědnou tribunou. JOSEF HOFFMANN (1857 – 1943), FRANZ JOSEF HERMANN, ANTON AUGUST NAAF (1850 - 1918), LUDWIG SCHLESINGER (1838 - 1899), Viz S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví – Průvodce světem carlovarensií*, Karlovy Vary 2000, s. 92.

⁴⁴ KARL SIEGL (1851 – 1943). Chebský archivář a významný regionální badatel v oblasti dějin města Chebu a Chebska.

⁴⁵ KARL LUDWIG (1866 – 1931) Vedle rozsáhlé publikační činnosti se zasloužil rovněž o rozkvět karlovarského archivu a muzea. VIKTOR KARELL (1898 – 1979) regionální historik s rozsáhlým badatelským zaměřením. Pro naši práci je přínosná především jeho studie věnující se osídlení Krušných hor: *Das Erzgebirge und seine Besiedlung*, Kaaden 1924. Viz S. BURACHOVIČ, *Karlovy Vary a jejich vlastivědné písemnictví – Průvodce světem carlovarensií*, Karlovy Vary 2000, s. 102.

⁴⁶ RUDOLF FISCHER (1910 – 1971) univerzitní profesor slavistiky a germanistiky v Lipsku. Významná vědecká osobnost, která svou lingvistickou činností významně přispěla k regionálnímu poznávání místních jmen a k dějinám osídlení. Viz V. PROKOP, *200 osobností Sokolovska*, Sokolov 1997, s. 38 – 39.

⁴⁷ RUDOLF SCHREIBER (1907 – 1954). Historik zabývající se, mimo jiné, právním postavením Loketska v rámci Českého království a českou reformací. Cenná je především jeho edice loketského urbáře hrabat Šliků z roku 1525 a monografie o hospodářské, populační a kulturní situaci Loketska po třicetileté válce. *Der elbogner Kreis und seine enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege*, Praha 1925. Viz: F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997.

⁴⁸ ANTON GNIRS (1873 – 1933) významný badatel v oblasti archeologie, konzervátor stavebně historických památek. Jeho odborné působení se dělí mezi oblast chorvatské Dalmácie a Istrie a severozápadních Čech. Jeho biografie a bibliografie jeho děl viz A. GNIRS, *Otec ve vzpomínkách dcery*, in: Historický sborník Karlovarska II, 1994.

Ačkoliv kvalita sídelně historických statí, pěstovaných německými vlastivědnými badateli značně kolísala a často ji provázelo nadsazené zveličování německého osídlení a silný politický voluntarismus, začaly se pod vlivem německé historické vědy ve spektru badatelských témat a používaných metod objevovat nové metodicky i věcně podnětné prvky. Do sídelně historického výzkumu tak začaly být postupně zapojovány do té doby netradiční prameny a metody. Výzkum začal v daleko větší míře využívat jazykovědu, archeologii a výtvarné umění. Byly intenzivně zkoumány tvary sídlišť a plužin, místní, pomístní a traťové názvy i další typy písemných údajů (městské knihy, urbáře aj.). V této souvislosti je možné zmínit například dílo Johanna Losertha, J. M. Klimesche či Karla Bergera.⁴⁹ Půdorysné motivy z oblastí německého západu i východu hledal v uspořádání českých středověkých měst Anton Hoenig. Dějinami předkolonizačního osídlení v kombinaci s obrazem přírodních poměrů země, s podílem orné a lesní půdy, se způsobem obdělávání země a s formami nejstarších osad se zabýval profesor českolipské reálky Wilhelm Friedrich.⁵⁰ Jeho metodicky podnětná práce, ve své době ojedinělá využila kromě písemných pramenů rovněž výzkumu vývoje místních jmen a stála tak u počátků toponomastického studia.⁵¹ Ač podléhaly silnému nacionálně ideologickému vlivu, byly některé historické studie Hanse Muggenthalera, Ericha Gieracha, Karla Vogta, i starší práce Josefa Pfitznera z hlediska historického poznání ve své době nesporně přínosem⁵².

Mezitím rozpracoval Bertold Bretholz⁵³ dosavadní domněnky části německých historiků o setrvání zbytků germánského, markomanského osídlení v českých zemích po

⁴⁹ JOHANN LOSERTH (1846 – 1936) příslušník mladší generace německých historiků známý především svým polemickým výzkumem vztahu mezi učením Husa a Wiclifa, kde se snaží prokázat nepůvodnost Husova učení; J. M. KLIMESCH (1850 - 1940) mimo jiné editor řady jihočeských pramenů např. Rožmberské kroniky; KARL BERGER (1867 - 1936) historik zabývající se dějinami osídlení. V polemice s Bretholzem (viz níže) odmítl jeho teorii o autochtonním původu německého obyvatelstva českých zemí. Kriticky výběrový přehled literatury zabývající se touto problematikou viz V. Novotný, *České dějiny*, I. 4, Praha 1937 v kompletu BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990.

⁵⁰ WILHELM FRIEDRICH (1882 – 1914). Profesor českolipské reálky, historik a vlastivědný badatel. Autor *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Praha 1912.

⁵¹ F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 664 – 665.

⁵² ERICH GIERACH (1881 – 1943) historik a germanista. Zakladatel Ústavu pro sudetoněmecké domovské bádání (Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung). KARL VOGT (1914 – 1943) badatel zabývající se výzkumem skladby osídlení středověkého českého státu v době předkolonizační, postupu osidlování, a hradského zřízení. JOSEF PFITZNER (1901-1945) historik zabývající se mimo jiné dějinami osídlení Slezska, v době druhé světové války silně exponován v nacistické straně (náměstek pražského primátora). Celkovou představu dává opět BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990. Dále srovnej J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 18. Z hlediska biografických profilů jednotlivých autorů z tohoto období opět doporučuji konfrontovat s E. HAHNOVÁ – H. HAHN H., *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002.

⁵³ BERTOLD BRETHOLZ (1862-1936) Jako spolupracovník Friedricha Maasena, významného vídeňského profesora římského a církevního práva a zastávce české národní rovnoprávnosti se účastnil vydávání edice

příchodu slovanských kmenů, v propracovanou antikolonizační teorii. Ne již pouhé setrvání a přetrvání potomstva Markomanů a Kvádů v českomoravském pohraničí a jeho zapojení do kolonizačního procesu, ale přímá spojnice vedoucí od Germánů k německému etniku českého středověku měla být pilířem nového pojetí českých dějin. Z pracovitých, nicméně druhotně usedlých „hostů“ se Němci měli změnit v původní obyvatele Čech a Moravy. V polemice, která se po zveřejnění Bretholzových názorů rozvinula, oponovala nejen řada českých autorit⁵⁴, nýbrž i významní němečtí historikové.⁵⁵ Bez větších obtíží dokázali nevěrohodnost a nepodloženost této teorie. Přesto nezůstal Bretholz bez příznivců jak v zahraničí,⁵⁶ tak mezi německými regionálními pracovníky Čech, Moravy a Slezska.⁵⁷ Teprve v třicátých letech dvacátého století, kdy byla zřejmá neudržitelnost Bretholzových vývodů, spory ustávaly. Přispěly k tomu rozborů topografického názvosloví, které měly být jednou z opor antikolonizační teorie. Ernst Schwarz⁵⁸ doložil, že Slované sice přejali po Keltech a Germánech některá horopisná a vodopisná pojmenování, což by svědčilo o styku nejstarších českomoravských Slovanů se zbytky germánského lidu, ale toto názvosloví se vyhýbá starým jazykovým formám. Proto spojil začátky německého osídlení až s kolonizací 13. století.⁵⁹ Navzdory tomu nerezignovala německá strana zcela na myšlenku, že Slované ještě zastihli výrazné zbytky Germánů a někteří badatelé setrvali na tezi, že k masovému odchodu Germánů vlastně nikdy nedošlo.⁶⁰ K počátkům českého němectví se tak stavěl například Josef Pfitzner a částečně se tyto postoje promítly i do souborných dějin německé kolonizace, které

Monumenta germaniae historica. Od roku 1899 moravský zemský archivář. Vydavatel řady pramenných edic. Věhlasu dosáhl především jako autor teorie o autochtonním původu Němců z českých zemí. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 657 – 660.

⁵⁴ Například JOSEF ŠUSTA (1874 – 1945). Jeden z předních českých historiků a vůdčích vědeckých autorit třicátých let. Velký syntetik s nesmírným literárním talentem. Dále JOSEF PEKAŘ (1870 – 1937). Druhá z vůdčích postav české historiografie této doby. Jako historik se vyjádřil k většině zásadních témat českého dějepisectví. Dále pak VÁCLAV NOVOTNÝ (1868 – 1932). Výborný pramenný analytik, vydávající monumentální, faktograficky nesmírně obsáhlou syntézu Českých dějin, jež měla být protiváhou dílu A. Bachmanna.

⁵⁵ Například ADOLF ZYCHA (1871 – 1941). Právní historik působící v letech 1904-1919 jako profesor pražské německé univerzity specializující se na horní právo. WILHELM WOSTRY (1877 – 1951) profesor československých dějin na pražské německé univerzitě. Věnoval se mimo jiné národnostním otázkám v českých zemích v období od husitských válek do třicetiletí války. OTTO PETERKA (1876 - 1945) profesor právních dějin na pražské německé universitě.

⁵⁶ Například OSWALD REDLICH, KARL UHLIRZ či ALPHONS DOPSCH.

⁵⁷ Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 16 – 17.

⁵⁸ ERNST SCHWARZ (1895 – 1983). Germanista a filolog, profesor pražské německé univerzity zabývající se výzkumem místních jmen a lidových nářečí.

⁵⁹ E. SCHWARZ, *Zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern*, Reichenberg 1923; TÝŽ, *Die Orsnamen der Sudetenländern als Geschichtsquelle*, Berlin 1931.

⁶⁰ Podobné stanovisko zaujali například někteří autoři sborníku *Das Sudetendeutschtum*, 1937, 2. vydání 1939, který se stal vizitkou tehdy vrcholících nacionálních tendencí sudetoněmecké historiografie.

roku 1937 vydali Rudolf Köttschke a Wolfgang Ebert.⁶¹ Ani příklon ke kolonizační teorii však neznamenal úplné odmítání možnosti styku germánského a slovanského osídlení v pozdní fázi stěhování národů. Ani Wilhelm Wostry v protibretholzovské polemice⁶² nevyklučoval, že skrovné zbytky germánského lidu mohly v Čechách zůstat, ale brzy se asimilovaly. Souběžný kontakt slovanského a germánského prostředí, o němž svědčí jak některá jména hor a vod, tak archeologické souvislosti, ostatně připouští i dnešní bádání zejména pro Čechy, opatrněji pro Moravu. Intenzita a délka těchto styků, popřípadě i formy vzájemného soužití, ovšem zůstávají velkou neznámou. Řešení této otázky má dnes v rukou především archeologie.⁶³

Otázku německé kolonizace nemohla dlouhodobě přehlížet ani česká pozitivistická historiografie. Reprezentanti Gollovy školy⁶⁴, jmenovitě Josef Šusta,⁶⁵ hledali v této kolonizaci a v celém 13. století jakousi opožděnou modernizací společnosti, která od 10. století vstřebávala progresivní prvky z evropského Západu.⁶⁶ Podstata této modernizace měla spočívat především v rozšíření tržního a peněžního hospodářství, exploataci stříbrných dolů, důsledném využití ražené mince a s tím spojené podnikatelské aktivitě německého patriciátu. Tyto faktory především měly iniciovat vzestup státu za posledních přemyslovských králů. Především na vnitřní a zahraniční politiku se soustředil ve svém monumentálním díle Václav Novotný.⁶⁷ Jeho obsáhlá práce, obsahující rovněž pasáže soupisového charakteru (světští a církevní hodnostáři apod.) si do dnešních dnů uchovává vysokou informační hodnotu.

⁶¹ R. KÖTZSCHKE – W. EBERT: *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Leipzig 1937, s. 60 – 66. Hlubší rozbor nacistické historiografie a publicistiky přesahuje rámec tohoto přehledu. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 19.

⁶² W. WOSTRY, *Das Kolonisationsproblem*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen (dále MVGDB) 60, 1922, s. 1-168.

⁶³ Nálezům z doby stěhování národů se věnoval H. PREIDEL, *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren*, München 1953. Dále například D. TŘESTÍK, *Příchod prvních Slovanů do českých zemí v letech 510 – 535*, ČČH 94, 1996, s. 245 – 280. Při řešení styku Germánů a Slovanů sehrála významnou roli nálezová situace v Březně u Loun, viz I. PLEINEROVÁ, *Březno, Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*, Praha 1975, s. 75 - 82. O přežívání zbytků předslovanského lidu uvažuje J. ZEMAN, *Nejstarší slovanské osídlení Čech*, PA 67, 1976, s. 172. Srovnej též J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 17.

⁶⁴ Označuje se tak generace historiků vyškolených u jednoho z nejvýraznějších českých historiků, druhého zakladatele moderního českého dějepisectví JAROSLAVA GOLLA (1846 – 1929), který metodicky pozdvihl českou historiografii na dobovou evropskou úroveň. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 384 – 402.

⁶⁵ Pro naši práci jsou podnětná především jeho vrcholná díla o posledních Přemyslovcích, viz J. ŠUSTA, *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. 1300-1308*. Praha 1917; TÝŽ. *České dějiny II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.

⁶⁶ Podstata modernizace spočívala především v rozšíření tržního a peněžního hospodářství, exploatace stříbra, důsledné využití ražené mince a s tím spojená podnikatelská aktivita německého patriciátu apod.

⁶⁷ Kromě svých monumentálních Českých dějin zpracoval také přehled církevních a náboženských českých do Bílé Hory.

Navzdory řadě pozoruhodných interpretací však postrádá výraznou vnitřní jednotící ideu.⁶⁸ Jakýmsi vyvrcholením české předválečné tvorby se stalo historické dílo Josefa V. Šimáka.⁶⁹ Ve své práci o středověké kolonizaci⁷⁰ se důsledně přidržel topografické metody. Poté co načrtl technickou stránku vesnické a městské kolonizace postupuje od západních krajů českých zemí na východ. Dílo o kolonizaci se tak proměnilo v podrobný obraz českého historického místopisu od konce doby knížecí až po dobu husitskou.

2.2 *Pojem kolonizace v kontextu české historiografie.*

Česká historická věda si v průběhu 19. století vytvořila specifický způsob vymezení obsahu pojmu „středověká kolonizace“. Snažila se tak postihnout různé společenské, ekonomické a etnické souvislosti osídlovacího procesu českých zemí v průběhu vrcholného středověku. Z hlediska společenského a ekonomického, tak rozlišovala kolonizaci vesnickou, městskou a důlní, z hlediska jazyka a etnicity nových osídlenců pak kolonizaci vnitřní a vnější. Vnitřní kolonizace vycházela z vnitřních zdrojů českých zemí, vnější byla nesena „německými kolonisty“. Dobově chápaný vztah vnitřní a vnější kolonizace jasně vyložil historik Václav Novotný.⁷¹ Zdůraznil, že „mluvíme-li o kolonizaci, máme zpravidla na mysli slovo to ve smyslu poněkud užším, nikoliv osídlení země v plném rozsahu, nýbrž tu jeho část, která od jisté doby byla prováděna povoláním cizích přistěhovalců, čili zkrátka řečeno, kolonizaci německou“. Německá historiografie však již v padesátých letech 20. století tento termín opustila a ve snaze o nový začátek poválečného dialogu dala přednost neutrálnímu *deutsche Ostsiedlung*, tj. německému východnímu osídlování.⁷² Tradiční české rozlišení vnější a vnitřní kolonizace se nadto naprosto rozchází s německým pojetím, podle něhož vnitřní kolonizace znamenala zvětšování rozsahu osídlení uvnitř stávajících sídelních struktur, zatímco vnější kolonizace překračovala jejich obvod.⁷³ Shodně s českou tradicí vymezil Václav Novotný i vnitřní „při jejímž poznávání se je třeba vracet k dobám nejdávnejším“.

⁶⁸ V souhrnu F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 449 – 458, 657 – 670.

⁶⁹ JOSEF VÍTĚZSLAV ŠIMÁK (1870 – 1941) Významný historik zabývající se rovněž regionálními dějinami (byl jejich prvním profesorem na filosofické fakultě Univerzity Karlovy). Zabýval se rovněž historickým osídlením českých zemí a středověkou kolonizací.

⁷⁰ J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých*, in: *České dějiny* I/5 (ed. V. Novotný), Praha 1938.

⁷¹ V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, I. 4, Praha 1937, s. 462. Koncept vnitřní a vnější kolonizace měl však v české historiografii mnohem delší tradici. Najdeme jej třeba u H. JIREČKA, *Běh kolonizací české až do roku 1200*, in: *Památky archeologické* 2, 1857, s. 362 – 366.

⁷² V této souvislosti je třeba zmínit studii W. SCHLESINGERA, *Die geschichte Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung*, in: *Historische Zeitschrift* 183, 1957, s. 517 – 542.

⁷³ Viz E. GRINGMUTH – DALLMER, *Landesbau*, in: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Bd. 17, Berlin – New York 2001, s. 597 – 601; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 453.

Nositeli této vnitřní kolonizace, nepřerušené ani ve 13. století a pokračující vedle kolonizace vnější, byli domácí obyvatelé.

Posuzování významu „vnitřní“ a „vnější“ kolonizace se v politicky výbušné atmosféře 19. a první poloviny 20. století související s vzájemným vztahem Čechů a českých a moravských Němců stávalo stále obtížnější. Obě strany spatřovaly v minulosti bezprostřední historické pozadí své novodobé situace a používaly ji jako argument pro zdůvodnění svých nároků na české země.⁷⁴ Ačkoliv soudobá historiografie zaujímá ve své většině k těmto tendencím kritický odstup, meze poznávacích přístupů se v podstatě příliš nezměnily. Nadto je intenzivně diskutována povaha středověké etnicity. Snaha postihnout středověké národnostní poměry v českých zemích sice nadále patří k závažným úkolům historických oborů, cesta k přijatelným výsledkům se ale zdá daleko komplikovanější, než se jevílo v minulosti.⁷⁵

Na tomto místě je třeba zdůraznit, že v současnosti je zcela opuštěn koncept, vykládající středověké osídlování českých zemí jako setkání dvou etnicky a zároveň kulturně vyhraněných aktivit, které by opravňovaly k tradičně přísnému oddělení vnitřní a vnější kolonizace. Hlavním tématem se stává interakce, překračování etnických mezí a přejímání inovací zprostředkovaných „německou kolonizací“ do prostředí českých zemí. Dvojice zděděných termínů je proto v současnosti pokládána za nevyhovující. V současné době je prosazováno nahrazení starší terminologie pouhým pojmem „kolonizace“, chápaným jako každé rozšiřování či zlepšování zemědělské krajiny. Ve shodném významu slouží další obecné termíny „osídlování země“ a někdy i z němčiny přisvojená „výstavba země“. Všechna upřesnění, rozlišující třeba ranou, vrcholnou či velkou kolonizaci, mají pochopitelně nadále svůj smysl. Základní podmínkou je však přesné a průkazné vymezení obsahu těchto pojmů.⁷⁶

Po druhé světové válce na čas zmizelo téma středověké kolonizace z repertoáru československé historiografie. Bylo příliš svázáno s problematikou česko-německých vztahů a sudetského pohraničí. Po traumatizující zkušenosti dlouhodobě graduujícího národnostního konfliktu, který v souvislosti se světovou válkou eskaloval do tragických rozměrů, nebylo ani v rámci akademického diskursu z počátku příliš prostoru pro věcný tón diskuze. Tématu se,

⁷⁴ Na české straně takto orientovaný zájem vyvrcholil knihou J. V. ŠIMÁKA, *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století*, Praha 1938. Jako německý protějšek Šimákova díla někdy bývaly představovány jazykovědně založené práce E. SCHWARZE, zejména *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, I. Böhmen, II. Mähren – Schleisen (2. Auflage), München 1987. Zacházení s rozsáhlým dílem E. Schwarze není zcela bez rizika, vyplívajícího z jeho metodických východisek i ze zřejmé nacionální tendence. Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 453. K dílu a osobě E. Schwarze viz E. HANHOVÁ – H. H. HANH, *Sudetoněmecké vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002.

⁷⁵ Nověji se středověkými národnostními poměry v českých zemích zabývali E. SKÁLA, *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993 – 1322*, in: Milénium Břevnovského kláštera, Praha 1993, s. 163 – 171; Z. BOHÁČ, *Národnostní poměry v zemích české koruny v době předhusitské a do třicetileté války*, in: Husitsví – Renesance – Reformace I, Sborník k 60. Narozeninám Františka Šmahela, Praha 1994, s. 123 – 132.

⁷⁶ J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 171.

spíše v podtextu, věnovala převážně vlastivědná literatura, která se na české straně vyznačovala silně defenzivními postoji. Pro sledovanou oblast západních Čech jsou pro toto období důležité především práce Emanuela Šimka, Alexandra Grosse a Karla Nejdla.⁷⁷ Svou relevanci mají též studie Zdeňka Fialy,⁷⁸ na jehož práci je patrný posun od tvrdě formulovaných protiněmeckých postojů k akceptování reálnějších souvislostí, či Vladimíra Holého⁷⁹. Řada německých autorů z českých zemí pak navázala po svém nuceném odsunu z Československa na svou předválečnou tvorbu, nejen z hlediska tématického, ale z části i po formální stránce.⁸⁰ Česká historiografie byla nadto v poválečné době zásadně ovlivněna politickou situací a s ní spojeného marxistického pojetí výkladu dějin. Předním reprezentantem této marxisticky orientované medievistiky byl například František Graus⁸¹, který po Janu Slavíkovi⁸² rozvíjel od konce čtyřicátých let hospodářská a sociální témata. Jeho zájem o hospodářské otázky, agrární vývoj, rozšiřování sídelní ekumeny i tvary polí a vesnic nabídl historickému a archeologickému výzkumu četné podněty k zamyšlení. V tomto spektru se Grausovo dílo stalo výzvou k dalšímu, již kritičtějšímu a vnějším podnětům otevřenějšímu bádání.

Věcnější tón diskuze se mohl dostavit až po částečné generační výměně počátkem šedesátých let, kdy na evropskou historiografickou scénu začala středověká kolonizace opět vstupovat jako velké historické téma. Z počátku sice v německé, anglosaské či francouzské historiografii přetrvávalo zažité interpretační schéma německého tlaku směrem k východu.²⁷ Postupně však začal být analyzován soubor proměn, transformujících středověkou Evropu do jiné kvality. V kontextu hospodářské a politické integrace západní části kontinentu byly hledány jednotící elementy evropské kultury. V tomto pojetí ustoupily nacionální akcenty poněkud stranou a celý proces přestal být vnímán jako časově ostře ohraničená etapa

⁷⁷ EMANUEL ŠIMEK (1883 – 1963) profesor prehistorie a protohistorie na brněnské univerzitě, zaměřující se na otázky etnologické o době pobytu a vzájemných stycích Keltů, Germánů a Slovanů. Další oblastí jeho zájmu byla historická geografie slovanských hradišť a problematika sjednocovacího procesu raně středověkého přemyslovského státu. Do této souvislosti patří i jeho pozdní studie o slovanském osídlení Chebska, viz ŠIMEK, E.: *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době*, Brno 1955. ALEXANDR GROSS (1918 – 1986) regionální historik a badatel. Pro sledovanou problematiku je důležitá především jeho práce o slovanském osídlení Karlovarska. Viz A. GROSS, *Staroslovanské osídlení Karlovarska*, in: Historický sborník Karlovarska, 1955, s. 13 – 40. KAREL NEJDL (1900 – 1990) významný karlovarský historik a badatel. V dané souvislosti viz NEJDL K.: *Počátky kolonizace valdsaského kláštera a germanizace Karlovarského kraje*, in: Historický sborník Karlovarska 1955, s. 56 – 76.

⁷⁸ Z. FIALA (1922 – 1975): *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století* (Podle kritiky pramenů), Sborník historický 6, 1959, s. 23 – 95. TÝŽ, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975, s. 140 – 158.

⁷⁹ V. HOLÝ, *Připojení Chebska k německé říši*, Minulostí západočeského kraje VI, 1968, 223 – 250.

⁸⁰ Za všechny jmenujme například ERNSTA SCHWARZE či EUGENA LEMBERGA. Dále srovnej E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002, s. 111 – 119.

⁸¹ FRANTIŠEK GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*, I. *Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.*, II. *Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1953–1957.

⁸² JAN SLAVÍK (1885 – 1978) marxisticky orientovaný historik vycházející z teorie historického a dialektického materialismu. Kritik názorů Josefa Pekaře o charakter husitské revoluce a o smysl a periodizaci českých dějin. Viz F. KUTNAR – J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 739 – 746.

vztahující se převážně k vrcholnému středověku. Postupně se prosadilo širší pojetí, všímající si i raně středověké situace, na níž tyto změny více, či méně navazovaly.⁸³ Důkladnější poznání různých evropských regionů začalo naznačovat, že proměna střední Evropy nebyla žádnou „periferní výjimkou“, ale tvořila přirozenou součást změn, jimiž postupně prošla značná část evropského kontinentu. V důsledku toho došlo k rozšíření geografického rámce, ve kterém byly dané změny hodnoceny. Středověká kolonizace byla vyjmuta z úzkého rámce střední a středovýchodní Evropy a byla vsazena do širšího kontextu celoevropských dějin.⁸⁴

K systémové přestavbě, začínající ve vyspělých regionech evropského Středomoří a postupující odtud do nitra kontinentu, patřily změny v struktuře a intenzitě osídlení. Více než o kolonizaci se začalo hovořit o sídelní výstavbě (*Landesausbau*), jejíž součástí měla být i německá východní kolonizace. Ani ta se nezdála být něčím výlučným. Etnické přesuny z vojenských, hospodářských i náboženských důvodů znala pozdně antická, středověká a novodobá Evropa i odjinud. Patřily sem nejen „státní“ kolonizace ve francké říši nebo ochrana hranic ve středověkých Uhrách, ale i osídlování francouzského jihu, pronikání francouzských sedláků za Pyreneje během reconquisty, zúrodňování močálovitého ústí dolní Vesery holandskými osadníky, usazování švédských kolonistů v jižním Finsku. Z těchto pohybů bylo ovšem německé středověké (ale i novověké) *Ostsiedlung* nejmohutnějším a nejdelším procesem. Jeho důsledky silně ovlivnily dějiny celého kontinentu.⁸⁵

Nové chápání kolonizace jako zrychleného osídlovacího tlaku prolutého s hospodářskými, sociálními a kulturně politickými jevy, nezůstalo bez odezvy ani na české odborné scéně. Praktické a metodické podněty vycházely především z okruhu archeologů středověku soustředěných v Archeologickém ústavu ČSAV.⁸⁶ Byla řešena především otázka o skladbě a vzájemném vztahu venkovského a městského osídlení, jeho proměnách a propojení těchto procesů s ekonomikou.

⁸³ Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 7 – 9, s. 395 – 406.

⁸⁴ Komplexní nástin dané problematiky viz W. SCHLESSINGER (ed.), *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als problem der europäischen Geschichte*, in: Vorträge und Forschungen 18, Sigmaringen 1975; CH. HIGOUNET, *Les Allemands en Europe centrale et orientale au Moyen Age*, Paris 1989; P. ERLÉN, *Europäischer landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preussen*, Marburg/Lahn 1992; J. M. PISKORKI, *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego w XIII i w początkach XIV wieku na tle procesów osadniczych w średniowiecznej Europie*, Poznań 1990; A. KÖRMEDY, *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchung über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhunderts*, Poznań 1995; S. GAVLAS, *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władstwo terytorialne i geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996. Souhrnný přehled evropské problematiky podal R. BARLETT, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London 1993. dále srovnej J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 8.

⁸⁵ Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 19. Srovnej též KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna Českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 8.

⁸⁶ Jednalo se především o MIROSLAVA RICHTERA a ZDENKA SMETÁNKU.

Inspirativní zahraniční podněty jako otázky strukturálních změn osídlení a studium tvarů sídlišť a plužin zprostředkoval odborné veřejnosti Miroslav Štěpánek.⁸⁷ Především díky aktivitě Zdeňka Smetánky a jeho spolupracovníků⁸⁸ se dostávalo studium každodennosti středověkého venkovského osídlení na zcela novou kvalitativní úroveň. Na městské lokality a jejich hmotnou kulturu se zaměřili Miroslav Richter, posléze Josef Bláha, Tomáš Velímský, Jan Klápště, Zdeněk Dragoun nebo Rudolf Procházka. Jakýsi průřez jejich prací nabízí sborník *Středověká archeologie a studium počátků měst* (1977). Bylo navázáno na studium Dobroslava Líbala, který jako specifický historický pramen zkoumal půdorysné dispozice měst.⁸⁹ Tyto poznatky byly doplňovány závěry právně historického bádání, v němž se prosazovaly především závěry Jiřího Kejře a Františka Hoffmanna.⁹⁰ Obě linie, archeologickou i právně historickou, sblížovali především Jindřich Tomas, Jan Smetana a Josef Žemlička.⁹¹

Nové koncepční podněty začínaly ovlivňovat rovněž německé dějepisectví zabývající se problematikou českých zemí. Tento posun je patrný například ve sborníku redigované Karlem Boslem.⁹² V té době ukončoval své celoživotní dílo o etnických poměrech českých zemí ve středověku Ernst Schwarz, vycházející především ze studia osobních a místních jmen.⁹³ Zároveň se rozvíjely pokusy o vymezení starého sídelního jádra českých

⁸⁷ M. ŠTĚPÁNEK, *Ke středověké koncentraci osídlení*, in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. V. Husy, Praha 1966, s. 63-75; TÝŽ, *Plužina jako pramen dějin osídlení*, ČSČH 15, 1967, s. 725-746. TÝŽ, *Patrocinia a středověké cesty*, ČSČH 16, 1968, s. 551-570; TÝŽ, *Strukturální změny středověkého osídlení*, I - II, ČSČH 17, 1969, s. 457-488, 649-680.

⁸⁸ Z. SMETANKA, *Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X. - XV. století v Čechách*, ČSČH 13, 1965, s. 239-268; TÝŽ, *Přírodní poměry a osídlování Čech v 10. - 13. století*, AH 3, 1978, s. 331 - 335. Z. SMETANKA - J. KLÁPŠTĚ, *Archeologie a česká vesnice 10. - 13. století*, AR 27, 1975, s. 286 - 296. Z dalších spolupracovníků jmenujme například ERVÍNA ČERNÉHO, VLADIMÍRA NEKUDU, ROBERTA SNÁŠILA, ZDENKA MĚŘÍNSKÉHO, JOSEFA UNGERA či RUDOLFA KRAJÍCE.

⁸⁹ D. LÍBAL, *Rozwój miast czeskiej od XI wieku do rewolucji husyckiej*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 3, 1958, s. 241 - 268.

⁹⁰ J. KEJŘ, *Zwei Studien über die Anfänge der Stadtverfassung in den böhmischen Ländern*, Historica 16, 1969, s. 81 - 142; TÝŽ, *Nad počátky našich měst*, Československý časopis historický 24, 1976, s. 377 - 401; TÝŽ, *Městské zřízení v zřízení v českém státě ve 13. století*, Československý časopis historický (dále ČČH) 27, 1979, s. 226 - 252. F. HOFFMANN, *K oblastem českých práv městských*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 27 - 67.

⁹¹ J. TOMAS, *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu* (Výbor studií), Sestavily J. Klápště a O. Kotyza, Litoměřice 1999. J. Smetana, *K topografii areálů severočeských měst ve 13 a 14. století*, Československý časopis historický 27, 1979, s. 573 - 579. J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, Československý časopis historický 26, 1978, s. 58 - 81. K dalším důležitým a podnětným prací srovnej J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 - 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 24.

⁹² HANDBUCH DER GESCHICHTE DER BÖHMISCHEN LÄNDER. Hrsg. von K. Bosl, I. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution, Stuttgart 1967. V rámci většiny zde publikovaných studií je zdůrazněn pojem *Landesausbau*, třebaže s důrazem na hospodářské a kulturní přínosy německých měšťanů, sedláků a horníků. Stranou zájmu přitom nezůstaly ani domácí formy tak řečené vnitřní kolonizace (*Binnenkolonisation*) jmenovitě instituce lhot.

⁹³ E. SCHWARZ, *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, I. Böhmen, II. Mähren-Schlesien, 2. Aufl. München 1987.

zemí. Nebyly to první sídelně historické a sídelně geografické náčrtý. Předcházely jim starší práce Julia Lipperta, Wilhelma Friedricha a Karla Vogta.⁹⁴ S využitím toponomastického studia určil rozsah staré ekumeny Vladimír Šmilauer, z archeologů se pokusil vystihnout raně středověkou sídelní dynamiku Jiří Sláma. Historickogeografické aspekty pak rozvíjel zejména Zdeněk Boháč.⁹⁵

Nově koncipované dějiny osídlení začaly důsledněji stavět na mezioborové spolupráci nejen společenskovědních, ale i přírodovědných disciplín. Rozšiřovalo se spektrum využívaných pramenů, hledaly se možnosti jejich kritického uplatnění (studium patrocinií, komunikací, hmotných památek, majetkových poměrů aj.). Sledováním genetického vývoje tvarů vesnic a pluzin se vtáhl do sídelně historických zájmů novodobý kartografický materiál (vojenská mapování, indikační skici stabilního katastru apod.).⁹⁵ Součástí rozšířeného spektra historického výzkumu se staly rovněž práce z oblasti dějin výtvarného umění. Tato disciplína s bohatou tradicí začala od osmdesátých let zhodnocovat své úsilí v syntetizujících titulech, začleňujících rozmach pozdně románského a raně gotického vývoje do evropského kontextu.⁹⁶

Velké syntézy šedesátých až osmdesátých let, které v rámci středověku měly dát ucelený pohled na obsah a průběh 13. století, se však přes různé inovační prvky svým pojetím a členěním obvykle hlásily k směrům tradičního zpracování. Obvykle postrádaly hlubší provázanost nejen s evropskou „změnou“, nýbrž i s vyhodnocováním kvalitativních proměn českého prostředí. Dají se tak charakterizovat téměř všechny české i německé, kolektivní nebo autorsky individuální „přehledy“, i když bývají odlišné co do východisek i závěrů. Na svou dobu progresivním pokusem ukázat 13. století jako soubor dílčích proměn se stal sborník *Třinácté století v českých dějinách* (1979). Cílevědomější snaha po ukotvení českého „století velkého zlomu“ v modernizačních trendech středověké Evropy se nápadněji projevila až v souhrnech vydaných po roce 1989.⁹⁷

⁹⁴ J. LIPPERT, *Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I*, Praha – Wien – Leipzig, 1896; FRIEDRICH, W.: *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Praha 1912. K. VOGT, *Die Burgen in Böhmen bis zum ende des 12. Jahrhunderts*, Reichenberg – Leipzig 1938.

⁹⁵ Z. BOHÁČ, *K novému pojetí studia dějin osídlení v Čechách*, in: *Badania z dziejow osadnictwa i toponimii*. Red. J. Janczak i T. Ładogórski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 21 – 35; J. KLÁPŠTĚ, – J. ŽEMLIČKA, *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*, ČČH 27, 1979, s. 884 – 906; k možnostem kartografického využití E. SEMOTANOVÁ, *Kartografie v historické práci*, Praha 1994; Viz J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 24.

⁹⁶ UMĚNÍ DOBY POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ, Ed. J. Kuthan, Praha 1982; UMĚNÍ 13. STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH. Red. J. Krása a kol., Praha 1983; Dále například J. KUTHAN, *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, Praha 1983; TÝŽ *Česká architektura v době posledních přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely*, Vimperk 1994; A. MERHAUTOVÁ - D. TŘEŠTÍK, *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983; TÍŽ, *Ideové proudy v českém umění 12. století*, Praha 1985.

⁹⁷ Jedná se především o knihy J. ŽEMLIČKY a J. KLÁPŠTĚHO (viz poznámka č. 2). Viz. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 30.

3. Popis a charakter sledovaného území

3.1 Geografické vymezení sledované oblasti

Přesné vymezení hraniční linie v dnešním slova smyslu středověký svět neznal. Hranicí se rozuměly body nejzazšího rozšíření teritoria či politického útvaru, který dával tomuto území své jméno. Tyto body a jejich spojnice byly nejčastěji tvořeny řekami, horami, močály, lesními porosty nebo také hrady a později i umělými hraničními sloupy. Podobné vytyčování hranic, vesměs pouze obecného rázu, dávalo zejména v rovinatých a nečleněných oblastech široké možnosti jejího zpochybňování silnějším z obou sousedů. Hranice tedy v dobovém pojetí často sahaly tak daleko, kam až dovedl správce hradního obvodu svou moc uplatnit. Do hraničních vymezení se tak velmi často promítaly i majetkové poměry a výsledky kolonizačních aktivit.⁹⁸

Raně středověký teritoriální celek na území Sokolovské pánve a dnešního Karlovarska byl nazván podle jeho centra na hradišti v Sedleci, prvně zmiňovaném k roku 973 jako Sedlecko či Sedlecká župa.⁹⁹ Toto území tvořilo až do připoutání Chebska k českému státu nejzápadnější hradský obvod¹⁰⁰ a bylo přímým předchůdcem Loketska coby správní oblasti. Historikové chápali jeho území v podstatě jednotně. F. Palacký ho popisuje následujícím způsobem: „Sedlecko se táhlo poříčím Ohře s obou stran od Velichova nahoru až po hranice Chebské; k němu počítány od severu Ostrov, Hroznětín a Tatrvíce, na východu Velichov, Radešov, Svatobor, na jihu Bečov a Vranov.“¹⁰¹ Julius Lippert vymezil sedleckou župu na východní straně Stráží a na západě Kynšperkem. Na severu vedl hranici neosídleným pomezím hvozdem, na jihu pak Slavkovským lesem a Doupovskými horami.¹⁰² Tento autor dále zmiňuje rozložení starých slovanských osad podél staré královské cesty vedoucí z Plavna a Erfurtu přes Chodov, Sedlec a Radošov. Uvádí, že stezka pochází již z předslovanských dob a považuje ji za hlavní osu slovanské kolonizace směřující z historického Žatecka směrem na

⁹⁸ J. ŽEMLIČKA, *Sídelní geografie přemyslovských Čech*, in: České země v raném středověku, (ed.) Petr Sommer; TÝŽ, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 44 – 50. Nad historickým smyslem a významem zemské hranice se v obecné rovině zamýšlí A. DEMANDT, *Die Grenzen in der Geschichte Deutschlands*, in: Deutschlands Grenzen in der Geschichte, Hrsg. von A. Demandt, München 1990, s. 9 – 31. Přitom je třeba mít stále na paměti, že pojem hranice byl vícevrstevnatý a kromě zemské hranice znala již časná doba i hranice mezi hradskými obvody, újezdy, majetkovými doménami, vesnicemi aj.

⁹⁹ Viz poznámka č. 133.

¹⁰⁰ Správnímu členění starého českého státu se po F. PALACKÉM a W. W. TOMKOVÍ věnovali např. J. PEKAŘ, *O správním rozdělení země České do polovice 13. století*, in: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám J. Golla. red. J. Bidlo, G. Friedrich, K. Krofta, Praha 1906, s. 81-123; A. SEDLÁČEK, *O starém rozdělení Čech na kraje*, Praha 1921. Dále srovnej J. ŽEMLIČKA: *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997, s. 179.

¹⁰¹ F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I. 2*, Praha 1921, s. 162.

¹⁰² J. LIPPERT, *Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I*, Praha – Wien – Leipzig, 1896, s. 33 – 34.

západ.¹⁰³ Samotný Radošov střežící „Radovanův brod“ pak pokládá za bránu ze Žatecka do Sedlecka. V obdobném rozsahu jako Julius Lippert vymezil Loketský kraj, který nahradil staré Sedlecko, rovněž Rudolf Schreiber.¹⁰⁴ Dle jeho vymezení tvořilo severní hranici lesnaté pásmo. Na západě kraj sousedil s historickým Chebskem, na jihu bylo lesnaté území Slavkovského lesa, na východě pak území patřící klášterům: Velichovský a Vojkovický újezd, hroznětínské proboštství, Šemnický újezd a území benediktýnů v okolí Klášterce a Boče.¹⁰⁵ Podobně vymezil Sedlecko rovněž Rudolf Fischer. Mělo se jednat o prostor mezi Krušnými horami a Slavkovským lesem podél Ohře od Chlumu na západě až po Stráž na východě.¹⁰⁶ J. V. Šimák hranice Sedlecka blíže neurčuje, nepovažuje je za kmenové území, ale za oblast příslušející k jednomu správnímu centru, sedleckému hradišti. Radošov pak považuje za hraniční bod mezi historickým Sedleckem a starou žateckou sídelní oblastí.¹⁰⁷ Určit hranice na základě lokalit uváděných v donačních listinách se pokusil regionální historik J. Kühnl. Severní hranici dle jeho interpretace tvořily Krušné hory, východní sahala až k Boči, jižní tvořil Slavkovský les a západní pahorkatina u Chlumu.¹⁰⁸ Podrobně se územím Sedlecka chápaného jako jeden velký územní celek zahrnující Chebsko i pozdější Loketsko zabýval E. Šimek. Ve schodě s ostatními autory ohraničuje toto území na východě Bočí, za západní hranici považuje až Smrčiny.¹⁰⁹ Podobný názor o územním rozsahu Sedlecka zastává i V. Holý.¹¹⁰ Podle jeho názoru tvořilo ve starší době Sedlecko spolu s Chebskem jeden správní celek, který byl součástí přemyslovského státu. Ve 12. století se pak Chebsko stává základnou pro pronikání říšským ministeriálů do Sedlecka. Klasickým způsobem vymezuje územní rozsah Sedlecka rovněž A. Gross,¹¹¹ který ve svém díle vymezuje v rámci kmenové teorie¹¹²

¹⁰³ Obdobný názor, že cesta procházející brodem v Radošově, pochází z počátku našeho letopočtu, zastával rovněž kadaňský historik J. STOCKLÖV. Podrobněji o starých cestách na území historického Sedlecka/Loketska viz: J. FIALA, *Historické cesty starého Loketska*, Karlovy Vary 2005.

¹⁰⁴ RUDOLF SCHREIBER (1907 – 1954). Historik zabývající se, mimo jiné, právním postavením Loketska v rámci Českého království a českou reformací. Cenná je především jeho edice loketského urbáře hrabat Šliků z roku 1525 a monografie o hospodářské, populační a kulturní situaci Loketska po třicetileté válce. Viz: F. KUTNAR - J. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997.

¹⁰⁵ R. SHREIBER, *Der elbogner Kreis und seine Enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege*, Praha, s. 36 – 38.

¹⁰⁶ R. FISCHER, *Zur namenkunde der Egerlandes, Reichenberg – Leipzig 1940*, s. 70. Dále viz *Zur Ostgrenze des „historischen Egerlandes“*, in: *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde*, 11(1938), č. 4 – 6, s. 135 – 137.

¹⁰⁷ J. V. ŠIMÁK, *České dějiny I/5*, Praha 1938, s. 544.

¹⁰⁸ J. KÜHNEL *Geschichte der Stadt Schlackenwerth*, Cheb 1923, s. 11.

¹⁰⁹ E. ŠIMEK, *Chebsko v staré době*, Brno 1955, s. 32.

¹¹⁰ *Poznání, že chebská hranice proti Sedlecku – Loketsku je pozdního původu a nemá základ v přirozeném rozhraní, ještě více upevňuje přesvědčení, že mezi Chebskem a Sedleckem nebylo starého rozhraní, že Chebsko se jako samostatný útvar vyčlenilo později, za německého panství. viz V. HOLÝ, Připojení Chebska k německé říši*, in: *Minulostí západočeského kraje VI*, 1968, s. 223.

¹¹¹ A. GROSS, *Staroslovanské osídlení Karlovarska*, in: *Historický sborník Karlovarska*, 1955.

slovanského osídlení severozápadních Čech čtyři hlavní oblasti: Chebsko, Sedlecko (pozdější Loketsko), Lucko (pozdější Žatecko) a částečně i Tuhošť. Vlastní oblast Sedlecka pak vymezuje stejně jako J. Lippert.¹¹³ Autor nicméně v návaznosti na starší literaturu¹¹⁴ předpokládá Sedlecko jako správní oblast příslušnou k sedleckému hradišti, nikoliv jako oblast kmenovou.¹¹⁵ Ovládnutí území Přemyslovci pak klade do poloviny 9. století.

Uvedení autoři se v podstatě shodují, východní hranici určují jako území mezi Stráží a Bočí, na západě vidí rozhraní Chebska a Loketska a u Kynšperka, severní a jižní hranici pak tvořila neobydlená lesnatá území. Sedlecko vymezené území poříčím Ohře od Klášterecké soutěsky až ke Kynšperku, položené mezi Krušné hory, Slavkovský les a Doupovské hory, se z větší části opírá o přirozené přírodní hranice. Tato skutečnost nejspíše napomohla tomu, že se jako správní útvar, byť s jiným názvem, udrželo po řadu dalších století.

3.2 *Přírodní podmínky a charakter místní krajiny.*

Území historického Sedlecka se rozkládá v horním Poohří, z převážné části na území Sokolovské pánve, přičemž východně od Chlumu do něj zasahuje rovněž pánev Chebská. Sokolovská pánev je široká okolo 9 km a dlouhá asi 19 km. Reliéf krajiny je na západě pouze mírně zvlněn, kdežto na východě vyčnívají žulové pahorky až do výše 500 m. Na severozápad od Karlových Varů pak splývají v souvislý příčný práh.¹¹⁶ Celé území je na východě ohraničeno Kláštereckou soutěskou mezi Krušnými a Doupovskými vrchy, na západě pak méně výraznou soutěskou mezi Krušnými horami a Slavkovským lesem.¹¹⁷ Nadmořská výška Sokolovské pánve se v průměru pohybuje mezi 400 – 500 m. Níže leží pouze údolí řeky Ohře s nejbližším okolím, zvláště pak na východním Sedlecku. Jádrem sídelní oblasti tak bylo určeno údolím řeky vinoucím se celým územím od jihozápadu k severovýchodu. Úzké údolí se rozšiřovalo severním i jižním směrem v místech napojení

¹¹² R. TUREK, *Kmenová území v Čechách*, in: Časopis Národního musea – oddíl věd společenských, roč. CXXI, č. 1, 1952, s. 21; Z. VÁŇA, *K otázce kmenových území v severozápadních Čechách*, in: Archeologické rozhledy, roč. IV, 1952, s. 436 – 437 (seš. 5); D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců – Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha 1998, s. 54.

¹¹³ J. LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I*, Praha-Wien-Leipzig 1896, s. 33-34.

¹¹⁴ J. LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I*, Praha – Wien – Leipzig 1896, s. 108; R. TUREK *Kmenová území v Čechách*, in: Časopis Národního musea – oddíl věd společenských, roč. CXXI, č. 1, 1952, s. 37; V. VANĚČEK, *Prvních tisíc let*. Praha 1949, s. 55.

¹¹⁵ Viz A. GROSS, *Staroslovanské osídlení Karlovarska*, in: Historický sborník Karlovarska (dále jen HSKV), 1955, s. 35; Sedlecko nebylo vlastně nikdy zcela samostatným kmenovým „státečkem“. Vždy asi patřilo k nějakým větším celkům a svazům zahrnujícím všechny či většinu slovanských plemen v severozápadních Čechách (*Cihu - Windones* z roku 805, *Stadici* či *Verinzane* geografa bavorského, Lucké knížectví a podobně).

¹¹⁶ ČESKOSLOVENSKÁ VLASTIVĚDA, Díl I., Příroda-svazek I (geologie, fyzický zeměpis). Praha 1968, s. 712-713.

¹¹⁷ J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: Minulostí Západočeského kraje (dále MZK), č. XXVIII, Plzeň 1992.

okolních přítoků a poskytovalo tak příhodné podmínky k osídlení. Nejvýznamnější levobřežní přítoky jsou Svatava, tvořící část západní hranice s Chebskem, dále Rolava a Bystřice. Pravobřežní přítoky tvoří říčky Libava, Teplá a Lomnice. Celá oblast tak spadá do povodí řeky Ohře.¹¹⁸ V minulosti se jednalo se o území bohatě zalesněné, tvořící součást pohraničního hvozdu. Nejmenší plochu zaujímaly louky v nejnižších nadmořských výškách v údolí Ohře, zatímco v severní a jižní oblasti jejich podíl výrazně stoupal.¹¹⁹ Toto zjištění z Berní ruly potvrzují i údaje z Tereziánského katastru,¹²⁰ který určuje rovněž bonitu půdy. Ta se pohybovala mezi 6. – 8.¹²¹ Kvalita půdy sama o sobě však není z hlediska sídelních předpokladů rozhodujícím ukazatelem. Význam dostává až ve spojení s údaji o nadmořské výšce a členitosti terénu.¹²² Na severu dosahovaly hřebeny Krušných hor výšky 800 – 1200 metrů nad mořem. Mírné svahy v západní části území byly z hlediska osídlení daleko příznivějším místem než oblasti na východě, kde krajina prudce klesala do Hroznětínsko – Ostrovské kotliny. Slavkovský les na jihu rovněž neposkytoval usedlákům příliš příznivé podmínky s výjimkou svahů sklánějících se k Ohři a zvláště k Teplé. Plochá chebská pánev naopak představovala nejúrodnější a klimaticky nejvýhodnější část horního Poohří chráněnou pohořími Českého a Slavkovského lesa, Krušných hor a Smrčin. Dobrý přístup byl zajištěn z jihu, západu a severu, údolím řeky Náby, Mohanu, Sály a Halštrova. Krajina se tak přirozeně otevírá směrem na západ. Nejsnazší přístup do staré sedlecké oblasti byl rovněž od západu. Ten nabízela sníženina Sokolovské pánve na jedné a Tachovská brázda na druhé straně. Západní hranici proti Chebsku tvořilo území mezi Krušnými horami a Slavkovským lesem, kde je údolí řeky Ohře mezi Kynšperkem a Sokolovem široké jen 2-3 km. Vstup sníženinou mezi českým a Slavkovským lesem byl snadnější než údolím řeky Ohře asi 10 km dlouhou Kláštereckou soutěskou. Ten byl komplikován obtížným úsekem mezi Loktem a Kadaní. Úzké a stísněné údolí nedoprávalo místa ani prosté vozové cestě.¹²³ Přírodní hranice mezi Chebskem a Sokolovskou pánví, nebyla zdaleka takovou překážkou. Podobně i hřebeny krušných hor jsou daleko lépe přístupné ze západu, než z české kotliny.

¹¹⁸ K. KUČA – L. ZEMAN, *Památky Karlovarského kraje - Koncepce památkové péče v Karlovarském kraji*, s. 11.

¹¹⁹ R. SCHREIBER, *Der elbogner Kreis und seine enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege*, Praha 1925, s. 148.

¹²⁰ A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK, *Tereziánská katastr český*, Praha 1964 – 1966.

¹²¹ Viz předchozí poznámka č. 118.

¹²² Viz J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 37.

¹²³ Srovnej J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 33 - 34; K. KUČA – L. ZEMAN, *Památky Karlovarského kraje - Koncepce památkové péče v Karlovarském kraji*, s. 32. K otázkám vztahu mezi krajinou a osídlením a proměnou krajiny v důsledku „velké středověké změny“ doporučuji konfrontovat SÁDLO – P. POKORNÝ – P. HÁJEK – D. DRESLEROVÁ – V. CÍLEK, *Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005.

4. Vývoj osídlení a správní organizace

4.1 Rané slovanské osídlení – Vznik hradské správy

První článek v dlouhodobém procesu středověké kolonizace vytvořilo rané slovanské osídlení datované do 6. - 7. století. Na území historického Sedlečka nebyla dosud nalezena keramika pražského typu spojovaná s touto nestarší slovanskou migrační vlnou. Žádné místní jméno rovněž nemá příponu „ves“ vyskytující se pouze ve vnitřním sídelním území. Mezi významné památky připomínající slovanské místní osídlení tak patří až pozůstatky slovanské srubové stavby na hradišti v Tašovicích, označovaném také jako Starý Locket. Hradiště bylo opevněné dřevohliněnými hradbami komorové konstrukce, které byly datovány do 10. století.¹²⁴ Vzhledem ke své poloze mělo zřejmě značný strategický význam. Střežilo tok Ohře v místech, kde opouštěla sevřenou soutěsku mezi Slavkovským lesem a Sokolovskou pávní a mířily do otevřenější karlovarské kotliny. Hradiště zaniklo násilnou cestou po krátké době druhé polovině 10. století, v době kdy na území Čech za vlády Přemyslovců docházelo k poslední fázi sjednocovacího procesu. Následníkem tašovického hradiště se stalo nedaleké hradiště v Sedleci. Mladší hradiště vzniklo pak ve Velichově.¹²⁵ Nověji bylo potvrzeno osídlení již v desátém století i v Lokti, kde snad rovněž mohlo existovat hradiště.¹²⁶ Hradištní keramika se pak kromě Lokte našla též v Dalovicích, Přemilovicích, Velichově a Cihelnách.¹²⁷ Za současného stavu poznání je tedy pravděpodobné, že Sedlecko bylo osídleno nejpozději v 10. století, nicméně potenciál dalšího zkoumání je značně veliký.¹²⁸

Poloha sedleckého hradiště není dosud známa, nepochybuje se však, že bylo v okolí Sedlece u Karlových Varů. Starší literatura jej umísťovala na protáhlé, ploché, elipsovitě návrší zvané německy Gobesberg mezi Sedlecem a Starou Rolí. Novější je názor že se nacházelo v okolí kostela sv. Anny v Sedleci. V dnešní době je zde však prostor natolik změněn těžební činností, že ověření jeho polohy v terénu prakticky není možné.¹²⁹

¹²⁴ A. KNOR, *Slovanské hradisko v Jenišově - Tašovicích*, Archeologické rozhledy III, 1951, s. 6, 22. 25 – 26.

¹²⁵ A. BENEŠ – V. ŠTEFANOVÁ-ŠALDOVÁ, *Šest let výzkumu expozitury Archeologického ústavu ČSAV v Plzni*, MZK II, 1963, s. 166.

¹²⁶ Poslední výzkumy Krajského muzea Karlovy vary pod vedením J. KLSÁKA.

¹²⁷ E. PLESL - L. HÁJEK - J. MARTÍNEK, *Pravěk Karlovarska a Sokolovska a katalog archeologických sbírek muzeí v Karlových Varech a Sokolově*, Karlovy Vary 1983, s. 24; F. PROŠEK, *Zbytky slovanského srubu na Starém Lokti u Jenišova-Tašovic*, Archeologické rozhledy IV, 1952, s. 452 - 453.

¹²⁸ A. KNOR, *Slovanské hradisko v Jenišově - Tašovicích*, Archeologické rozhledy III, 1951, s. 6, 22. 25 – 26.

¹²⁹ J. E. VOCEL a J. L. PÍČE později též E. ŠIMEK kladli polohu hradiště na levý břeh Ohře, mezi Sedlec a Karlovy Vary. Druhou variantou byl výše zmíněný plochý vrch zvaný též „Gobes“ ležící zapadne od Sedlece mezi říčkou Rolavou a potokem, který se do ní vlévá od severovýchodu, poblíž Staré Role. Na tuto lokalitu hradiště umísťoval F. BERNAU, který zde dokonce spatřoval zbytky valů. V novější době se k této variantě přikláněli A. GROSS, P. CHOC, J. ŽEMLIČKA a F. KAŠIČKA s B. NECHVÁTALEM. Tuto lokalizaci podporuje i zakreslení polohy ve stabilním katastru. Zatím poslední uvažovanou možností je prostor samotné obce Sedlec, konkrétně okolí kostela sv. Anny. Srovnej E. ŠIMEK, *Chebsko - dnešní nejzápadnější slovanské území v staré době*, in: Spisy Masarykovy university v Brně. Filosofická fakulta 50, Brno 1955, s. 88 - 89; E,

První historická zmínka o něm je v tak zvané zakládací listině biskupství pražského z roku 1086, která popisuje hranice nově vzniklého biskupství v době jeho založení v roce 973.¹³⁰ Další zpráva se poté objevuje roku 1130 v listině Soběslava I., kdy je Sedlec zmiňován mezi českými obcemi (*civitates*), ze kterých má být desetina roční daně z míru odváděna vyšehradské kapitule.¹³¹ Z hradských správců jsou známi pouze kastelán Závíš, působící zde v letech 1159-1165¹³² a císařský správce „economus Wernherus“ působící zde v osmdesátých letech 12. století, kdy Sedlecko bylo součástí štaufských držav.¹³³

Lingvistické rozborůy poukazují na jazykovou spřízněnost zdejších slovanských obyvatel s osídlením v českém vnitrozemí. Předpokládá se tedy osídlení od východu. S tímto poznatkem je pak dáváno do souvislosti archeologicky zjištěné intenzivnější osídlení pocházející z této časové vrstvy v oblasti Žatecka a Kadaňska. V oblasti se nacházela řada slovanských vsí většinou ještě s rodovými jmény.¹³⁴ Většina osad byla založena u vodních toků, u řeky Ohře a nejvýznamnějších přítoků.¹³⁵ V celku lze počítat s tím, že na přelomu 12. a 13. století bylo na Sedlecku asi sedmdesát osad.¹³⁶ Většina jmen slovanských osad končila

ŠAMÁNKOVÁ - J. VONDRA, *Loket*, Praha 1963, s. 3 - 4; P. CHOC, *Hradiště u Sedlce u Karlových Varů*, in: *Acta regionalia 1970-1971*, R. Turkovi k Šedesátým narozeninám, Praha 1973, s. 45 - 64; J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, in: *Československý časopis historický* 26, 1978, s. 572; F. KAŠIČKA - B. NECHVÁTAL, *Slovanská hradiště v povodí Ohře na Loketskú*, in: *Slované* 6. - 10. století, sborník referátů ze sympozia Břeclav - Pohansko 1978, Brno 1980, s. 107-110; F. KAŠIČKA - B. NECHVÁTAL, *Horní Poohří na počátku národních dějin*, in: *MZK* 18, 1982, s. 256-257; L. ZEMAN a kol. *Dějiny města Ostrova*, Ostrov 2001, s. 22. Nejnověji shrnul V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: *Západočeský historický sborník* 8, Plzeň 2003, s. 7 – 27.

¹³⁰ CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE (dále CDB) I. Ed. G. Friedrich, Praha 1942, s. 94, č. 86, „...occidentem versus hii sunt Tugust que tendit ad medium fluminis Chub, Zedlza et Luzane et Dazana, Liutomerici, Lemuzi.“ E. ŠIMEK, *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době*, Brno 1955, s. 26, pozn. 16.

¹³¹ Sedlec je v této listině zmiňován mezi českými obcemi (*civitates*), ze kterých má být desetina roční daně z míru odváděna vyšehradské kapitule, REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET MORAVIAE (dále RBM) I. Ed. J. Erben Praha 1855, s. 93, č. 211; CDB I, s. 112, č. 111. Viz E. ŠIMEK, *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době*, Brno 1955, s. 324, pozn. 1.

¹³² CDB I: s. 86 – CDB I: č. 204 – CDB I: č. 227; L. ZEMAN a kol. *Dějiny města Ostrova*, Ostrov 2001, s. 17, pozn. 30.

¹³³ Tento Wernherus je uváděn jako svědek na listině Friedricha I., vydané v Chebu v roce 1188, CDB I: s. 294, 320a; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: *Západočeský historický sborník* (dále ZHS) 8, Plzeň 2003, s. 9, pozn. 13; J. KEJŘ, *Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké*, in: *Sborník k 70. Narozeninám V. Vaněčka*, Praha 1975, s. 16, pozn. 33.

¹³⁴ Bohatice, Drahovice, Dalovice, Přemilovice, Rosnice, Tuhnice a Všeborovice.

¹³⁵ Z levé strany to byly Svatava, Rolava a Bystřice, z pravé Libava, Teplá a Lomnice.

¹³⁶ Boč, Bohatice, Božičany, Březová, Bukovany, Citice, Čankov, Částkov, Dalovice, Damice, Dasnice, Dobroše, Drahovice, Hlavno, Hradec, Hroznětín, Chlum, Chodov, Chotíkov, Chranišov, Jakubov, Jimlíkov, Krásný Les, Kynšperk, Lesov, Libava, Liboc, Lípa, Lipnice, Lítov, Loket, Lomnice, Milíkov, Mnichov, Mostov, Odava, Ostrov, Počerny, Pochlovice, Přemilovice, Pulovice, Radošov, Radvanov, Robič, Role, Rosnice, Rozmyšl, Sadov, Sedlo, Spomyšl, Stráž, Svatava, Svatobor, Šabina, Šemnice, Šitboř, Štědrá, Tašovice, Tatrovice, Těchomyšl, Těšov, Těšovice, Tisová, Tuhnice, Týn, Velichov, Vojkovice, Všeborovice, Zdemyšl.

na „ice“ (22 osad). Často to byla jména rodová, předkřesťanská.¹³⁷ Menší část slovanských místních jmen končila na „ov“.¹³⁸ Také z nich bylo devět předkřesťanského původu.¹³⁹ Většina osad ležela na levém břehu Ohře protékající jižním okrajem Sokolovské pánve v nadmořské výšce do 500 metrů (60 osad), kterou toto území nepřekračuje (400-500 m). Níže zde leží jen tok Ohře a jeho nejbližší okolí. V poloze od 500 do 600 metrů nad mořem leželo jen devět sídlišť, výše pouze jedno. Nejvíce osad vzniklo v Sedlecké kotlině, kde s výjimkou Lesova, nebylo ani jedno místní jméno spojeno s pojmem lesa či stromů.¹⁴⁰

Patrně ještě v 10. století se Sedlecko stává v rámci sjednocovacího procesu přemyslovských knížat součástí přemyslovského státu. Ve srovnání s hradištními obvody na starém sídelním území bylo menší a neskýtalo mnoho možností pro zemědělskou činnost. Nebylo proto ani příliš lidnaté. Osídlení bylo řídké a nesouvislé. Slované zde vyhledávali půdu málo zalesněnou a snadno obdělávatelnou, lesy využívali převážně jako pastvu pro dobytek. Vsi sestávaly jen z několika usedlostí. Území jednotlivých osad bylo značně velké, protože výnosnost zemědělské činnosti byla malá. Zhledem ke své příhraniční poloze však mělo značný strategický význam. Procházela jím významná cesta, později zvaná Erfurtskou, Sedleckou či Královskou. Vedla brodem v Radošově, směřovala přes Sedlec, Chodov a Kraslickým průsmem překročila Krušné hory. Z Radošova pak vedla přes Žatec do Prahy.¹⁴¹ Nicméně se jednalo o značně odlehlou oblast, kde asi vznikaly potíže i se zásobováním knížecí družiny objíždějící jednotlivé hrady a dvory. Sedlecko tak patřilo k méně významným hradeckým obvodům.¹⁴² Panovník ho snad navštívil roku 1233, kdy zde Václav I. vydává listinu. Zatímco hradeckou správu v blízkém Žatci svěřoval kníže nepanujícím členům přemyslovského rodu, na Sedlecku se tak zřejmě nikdy nestalo.

4.2 *Pronikání říšské ministeriality – Štaufská východní politika*

Vývoj Sedlecka bezprostředně souvisí se sousedním Chebskem. Obě oblasti měly jazykově v podstatě homogenní slovanské osídlení a neexistoval mezi nimi výraznější geografický předěl. Otázka společné správní minulosti, datované snad ještě před sjednocení místních knížat pražskými Přemyslovci, není dosud uspokojivě vyřešena. V minulosti někteří

¹³⁷ Bohatice, Citice, Dalovice, Dasnice, Drahotice, Pochlovice, Přemilovice, Rosnice, Tašovice, Tatrovice, Těšovice, Tuhnice, Vojkovice, Všebořovice. Řada jich ležela v hradecké oblasti, obklopovaly Sedlec – Bohatice, Dalovice, Drahotice, Přemilovice, Rosnice, Tuhnice, Všebořovice.

¹³⁸ Částkov Chodov, Chotíkov, Chranišov, Jimlíkov, Lítov, Milíkov, Ostrov, Radošov, Radavanov, Těšov, Velichov, Vranov.

¹³⁹ Částkov, Chotíkov, Chranišov, Lítov, Milíkov, Radošov, Radavanov, Těšov, Velichov.

¹⁴⁰ L. ZEMAN a kol. *Dějiny města Ostrova*, Ostrov 2001, s. 16.

¹⁴¹ J. FIALA, *Historické cesty starého Loketska*, Karlovy Vary 2005.

¹⁴² V. NOVOTNÝ: *České dějiny* 3, s. 652; J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovská hradecká centra*, Český časopis historický 26, 1970, s. 572.

z německých historiků předpokládali nepřetržitou příslušnost Chebska k Říši či kladli jeho ovládnutí do 11. století,¹⁴³ část českých autorů pak dospěla k závěru, že Chebsko náleželo až do první poloviny 12. století k českému státu a teprve počátkem štaufské vlády bylo plně politicky vstřebáno Říší, aby se po dvou staletích znovu vrátilo do české moci.¹⁴⁴ Otázka není dosud definitivně vyřešená, ale je jisté, že na Chebsku je nutno počítat s určitým delším časovým úsekem, v němž toto území mělo nárazníkový charakter a střetávaly se v něm zájmy mocnějších sousedů. V tomtéž období mohly obě mocnosti ovládat některé části historického Chebska a z tohoto držení vyvozovat právní nároky na celé území.¹⁴⁵

Říše byla v tomto zápase reprezentovaná tzv. Severní markou (Nordgau). V té se roku 1077 stává novým markrabím Děpold z Giengen. Jeho syn a nástupce Děpold II. zdědil rozsáhlé panství Vohburg a začal se podle něho psát. S neobvyklou energií podporoval a urychloval kolonizaci severního pomezí marky. Vzhledem k tomu, že chebská oblast, byla díky své relativní odlehlosti od mocenských center po delší dobu politicky indiferentním prostorem, zaměřil své aktivity zvýšenou měrou tímto směrem. Pohyblivá hrance se za jeho vlády hnula rychle kupředu a převalila se přes celé Chebsko. Politické ovládnutí šlo ruku v ruce s horečnou kolonizací kraje. Využíval přitom služeb svých ministeriálů.¹⁴⁶ K urychlení celého procesu také založil roku 1132 cisterciácký klášter Waldsassen, který po dlouhou dobu plnil v širokém okolí úlohu jednoho z hlavních kolonizačních center. Roku 1146 Děpold II. z Vohburga umírá a moc jeho rodu končí. Vlády nad Chebskem se ujímá Konrád III. a po něm jeho synovec Friedrich z rodu Štaufů, pozdější císař. Ten si jasně uvědomoval

¹⁴³ Toto stanovisko přináší již H. GRADL ve svých *Geschichte des Egerlandes* (Prag 1893) tvrdí, že zatímco nominálně náleželo Chebsko k Říši již dříve, teprve za vlády Jindřicha II. vyžili Němci tehdejšího rozvratu v Čechách a ovládli toto území také fakticky, kolonizovali je a kristianizovali. Přímé doklady však neuvádí a jeho tvrzení je založeno pouze na historické analogii a spekulaci. Počátek německé kolonizace Chebska posunuli němečtí lingvisté F. Schwarz a R. Fischer až do první poloviny 12. století, ale názor o bezprostřední politické příslušnosti k Říši z kruhů německé vědy zcela nevymizel. Zde je, však třeba připomenou zejména ty badatele, kteří kriticky hodnotí starší názory a zaujímají k nim věcná stanoviska. Tak například J. HAMMERLE v práci *Siedlung und Aufbaukräfte im Egerland*, in: *Ostdeutsche wiesenschaft* Bd. III – IV, München 1952, s. 109 – 136 sice tvrdí, že E. ŠIMEK (*Chebsko v staré době*, Brno 1955) zašel ve svém přehodnocování starých koncepcí daleko, nicméně i on bere v pochybnost závěry vyvozované z tzv. zakládací listiny biskupství pražského a kloní se k názoru, že s příliš časným přivtělením Chebska k vlastní Říši nelze počítat. Přičítá je až aktivní východní politice Jindřicha V. a jeho markraběho Děpolda II. kolem roku 1110. H. STURM, *Geschichte einer Reichstadt*, Geislingen 1960 (2. vydání). F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 20, pozn. 26.

¹⁴⁴ Prvním průlomem do starých názorů byla kniha E. ŠIMKA, *Chebsko v staré době*, Brno 1955. Šimek z etnické a kmenové jednoty českého kmene Sedličanů a slovanských obyvatel Chebska, vyvodil, že Chebsko tvořilo až do první čtvrtiny 12. století nejzápadnější výspu českého státu a bylo nedílnou součástí území Sedličanů. Ztrátou Chebska byli pak Sedličané rozděleni. S novým zdůvodněním a rozšířením této myšlenky přišel V. HOLÝ, *Připojení Chebska k německé říši*, MZK VI, Plzeň 1968, s 223 – 252. Jeho argumentace zní přesvědčivě, ale ani on se nemůže opřít o přímé důkazy. F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 20, pozn. 27.

¹⁴⁵ I v případě skutečné české vlády nad Chebskem před rokem 1150 nesahala zřejmě tato vláda za hustěji osídlenou chebskou kotlinu. Její realizace v odlehlých okrajových územích se zdá totiž velmi problematická. F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 20 a pozn. 28.

¹⁴⁶ Ministeriálové (*ministeriales*, *servientes* – *Dienstleute*) – nesvobodní služebníci feudálů, kteří byli povoláni k plnění rozmanitých správních, hospodářských a hlavně vojenských funkcí. F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 15.

strategický význam oblasti na pomezí Čech, s nimiž vedl císař složitou politickou hru a založil zde císařskou falc jako významné mocenské centrum. Chebsko se stalo samostatným říšským územím a postupně se vyvíjelo v jakýsi vzorový model štaufské rodové državy spravované vyspělou a rozsáhlou ministeriální sítí.¹⁴⁷

Ovládnutí Chebska nebylo z říšské strany pokládáno za uzavřený proces. Kolonizace pronikala z Chebska i na české území, zejména na sousední Sedlecko. Její počátek je kladen do období před rokem 1150, v druhé polovině 12. století se štaufští kolonisté dokonce objevili až ve východním Sedlecku v oblasti samotného sedleckého hradiště.³ Do roku 1200 byla kolonizována západní část dnešního okresu Sokolov a celý proces vrcholil v průběhu 13. století. Štaufové zamýšleli vytvořit na středovýchodním pomezí Říše rozsáhlý pás říšských a rodových držav. Císař Friedrich I. Barbarossa vybudoval plánovitě komplex skládající se z Plisenska, Norimberska, Chebska a Vogtlandu. Někdy je uváděn jako součást tohoto komplexu ještě Regnitzland, což byla oblast okolo dnešního Hofu, ale její říšský charakter není jistý.¹⁴⁸ Celý komplex byl z hlediska správy formován podle jednotného centrálního plánu. Ačkoliv se říšští úředníci v Chebu a Norimberku objevují až na počátku 13. století, je pravděpodobné, že obě oblasti byly zformovány současně s organizací správy v Plisensku, která byla prokazatelně provedena v letech 1160 - 1172. Lze tedy předpokládat, že na konci 12. století byla vnitřní výstavba Chebska, Vogtlandu, Plisenska a Norimberska dokončena. Vzniklo zaokrouhlené, dynamicky se rozvíjející říšské teritorium, poseté ministeriálními hrady, rodícími se městy a vesnicemi, které se stalo významnou hospodářsko-mocenskou základnou štaufské vlády.¹⁴⁹ Friedrich I. Barbarossa zamýšlel rozšířit tento komplex i o Sedlecko, které skutečně mezi lety 1182 – 1193 ovládl a na sedlecké hradiště dosadil svého správce.¹⁵⁰ Staré centrum provincie na sedleckém hradišti v této době však již dosluhovalo.¹⁵¹

¹⁴⁷ F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 21.

¹⁴⁸ K. BOSL, *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer II*, Stuttgart 1951, s. 491; F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 23 - 24; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko*, in: *Minulostí západočeského kraje* 8, s. 7.

¹⁴⁹ F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 23 – 24; V. KNOLL, *Říšská ministerialita*, in: *Rozpravy Klubu Augusta Sedláčka*, prosinec 1998, Plzeň 1999, s. 5 – 8.

¹⁵⁰ Viz poznámka 136.

¹⁵¹ J. FIALA poukazuje v této souvislosti na existenci obytné věže v Přemilovicích, v bezprostřední blízkosti Sedlece. Ve starší německé literatuře je tato forma tvrze, typická pro ministeriální sídla na Chebsku, označována výrazem *Hausberg* (typologicky se jedná o variantu věžové tvrze typu *motte*, rozšířené po celé západní Evropě, především v oblasti franského a normanského vlivu). Asi 3 km od této tvrze, při cestě na Radošov se nachází druhá věž, stejného typu. Obě věže byly zkoumány v letech 1939 – 1941 a dávány do souvislosti se štaufským držením Sedlecka a s tím souvisejícím uplatněním ministeriální správy. Nedávné průzkumy tyto závěry víceméně potvrdily (ústní podání J. Klsáka). (Bez udání autora), *Die Ausgrabungen der ruine Premlowitz-Zettlitz*, in: *Karlsbader historische Jahrbuch* 1938, s. 118, 129, 137; V. KARELL, *Der Dallwitzer Turmhügel*, Sudeta 1941 – 1942, s. 79. J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: *MZK*, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 50 – 51 pozn. 99, 100; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: *ZHS* 8, Plzeň 2003, s. 17, pozn. 93. Srovnej W. KOCH, *Evropská architektura – Encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, Praha 2008.

Je proto možné, že již v této době vznikl na východním konci získané državy hrad Loket, zamýšlený jako nové správní centrum.¹⁵² Je možné, že v rámci organizace kraje byl již tehdy, po vzoru jiných říšských území, položen základ systému povinností jednotlivých říšských ministeriálů, příslušný právě k novému hradu v Lokti, z kterého se později vyvinul loketský manský systém.¹⁵³ Pokus nakonec skončil neúspěchem a Sedlecko bylo Jindřichem VI. vráceno pod svrchovanost českého panovníka. Přesto krátké intermezzo štaufské vlády v konečném důsledku ovlivnilo správní a právní systém oblasti. Středovýchodní komplex byl mocenským jádrem štaufského panovnického vlivu v této části Říše. Po pádu Štaufů se zde nejdéle udržela ministeriální správa. Navzdory těmto okolnostem se nakonec komplex rozpadl, byl rozchvácen okolními feudály a ztratil říšskou bezprostřednost. Jeho jednotlivé součásti se osamostatnily a jejich další vývoj se ubíral vlastními cestami.

Po opětovném ovládnutí oblasti českými panovníky po roce 1193 byl štaufský správní aparát nahrazen novým systémem státní správy, dle standardního kastelánského modelu užívaného v Čechách.¹⁵⁴ Správní centrum pak bylo nejpozději na přelomu 20. a 30. let 13. století přeneseno ze Sedlce na nový hrad v Lokti¹⁵⁵ a do čela správy byl postaven královský purkrabí.¹⁵⁶ Krátkodobé ovládnutí Štaufy otevřelo sedleckou oblast organizátorům kolonizačního procesu na Chebsku, kterými byli především říšští ministeriálové. Jejich zájmy neustoupily do pozadí ani v době nastolení přemyslovské vlády. Ta započala naopak usilovat o ovládnutí sousedního Chebska. Říšské rody tak postupně ovládly značnou část Sedleckého

¹⁵² Štaufské založení hradu Loket nově určil J. Anderle na základě několikaletého stavebně historického průzkumu. Jeho závěry zpochybnil J. Varhaník, ale založení hradu Štaufy neodmítl. E. Kamenická, která na lokalitě prováděla archeologický průzkum, se ve své publikované práci této otázky bohužel nedotkla. T. Durdík se ve svých publikacích drží přemyslovského založení na přelomu 20. a 30. let 13. století. Do třetí čtvrtiny 12. století kladou naopak jeho počátky manželé V. a E. Vlasákoví. Teorie o založení markrabaty z Vohburgu založená na staré legendě byla již dávno odmítnuta. R. SCHREIBER, *Der Elbogener Kreis und seine enklaven nach den Dreissigjährigen Kriege*, Sudetendeutsches historisches Archiv 2, č. 5, Prag 1935, s. 188 - 190; TÝŽ, *Die Stellung des mittelalterlichen Elbogener Landes zu Böhmen*, in: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále MVGD) 74, Prag 1936, s. 11-15; V. VLASÁK - E. VLASÁKOVÁ, *Dějiny místa Nového Sedla*, Nové Sedlo 1997, s. 7; J. ANDERLE, *Pozdně románský hrad Loket*, in: Průzkumy památek I. 1998, s. 9 - 10; E. KAMENICKÁ, *Hrad Loket, Výsledky archeologických výzkumů 1992-1994*, in: Castellologica bohemia 1998, s. 407 - 420; J. FIALA, *Zánik lenního systému na Loketskú*, in: Historický sborník Karlovarska VII, Karlovy Vary 1999, s. 11; J. VARHANÍK, *Chebská věž a počátky hradu v Lokti*, in: Sborník Chebského muzea 1999, 2000, s. 16-17; T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000, s. 344; T. DURDÍK - P. BOLINA, *Středověké hrady v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 144. KNOLL, V.: *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 9, pozn. 19.

¹⁵³ Ve světle dochovaných a v současnosti známých pramenů se však zdá, že nejspíše vznikl později. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: Západočeský historický sborník (dále ZHS) 8, Plzeň 2003, s. 9.

¹⁵⁴ V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 12. K otázce fungování hradské správy obecně srovnej J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997, s. 157; TÝŽ, *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, ČSČH 26, 1978, s. 562 - 578.

¹⁵⁵ Viz T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000.

¹⁵⁶ K otázce loketského úředního aparátu V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 10 – 12.

kraje. Písemnými prameny jsou doloženy později, ale počátek jejich pronikání lze snad klást již do období štaufského ovládnutí oblasti. Není vyloučeno, že další kolonizaci a usazování říšských ministeriálů podporoval i Přemysl Otakar II. v době, kdy ovládal Chebsko, tedy v letech 1266 - 1277, ve snaze získat si jejich věrnost. Nasvědčuje tomu i jistá nedůvěra Rudolfa Habsburského k chebské ministerialitě, kdy po opětovném nastolení bezprostřední říšské svrchovanosti spojené s obnovením zdejší staré ministeriální administrativy potlačil její vliv tím, že ji podřídil norimberskému purkrabímu. V této době se stal norimberský purkrabí rovněž purkrabím loketským. Právě správně-personální propojení Norimbersko - Chebsko - Loketsko mohlo výrazně podpořit dokončení pronikání říšských ministeriálů na Loketsko, kde značnou měrou přispěly k tvorbě nižší šlechty.¹⁵⁷

4.3 *Geneze šlechty – Vznik lenního systému*

Ze starých chebských rodů sem ze svých statků, sousedících se Sedleckem, pronikli Notthafftové,¹⁵⁸ kteří kolonizovali povodí Ohře a ve Slavkovském lese těžili cín. Vytvořili zde rozsáhlý lenní systém příslušný k hradu v Sokolově. Dále to byli lantkrabí z Leuchtenbergu,¹⁵⁹ kteří na Sedlecku dotvořili rozsáhlý lenní systém příslušný k hradu v Kynšperku nad Ohří. Dále lze předpokládat účast na kolonizaci u dalšího chebského ministeriálního rodu von Falkenberg,¹⁶⁰ který spolu s Nothafty kolonizoval povodí Ohře. Dalším zdejším rodem, tradičně počítaným mezi chebskou ministerialitu, byl rod von der Kager,¹⁶¹ který se usadil v dnešní Kolové, východně od Kynšperka nad Ohří. Původ dalšího z rodů, von Hartenberg, je sporný. Jeho zařazení mezi chebskou ministerialitu odmítá V. Růžek, pravdě však je asi blíže F. Kubů, který ho mezi ministeriální rody počítá, vzhledem k

¹⁵⁷ V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 14 pozn. 57 a s. 68.; F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 51 a pozn. 26.

¹⁵⁸ Prvním doloženým Nothaftem na Chebsku je *Adalbertus de Egre* sloužící v roce 1163 v posádce chebského hradu (Monumenta Egrana s. 25, č. 78). V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 14, pozn. 68. K dějinám rodu blíže F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 76; V. KNOLL, *Nothaft – základní přehled o dějinách jednoho ministeriálního rodu*, in: Sborník chebského muzea 1998, 1999, s. 18 – 26; PO STOPÁCH ŠLECHTICKÉHO RODU NOTHAFTŮ – NOTTHAFTI V ČECHÁCH A V BAVORSKU (katalog stejnojmenné výstavy) Cheb 2006.

¹⁵⁹ F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 71; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 15, pozn. 75.

¹⁶⁰ Prvním známým členem rodu je *Pilegrim de Valkenberch*, uvedený 15. 11. 1154, bratr Ulricha z Liebensteinu. Oba nejspíše z Lohmy u Nabburgu. ME s. 23 – 24, č. 74; F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 74; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 15, pozn. 72.

¹⁶¹ Jedná se o předky rodu planknerů z Königsbergu, Globnerů s Globenu a Steinbacherů ze Steinbachu. ME s. 74 – 76, č. 208. F. KORB, *Hradiště starý zámek u Kolové a rytíři von der Kager*, in: Karlovarsko, vlastivědný sborník 1958, Karlovy Vary 1958; F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 73 – 74; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 15, pozn. 78.

jeho výlučnému výskytu v jejich společnosti. Příslušníci tohoto rodu kolem poloviny 13. století založili hrad nad říčkou Svatavou v dnešních Hřebenech severně od Sokolova při Erfurtské stezce.¹⁶² Jako poslední z velkých ministeriálních rodů přicházejících do Sedlecka, je třeba zmínit rod von Königsberg, který se psal nejspíše po Kynšperku nad Ohří.¹⁶³ V průběhu 13. století na Sedlecko přicházely menší ministeriální rody i odjinud než z Chebska, zvláště ze sousedních oblastí Plisenska a Vogtlandu.¹⁶⁴ Šlo například o rody Dürich, von Neuengrün, Pichelberger, Plick, Rauschengrün, Vorreiter a Winkler.¹⁶⁵

Na místní politické scéně byl výrazným jevem latentní konflikt mezi vrstvou ministeriálů a z ní vzešlé pozemkové šlechtou s duchovními institucemi. Denní život pochopitelně utvářely především pokojné vztahy obou těchto složek, charakterizované četnými donacemi ze strany ministeriálů, nicméně vzájemná rivalita v hospodářské oblasti byla příčinou mnoha rozmíšek a záští. Kláštery byly výrazným regionálním hráčem, který se významně podílel na kolonizačním procesu a výnosech s ním spojených.¹⁶⁶ Nejčastějším protivníkem byl Waldsassen, jehož statky se nacházely větším dílem na Chebsku a Teplá. Právě konflikt s ním stál pravděpodobně v pozadí smrti jeho zakladatele Hroznaty z Ovence zvaného též Tepelský.

Do konce 13. století přestala říšská ministerialita existovat jako samostatná politická a sociální vrstva. Její příslušníci stáli před úkolem integrovat se do struktury středověké společnosti a najít v ní své nové místo. To se odvíjelo, především od výše majetku, kterým disponovali. Úzké vrstvě nejbohatších rodů se podařilo dostat na úroveň svobodné šlechty, nicméně největší část ministeriality se majetkem, politickým vlivem a zčásti též sňatky s šlechticemi dostala na úroveň hospodářsky a sociálně slabších vrstev svobodné šlechty, s níž je spojovalo rovněž i členství v kulturně sociální formaci rytířstva. Mezi těmito sociálními skupinami se v průběhu 13. století vytratily sociální přehradu a takto vzniklý sociální konglomerát se stal základem, z něhož se v pozdější době konstituovala nižší šlechta jako protiklad panské feudální třídy.¹⁶⁷

Čeští panovníci po opětovném ovládnutí Sedlecka během poloviny 13. století přinutili říšské rody zde usedlé či zde držící majetek k uznání svrchovanosti své nadvlády.

¹⁶² ME s. 63 - 64, č. 179 a s. 93, č. 254; CDB II. s. 404 - 405, č. 369; F. KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 72 - 73; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko - Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 16, pozn. 80.

¹⁶³ Podobnost původního jména Kynšperku - Königsberg s jižně od Chebu ležícím Kiensbergem - Starým Hrozňatovem však značně znesnadňuje přehlednost písemných pramenů a nedovoluje s jistotou určit, která zmínka se vztahuje ke které lokalitě. V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko - Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 16 - 17, pozn. 82 - 89.

¹⁶⁴ Říšská území, bezprostředně sousedící s Chebskem.

¹⁶⁵ V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko - Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 17 - 19.

¹⁶⁶ KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. s. 86 - 87.

¹⁶⁷ KUBŮ, *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997, s. 50.

Souviselo to i s úpadkem císařské moci v Říši. Ta na Chebsku slábla, vzrůstala moc města Chebu a na Loketsku se posilovala česká královská správa. Zdejší rody hledaly novou oporu, měly zájem o lenního pána, který by jim svou mocí byl schopen zajistit jejich práva a majetek a právě to jim český panovník mohl nabídnout. S úpadkem císařské moci začali i říšští ministeriálové na Chebsku vstupovat do lenní závislosti na rodech, které měly skutečnou neformální moc. Na Loketsku byl touto osobou především český král. Řada příslušníků drobné šlechty však vstoupila také pod ochranu mocných říšských rodů Hartenbergů, Nothaftů a Falkenbergů, respektive později landkrabí z Leuchtenbergu, které tak vytvořily významné nekrálovské lenní okruhy. Tyto velké rody postupem času samy přijaly českého krále jako svého lenního pána, nicméně jejich poddaní se podřizovaly svrchovanosti českého krále pouze jejich prostřednictvím. Většina těchto lén byla soustředěna v západním a jihozápadním Loketsku poblíž chebských hranic. Vzájemným provázáním majetkových držeb se zvolna stírala hranice mezi Chebskem a Loketskem. Je pravděpodobné, že lenní soustava loketského hradu se měla stát protiváhou lenních vazeb budovaných z druhé strany zemské hranice, které ji překročily a narušily tím politickou, vojenskou a správní integritu Sedlecka. Možná právě pod jejich tlakem a vzorem vzniklo pevné správní uspořádání Loketská, jehož základem se stal lenní systém královského hradu Lokte.¹⁶⁸

Příslušníci loketské posádky, *castrenses*, kteří zastávali nižší správní funkce, byli odměňováni půdou a usazovali se v kraji. Jejich původní postavení se asi příliš nelišilo od postavení chebských ministeriálů. Podle vzorů sousedních říšských území byl v průběhu 13. století vytvářen manský okruh, na kterém byl postupně vystavěn nový správní systém. Jeho počátky můžeme vztáhnout k roku 1234.¹⁶⁹ V jeho čele byl purkrabí a pro správu zemských i manských záležitostí měl k ruce zemského soudce, písaře a knechta, kteří jsou v pramenech uváděni od počátku 15. století. Práva loketských manů známe až z doby vlády Jana Lucemburského, ale pocházejí nejspíše již z 2. poloviny 13. století. Počet loketských manů v době přemyslovské nejsme schopni, vzhledem k nedostatku pramenů, určit. Nejstarší komplexnější informaci nám poskytuje až šlikovský urbář z roku 1525, který uvádí 31 rytířských lén.

Vedle drobné, původem často ministeriální šlechty a loketských hradčanů se na kolonizaci kraje rovněž podíleli velmoži rekrutující se z nejbližšího panovníkova okolí, kteří

¹⁶⁸ J. FIALA, *Zánik lenního systému na Loketsku*, in: Historický sborník Karlovarská VII, s. 5 – 6; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 18.

¹⁶⁹ Tehdy svědčí v určitém časovém odstupu: *Zulislaws purchravius de Loket ... Wolfhardus, Koyan castrenses* a poté roku 1239 *Wolfhardus de Cubito, Coiata ibidem*. RBM I. s. 391, č. 831 a s. 449, č. 971; CDB III, s. 68 – 69. Č. 65; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 21, pozn. 120.

patřili k přední nobilitě země. Mezi tyto rody patřili především Hrabišicové¹⁷⁰ (pánové z Oseka a Rýzmburka), kteří stáli v osmdesátých letech 12. století v čele přemyslovského dvora. Vyskytla se rovněž domněnka, že se podíleli na správě sedleckého hradskeho obvodu.¹⁷¹ Ti svou kolonizační aktivitu směřovali především na Žluticko, do horního Poohří a Slavkovského lesa.¹⁷² Také Hroznata z Ovence (Bubeneč, dnes součást Prahy), jemuž dnes podle spojitosti s tepelským kláštelem říkáme Tepelský, byl členem panovnické družiny. Tento přítel Přemysla Otakara I. na svých majetcích roku 1193 založil mužský premonstrátský klášter v Teplé jako papežský dispens od slibu účasti na křížové výpravě. V blízkosti pak založil sesterský klášter v Chotěšově. Jeho kolonizační snahy se projeví nejen na vlastním Tepelsku, odkud zasáhly i Bečovsko, ale především na nově založeném hroznětínském újezdě.¹⁷³ Na Tepelsku pak působily rovněž Drslavici. Na Doupovsku pak působily rody Milhosticů, Doupovců a pánů z Bražce.

Společenské a sociální změny byla dalším přímým důsledkem osídlovacích pohybů. Od 12. století upevňovaly své majetkové pozice na okrajích země nejen „velké“ kastelánské rody jako byly v dané oblasti působící Hrabišici, ale z kolonizačních zisků těžila raná šlechta jako celek. Někdejší úředníci a beneficiáři se z valné části měnili v dědičnou pozemkovou šlechtu, která se již opírala o půdní majetky. Byl to zlom, který podlamoval hradskou soustavu a na jejích pilířích spočívající beneficiární systém. „Nová“ šlechta opouštěla dříve tak usilovně hájené pozice v okolí knížete a usazovala se na venkově. Vznikaly nové, staršími břemeny nezátížené vztahy mezi uživateli půdy a pozemkovými vrchnostmi. Příslušníci šlechty se stále aktivnějším způsobem účastnili kolonizačního procesu. Významnější rody napodobovaly panovníka v zakládání klášterů. Nižší šlechta pak na svých statcích zakládala síť vlastnických kostelů, jejíž donace se často stávaly cestou k zajištění jejich majetku.¹⁷⁴ Právě tyto kostely se v důsledku prosazení patronátního práva měly stát páteří nově vznikající farní sítě.

¹⁷⁰ K Hrabišicům viz T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici – páni z Rýzmburka*, Praha 2002; J. ŽEMLIČKA: *K počátkům a rozrodu Hrabišiců*, FHB 13, 1990, s. 7 - 41.

¹⁷¹ J. V. ŠIMÁK: *České dějiny I.* 5, s. 569; F. KLOSS: *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zur Ende des XII. Jahrhunderts*, MVGD 70, 1932, s. 193.

¹⁷² K jejich založení patří například Ostrov, Andělská hora, Bochoř, Bečov, Žlutice, Horní Slavkov a Krásno. K rozmístění Hrabišické držby na Sedlecku (Loketsku) viz T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici – páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 105 (mapa) a s. 114 – 115.

¹⁷³ K osobě a působení Hroznaty výběrově J. KLÁPŠTĚ, *Proměna Českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 70 – 76. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 413 – 416 a 483 – 485, TÝŽ, *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznatů Tepelského (K otázce fyzické kontinuity české šlechty)*, Západočeský historický sborník 4, 1998, s. 5 - 39.

¹⁷⁴ Majetek věnovaný kostelu donátorem byl chápán jako „spojité vlastnictví.“ Patřil církvi, ale zároveň i donátorovi. Majetek, který kostel takto získal, byla církev povinna hájit a ochránit i před silou knížete. Viz J. KLÁPŠTĚ, *Proměna Českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 49 – 50. Dále srovnej J. ŽEMLIČKA, *České 13. století: „privatizace státu“*, Český časopis historický 101, 2003, s. 509 – 541.

5. Církev a její působení

5.1 Řády a kláštery

Český panovník se v reakci na probíhající kolonizaci sousedního Chebska, nesenou především vrstvou říšských ministeriálů, pokusil reagovat vlastní kolonizací dosud neosídlených území. V kláštorech zakládaných panovníkem byla volba opatů do konce 12. století závislá na vůli knížete a klášterní majetky byly považovány za korunní majetek. Také v kláštorech soukromého založení obsazoval vedoucí funkce zakladatel kláštera a jeho následovníci, přičemž donátor nepřestal považovat darované území za své vlastnictví.

V první fázi realizovaly kolonizaci neosídleného území především církevní řády. Vedle nejstaršího benediktinského řádu to byly především mladé progresivní řády cisterciáků a premonstrátů. Tyto řády byly svou řeholí, kladoucí důraz na fyzickou práci a ekonomickou soběstačnost, zvláště vhodné ke kolonizaci dosud neosídlených území. Panovník je tedy často pověřoval kultivací neobdělané půdy a zakládáním vsí v zalesněném hraničním hvozdu. Některé kláštery (Osek a Teplá) pak zakládá s panovnickovou pomocí šlechta (z nejznámějších pak Hrabšici a Hroznatovci). Klášterní kolonizace je pochopitelně využívána rovněž i říšskými markrabími severní marky (Waldsassen). Specifické postavení pak měl domácí řád Křížovníků s červenou hvězdou, který se po polovině 13. století uplatnil v rámci budované farní sítě.¹⁷⁵ Na klášterní kolonizaci kraje se tak podíleli především mniši z benediktinského kláštera v Postloprtech,¹⁷⁶ premonstrátských klášterů v Doksanech,¹⁷⁷ a v Teplé a cisterciáckých klášterů ve Waldsassenu, Maštově a Oseku.¹⁷⁸

Základ ekonomiky venkovských klášterů představoval klášterní velkostatek. V době svého založení byly kláštery obvykle vybavovány určitým pozemkovým majetkem, který měl

¹⁷⁵ Roku 1240 dostávají Křížovníci od Václava I. patronátní právo nad kostelem v Sedleci (který si v kraji podržel zcela výjimečné postavení jako relikv správních funkcí sedleckého hradiště) se všemi jeho filiálkami, stávajícími (Loket, Kynšperk) i budoucími.

¹⁷⁶ Klášter se nachází v okrese Louny. Vznikl nejspíše mezi léty 1119 – 1122. Otázka fundátora je nejasná. J. Lippert se domníval, že se nejedná o panovnickou nadaci, jelikož o fundátorovi není nic bližšího známo, což se mu v případě zeměpanského založení jevílo nepravděpodobné. J. V. Šimák oproti tomu uvedl jako fundátora Vladislava I. Obšírněji se vznikem kláštera zabývá V. Novotný, který s pochybnostmi uvádí Vršovce. J. LIPPERT, *Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I*, Praha – Wien – Leipzig, 1896, s. 50; NOVOTNÝ, V.: *České dějiny*, I /2, Praha 1913, s. 659 – 696; J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých*, in: *České dějiny I/5* (ed. V. Novotný), Praha 1938, s. 562; J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 59. P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 437 – 438; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 14.

¹⁷⁷ Okres Litoměřice. Klášter premonstrátů založený v první polovině 12. století. Na Sedlecko obdržely v roce 1150 Velichovský újezd a v 80. letech 12. století Kotvinský a Vojkovický újezd. J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 60 a 62; P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 212 – 216.

¹⁷⁸ Klášter Waldsassen byl založen roku 1132 Děpoldem II. z Vohburgu, markrabím severní marky. Na začátku druhé poloviny 12. století se Přemyslovci pokusili získat klášter na svou stranu štědrými donacemi na Sedlecko a Žatecko. O kláštorech v Teplé, Maštově a Oseku je pojednáno dále v textu na straně 43.

zabezpečovat jejich chod. Tento majetek, vesnice, dvorce, lesy, býval někdy doplňován platy, dárkami, jež kláštery dostávaly jako svůj podíl na desátcích či clech. Někdy tvořili součást daru také služebníci, kteří měli pro klášter pracovat. Nadace, jak se vybavení kláštera nazývalo, zahrnovaly obvykle majetek rozptýlený na velkém území. Z tohoto důvodu bylo jednou z primárních snach kláštera úsilí o jeho scelení. Za optimální pro správu statků se považovala existence jednotného územního celku nenarušovaného držbou ostatních feudálních vlastníků. Nabývání klášterního pozemkového majetku obvykle probíhalo pozvolna. Vlastnictví klášterů nejčastěji rozhojňovaly dary od knížecích a šlechtických mecenášů. Dary však obvykle nebyly příliš rozsáhlé, skládaly se z jedné či několika málo osad a dosti často pouze z částí vesnic. Koupě statků za peníze opatství nehrála v tomto období prakticky roli. Daleko častěji se uplatňovaly směny vesnic, půdy či jiných adekvátních statků. Ve snaze po scelování panství se kláštery snažily směňovat své vzdálené statky za pozemky vhodnější, většinou blíže opatství. Tak se pozvolna začalo vytvářet kolem každého řeholního domu klášterní panství.¹⁷⁹

Na přelomu 12. a 13. století představovaly klášterní domény souhrn vesnic, dvorců a hospodářských dvorů s elementárními vnitřními vazbami. Velikost těchto velkostatků kolísala v závislosti na významu kláštera a na délce časového úseku, který uplynul od vzniku řeholního domu. Písemné prameny z tohoto období nejsou příliš hojné a tak dostupné informace neumožňují poznat klášterní panství konce 12. století dostatečně. Jak se zdá, scelování pozemků tehdy ještě nedosáhlo výrazných úspěchů. Klášterní velkostatek se skládal obvykle z větší či menší skupiny statků soustředěných kolem opatství a kromě toho z majetku rozptýlených. Některé klášterní vsi se nacházely ve vzdálenosti i několika desítek kilometrů od příslušného opatství. Rozptýlenost statků a jejich velká vzdálenost ztěžovaly ekonomické využití vsí a dvorů.¹⁸⁰

Nejstarším klášterním majetkem navazujícím na Sedlecko bylo území benediktinského kláštera v Postoloprtech, rozkládající se na levém břehu Ohře v okolí Klášterce. Postoloprtský klášter vznikl nejpozději ve dvacátých letech 12. století a toto území dostal nejspíše bezprostředně po svém založení.¹⁸¹ Na severu sahal Klášterní újezd až na pomezí

¹⁷⁹ Vnitřní struktura klášterních držav v tomto období není příliš známa. S výjimkou panství cisterciáckých, kde tušíme o hospodářském uspořádání více, se zdá, že příjmy většiny ostatních sestávaly z podílu na výnosu klášterních vesnic a inkorporovaných kostelů, z desátků a dalších platů, jež klášterům náležely. Tyto platby kláštery dostávaly obvykle v naturáliích, v příslušném díle úrody, v případě participace na clech většinou v penězích či jiných komoditách. Příjmy byly doplňovány výnosy klášterních dvorů, které pro klášter obhospodařovala čeleď či poddaní kláštera. K. CHARVÁTOVÁ, *Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století*, in: *Historická geografie* 28, 1995, s. 74.

¹⁸⁰ P. VLČEK- P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.

¹⁸¹ Nejspíše mezi léty 1119 – 1122. Otázka fundátora je nejasná. J. Lippert se domníval, že se nejedná o panovnickou nadaci, jelikož o fundátorovi není nic bližšího známo, což se mu v případě zeměpanského založení jevilo nepravděpodobné. J. V. Šimák oproti tomu uvedl jako fundátora Vladislava I. Obšírněji se vznikem kláštera zabývá V. Novotný, který s pochybnostmi uvádí Vršovce. J. LIPPERT, *Social - Geschichte*

českého knížectví, jehož hranice zde nebyly přesněji vymezeny, na jihu tvořila hranice řeka Ohře, na západě pravděpodobně Pekelský potok a na východě potok Malodolský.¹⁸² Jednalo se o lesnatou horskou krajinu. Území bylo využíváno pro těžbu dříví plaveného po Ohři až do domovského kláštera. Ten byl nositelem monastické reformy šířené z Břevnovského kláštera. V rámci svého nového újezdu zakládá proboštství v Boči s kostelem sv. Václava¹⁸³ a v Klášterci menší konvent.¹⁸⁴

Další klášter, který byl obdařen statky na Sedlecku, byl ženský premonstrátský klášter v Doksanech, založený snad již v první polovině 12. století Vladislavem II.¹⁸⁵ Kolem roku 1150 byl obdařen tak zvaným Velichovským újezdem. Hranice újezdu nelze určit s jistotou. Sedláčkův pokus upravuje později V. Šimák.¹⁸⁶ Újezd byl velmi řídko osídlen, byla zde pouze samotná ves Velichov. Primárním účelem donace zřejmě bylo ovládnout území strategicky důležité pro obranu země. Zdejší územím totiž procházely hlavní zemské cesty zvané Via magna a Via regia.¹⁸⁷ Prvá z nich vedla přes Doupovské hory k brodu přes Ohři v Radošově, kde se setkávala s druhou cestou jdoucí od Klášterecké soutěsky. Panovník tak prostřednictvím kláštera kontroloval hlavní přístupové cesty do českého vnitrozemí. V osmdesátých letech 12. století pak kníže Bedřich rozmnožuje doksanské zboží se svolením císaře Friedricha I.¹⁸⁸ o Kotvinský a Vojkovický újezd na pravém břehu Ohře vzdálený asi 10 km severovýchodně od hranic újezdu Velichovského. Spojené doksanské zboží na pravém

Böhmen in vorhussitischer Zeit I, Praha – Wien – Leipzig, 1896, s. 50; V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, I /2, Praha 1913, s. 659 – 696; J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých*, in: *České dějiny I/5* (ed. V. Novotný), Praha 1938, s. 562; J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 59.

¹⁸² J. HOSNER, Wigenstorf, Geschichte einer erzgebirgischen, Siedlung Erzgebirgszeitung 1910, s. 36.

¹⁸³ V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, I /2, Praha 1913, s. 695; J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 59.

¹⁸⁴ Zdejší osídlení je známo až z výrazně pozdější doby, kdy ho získal do svého majetku Karel IV. Jednalo se o západní část újezdu, kterou Karel rozmnožil hospodářské zázemí svého hradu Hauenstein. Tehdy ho tvořily vsi Boč, Hrachová, díl Stráže (nad Ohří), Vykmánov, Srní, Ondřejov, Hrzín, Svinov a Smilov. J. ENDT, *Grün und Smylendorf*, MVGD 82, 1944, s. 67; J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 60.

¹⁸⁵ J. PRAŽÁK, *Privilegium Přemysla I pro Doksany a jeho konfirmace z roku 1276*, Sborník archivních prací 5, 1955, s. 175; J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 60; P. VLČEK - P. SOMMER - D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 212 – 216; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 14, pozn. 59.

¹⁸⁶ J. V. Šimák vychází při stanovení Újezdu z Radošova, podle katastrálních hranic roklí pod hradištěm Košťál po prastaré zemské cestě směrem na východ k okraji Lipoltova, dále do sedla mezi Špičákem a Pekelným vrchem. Odtud se hranice obrací na severovýchod, opouští cestu a pokračuje pod vrch Kameníště dále na severozápad po vrších mimo Tocov mezní čarou okresu Karlovy Vary z roku 1938 až k Ohři u Stráže. J. V. ŠIMÁK, J. V. *Středověká kolonizace v zemích českých*, in: *České dějiny I/5* (ed. V. Novotný), Praha 1938, s. 560.

¹⁸⁷ Viz J. FIALA, *Historické cesty starého Loketska*, Karlovy Vary 2005.

¹⁸⁸ Sedlecko bylo v této době v přechodném držení Štaufů. Nicméně právě z této nadace někteří autoři vyvozují jistý vliv, který si údajně český panovník v dané oblasti podržel. Celou problematiku shrnul: J. KEJŘ, *Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké*, in: Sborník k 70. Narozeninám V. Vaněčka, Praha 1975.

břehu Ohře tu tvořilo jakýsi protějšek benediktinskému majetku na levém břehu a uzavíralo tak říční údolí.

Již roku 1159 následuje další Vladislavova donace směřující do oblasti Sedlecka. Obdarovaným byl tentokrát klášter Waldsassen, který představoval silného regionálního hráče a tradičního exponenta protipřemyslovské politiky. Král, který toho roku osobně klášter navštívil,¹⁸⁹ se ho zřejmě darovanými statky pokusil získat na svou stranu. Věnoval mu blíže nespecifikované území *Campus Preolac* na pravém břehu Ohře za Kadaní.¹⁹⁰ Současně dostává klášter ještě drobný chodovský újezd. Zde pak vznikl opevněný dvorec (grangie) s příznačným názvem Mnichov (dnešní Mírová).¹⁹¹ Tyto drobné klášterní statky měly svůj strategický význam z hlediska komunikačního. Usnadňovaly totiž styk těchto území s mateřským klášterem. Tak Chodovský újezd umožňoval Waldsasenu spojení s jeho statky na Kadaňsku.¹⁹²

Vojkovickým újezdem končí období bezprostředních knížecích donací na Sedlecku. Všechny další vzešly od velmožů Milhosticů, Hrabšiců a Hroznatů, kteří pokračují v donacích klášterům se srozuměním a povolením panovníka.

V roce 1192 založil velmož Milhost mladší cisterciácký klášter v Maštově, který osadil mnichy z kláštera Waldsassen.¹⁹³ Tento klášter však záhy zanikl a kolem roku 1200 byl

¹⁸⁹ K. NEJDL, *Počátky germanizace valdsaského kláštera a germanizace Karlovarského kraje*, in: Historický sborník Karlovarska, Karlovy Vary 1955.

¹⁹⁰ V. Novotný identifikuje tuto donaci jako statek Přívlaky, H. Gradl pak jako Poláky. Viz V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, I/2, Praha 1913, s. 916; H. GRADL, *Waldsasener Gebiet in Böhmen*, MVGDB 1882, s. 260 – 265. W. FRIEDRICH je určil jako Přívlaky. Viz W. FRIEDRICH, *Die historische geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Wien 1912, s. 208. Stejným způsobem je určuje rovněž F. KLOSS. Viz F. KLOSS, *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum ende des XII Jahrhunderts*, in: MVGDB, s. 93. J. STOCKLÖW považoval *Campus Preolac* za Prahly. Viz J. STOCKLÖW, *Der Bezirk Kaaden in seiner Gegenwart und Vergangenheit*, Kaaden 1890, s. 96. Publikace DER POLITISCHE BEZIRK SAATZ, Saaz 1904 na s. 302 a s. 305 uvádí *Preolac* jako Poláky na s. 694 a s. 896 jako Přívlaky. Rozhodující pro lokalizaci se zdá být okolnost, že waldsasský klášter zakupuje už roku 1194 pole v okolí *Preolac*: *Quos dam agros grangiae nostrae Preolac* in: *Acta Waldsasensia*, Band I., Nr. 261, s. 137. Naposledy shrnul tuto problematiku. J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 61.

¹⁹¹ Klášterní hospodářské dvory, které zároveň sloužily jako místní centra výroba a poskytovala zázemí v kolonizovaných oblastech. Obdobná grangie byla též v Polácích a nejspíše i v Lubech, Vackově či Kostelní Bříze. NEJDL, *Počátky kolonizace alsaského kláštera a germanizace karlovarského kraje*, in: Historický sborník Karlovarska 1955, s. 62.

¹⁹² V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, I/2, Praha 1913, s. 916; J. KEJŘ, *Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké*, in: Sborník k 70. Narozeninám V. Vaněčka, Praha 1975, s. 19; Waldsasský majetek se na Sedlecku neomezoval pouze na Chodov. Mnoha drobnými dary místní šlechty byl rozmnožován, hlavně v západní části kraje, v sousedství rozsáhlého Lubského újezdu, který klášter držel na Chebsku (již roku 1158 mu byla potvrzena patronátní práva ke kostelům ve Sněžné a Kostelní). Dále se jednalo se o jednotlivé dvory: Květná, Chlumeck, Dolina, Markvarec a Rozmyšl. Roku 1294 pak získává další majetek v Radošově spojený s patronátním právem k místnímu kostelu sv. Václava. J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 61. Ke klášteru Waldsassen viz K. NEJDL, *Počátky kolonizace alsaského kláštera a germanizace karlovarského kraje*, in: Historický sborník Karlovarska 1955.

¹⁹³ RBM 1. s. 192 - 193, č. 429; ME s. 38. č. 110; CDB 1. s. 319 - 320. č. 355; P. VLČEK - P. SOMMER - D. FOLTÝN. *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997. s. 212 - 216s. 360; T. VELIMSKÝ, *Hrabšici - Páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 29 a s. 284, pozn. 56; V. KNOLL, *Štaufští ministeriálové a Sedlecko -*

přenesen do Oseka pod patronací Slavka z rodu Hrabišiců.¹⁹⁴ Oseckým mnichům se dostalo ze strany jejich zakladatele mimořádně štědrého zajištění.¹⁹⁵ Na Sedlecku dostávají tak zvaný Šemnický újezd a platby v Bečově. Jeho hranice nejsou známy. Na jeho rozsah lze usuzovat pouze sídliště, která zde později vznikala a podle hranic sousedních klášterských území.¹⁹⁶

Nejrozsáhlejší majetky na Sedlecku pak dostal Tepelský klášter založený Hroznatou z Ovence. Přemysl Otakar I. mu daroval v letech 1197 – 1202 území v okolí Hroznětína.¹⁹⁷ Bylo to lesnaté území, snad jen s jedním dvorcem v samotném Hroznětíně. Jeho přesné hranice opět nelze přesně určit, pouze podle dodatečně vzniklých vsí nacházejících se na jeho území. V Hroznětíně bylo zřízeno proboštství s rychtou pro celý újezd. Újezd byl oddělen jen úzkým pruhem asi pět kilometrů širokým od pozemků dolanského kláštera rozložených po obou stranách řeky a od Jemnického újezdu, který vznikl v pozdějších letech darem Hrabišiců, jako součást državy Oseckého kláštera. Jako ostatní knížecí donace klášterům a velmožům na Sedlecku, také Hroznětínsko nedostává Hroznata náhodně. Moc českého knížete se zde prosazuje na území věrného člena královské družiny, později na území zeměpanského kláštera, protože Hroznata se vzdal zakladatelských práv ve prospěch panovníka.¹⁹⁸

Rozsáhlá klášterská území na východním Sedlecku separovala vnitřní Čechy od štaufského Chebska a pohraničního Sedlecka a stala se v rukách přemyslovských panovníků účinným nástrojem jejich moci. Nejednalo se o jednotlivé roztroušené majetky, nýbrž o ohraničená uzavřená území, obvykle s několika málo osadami. Kromě vzdálenějšího území benediktinů na Klášterecku, patřila všechna cisterciákům a premonstrátům. Území, které věnoval panovník klášterům na Sedlecku, neskytalo okamžité výnosy, jednalo se zpravidla o neobydlený pomezí hvozdu. Výjimku tvořila pouze území darovaná waldsasskému klášteru, která ležela z větší části v úrodném sousedním Žatecku. Je z nich patrná snaha uplatnit v klášteře vliv a moc českého panovníka. Důvody, vzniku značně rozsáhlých na sebe

Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy, in: ZHS 8, Plzeň 2003, s. 14, pozn. 60.

¹⁹⁴ Dle listiny biskupa Daniela hlásící se k roku 1209, která je falzem, obsahově ovšem v celku věrohodným, měli být cisterciáci pozváni do Maštova 16 let před vydáním této listiny, což znamená v roce 1193, do Oseka přesídlit před deseti lety, tedy roku 1199, a se stavbou konventního chrámu započít roku 1206. CDB, č. 362, s. 388 – 381; T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici – páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 32, pozn. 10.

¹⁹⁵ Viz T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici – páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 36 – 37; J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 65, pozn. 163.

¹⁹⁶ Viz J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 69.

¹⁹⁷ České místní jméno Hroznětín není uvedeno v žádné ze starých listin. Poprvé se vyskytuje na listině Přemysla Otakara *Hroznetyň sive in Lichtenstadt*, RBM I, č. 619; J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 67, pozn. Č. 174.

¹⁹⁸ RBM I, č. 548; ČECHURA, J.: *Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské*, MZK 24, 1988, s. 205 – 225; J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 66, pozn. 169.

navazujících klášterních újezdů je třeba hledat ve snaze českých panovníků, čelit rozpínající se štaufské moci, ale současně i snahu usměrňovat a omezovat rozrůstající se pozemkové vlastnictví velmožů a zabránit jeho anodizaci. Veškerá kolonizační činnost klášterů na východním Sedlecku se děla zřejmě z iniciativy a se souhlasem panovníka vycházejícího z potřeby zajistit svou moc v pohraniční oblasti, udržovat a zajišťovat zde svůj vliv v době posledního rozkvětu císařské moci a oslabení českého státu. Smyslem a cílem bylo i zalidnění téměř pustých oblastí a nové zdroje důchodů, což současně přispívalo k ovládnutí tohoto území.¹⁹⁹

Klásterská území byla udělením imunit vyňata ze správy loketského hradu a tvořila společně se zbytkem knížecí půdy na Sedlecku nový druh knížecí správy, jehož účastníci byli přímými poddanými krále.²⁰⁰ Výjimečné postavení klášterských území nakonec vedlo s výjimkou hroznětínského probošství k jejich trvalému odtržení od loketského kraje.²⁰¹

5.2 *Podoba duchovní správy*

Církev raného středověku vzešla z prostředí pozdní říše římské, z níž převzala pojetí práva a organizační strukturu zformovanou v úzké vazbě na rozvinutou městskou kulturu. Postupně se však pod vlivem germánských právních zvyklostí založených na vlastnictví půdy a pronikavých změn ve struktuře osídlení měnila i církevní organizace a tradiční právní normy. Zásada, že veškeré stavby náleží majiteli pozemku, na němž stojí, byla vztažena rovněž na církevní zboží. Postupně se tak vyvinul systém vlastnických kostelů.

V 10. a v 11. století byl zakladatelem většiny kostelů na území českého státu kníže, případně údělník. Založení předními družiníky se objevují pouze ve zcela nepatrné míře. Na většině hradských center stály kostely. Při těchto kostelech byl shromážděn sbor kleriků, jehož představeným byl arcikněz (archipresbyter) ustavený knížetem, případně kastelánem. Arcikněz byl vykonavatelem duchovní správy (cura animarum) v celém hradském obvodu a zároveň byl i nositelem státních funkcí, když upozorňováním na veřejné delikty dbal na zachování „knížecího míru“. Výlučně hradské kostely měly farní práva (zvláště křtít a pohřbívat). Tato nejstarší církevní organizace nazývaná velkofarnostní se zcela překrývala s organizací státní.²⁰²

V průběhu 11. a výrazněji pak ve 12. století byly ojediněle zakládány předními zemskými velmoži vlastnické kostely. Tyto, většinou emporové, ale dřevěné stavby již nebyly

¹⁹⁹ J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 73.

²⁰⁰ RBM I. č. 831, RBM II, 4. 470, 619, 786; J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 72, pozn. 201.

²⁰¹ FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: MZK, č. XXVIII, Plzeň 1992, s. 75.

²⁰² J. JANÁK - Z. HLEDÍKOVÁ - J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 172.

vázány na hrady a postupně zaplňovaly volný venkovský prostor. Z hlediska církevního práva však nebyly zprvu plnoprávné. Konaly se v nich sice bohoslužby, ale křty, pohřby, slavení velkých svátků či placení desátků bylo i nadále vyhrazeno pouze hradským kostelům. Jednotlivě se začaly vlastnické kostely ve druhé polovině 12. století, za přispění svých zakladatelů, osamostatňovat a tvořit základ budoucí farní organizace. V důsledku jejich značného rozšíření dochází k postupnému rozpadu velkofarnostní organizace. O arcikněžích mizí všechny doklady v poslední čtvrtině 12. století.²⁰³

Nerovnoměrně rozložená síť venkovských kostelů neměla v této době znaky pevněji strukturované organizace.²⁰⁴ Budování farní sítě bylo dlouhodobým procesem, v němž sehrála zásadní roli právě úvodní polovina 13. století. Až dokončení kolonizačního procesu v průběhu 14. století, završilo výstavbu středověké farní sítě. Na její skladbu dlouho neměly slabé církevní orgány vliv. I role biskupa se obvykle omezila pouze na svěcení nově založených kostelů. Farní organizace vyrůstala z velkofarnostních základů, ale především z množících se knížecích, biskupských, klášterních a hlavně početných vlastnických, jejich filiál a soukromých kaplí. Ty se pozvolna odštěpovaly z dohledu velkofar, aby se v další etapě po nabytí farních práv stály jejich plnohodnotnými nástupci. Těsné románské stavby, sloužící pouze omezené skupině uživatelů, přitom ustupovaly prostornějším svatyním určeným širší křesťanské obci. Do spektra řádné duchovní péče se souběžně začleňovaly nově osídlované regiony.²⁰⁵

Citlivou otázkou pro pastorační a výkon farních práv, neméně však z praktických důvodů, bývalo vymezení farních obvodů. V jejich rámci se měl lid povinně shromažďovat k svátečním mším, neboť jen správci těchto kostelů měli oprávnění udílet svátosti. Otázka farních hranic začala být řešena až počátkem 13. století v souvislosti s placením desátků, které vlastníci kostelů považovali za jistý zdroj příjmů.²⁰⁶ Ustálení hranice farností se tak protáhlo hluboko do 13. století. Neméně důležité bylo vybavení kostela, které patřilo k základním

²⁰³ Viz J. JANÁK - Z. HLEDÍKOVÁ - J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 174.

²⁰⁴ J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 449.

²⁰⁵ Otázka počátků a budování farní organizace nepřestává patřit k povrchně řešeným problémům. Základním mezibilančním východiskem zůstává H. F. SHMIDT, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfararorganisation auf westslawischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Weimar 1938. Českomoravský vývoj, včetně starších názorů shrnul V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, I. 3, s. 354 – 373, Praha 1913. Z poválečných studií a přehledů se problému z různých úhlů dotkli zejména Z. FIALA, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975, s. 85; Z. BOHÁČ, *Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury*, in: *Folia historica Bohemica* 1, 1979, s. 157 – 176; J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997, TÝŽ, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 450, pozn. 23.

²⁰⁶ Poplatek, jímž byli od pátého století věřící, kromě kněží a chudých povinni přispívat své církvi. V jeho vývoji se zrcadlí složitost vztahu církevní a světské moci v tomto období. Přes různé snahy o unifikaci se výše a formy desátku v jednotlivých zemích a krajích lišily. I když české země brzy znaly jeho dělení mezi biskupa, kněze, chudé lidi a údržbu kostela, bránily řádnému vybírání desátku a jeho užívání vlastnické představy fundátorů a patronů, kteří jej mlčky považovali za jakous volnou část svých důchodů. J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 450, pozn. 452.

předpokladům jeho existence. Záleželo nejen na štědrosti fundátorů, dárců a skladbě obvěnění, ale i na rozsahu a lidnatosti farnosti. Plebánie, které se začaly měnit v pilíř církevní správy, se začaly dělit na bohaté a chudé. Kostelní jmění či věno kostela (*dos, dotalicium*) se před polovinou 13. století ještě důsledně nečlenilo na záduší (majetek kostela) a obročí (důchody plebána). S postupující stabilizací farní sítě bývaly alespoň některé plebánie opatřovány jistým půdním majetkem.²⁰⁷ Hlavními subjekty, které se v 13. století formou patronátu účastnili na obsazování plebánií, byly nadále, panovník a šlechta. V relativní celistvosti vydávají představu o podílu těchto složek, na držbě patronátů teprve konfirmační knihy pražského arcibiskupovi vedené pro Čechy v létech 1354-1419 (1436). Podíl církve a krále na obsazování far je v obraze konfirmačních knih krajově odlišný. Vysoký podíl šlechtických patronátů se uplatňuje především v nově kolonizovaných oblastech. Retrospektivní použití konfirmačních knih je však velmi obtížné.

Jaké množství různě nabytých kostelů i s jejich majetky mohl nějaký ústav dosáhnout, ukazuje na Loketsku například privilegium Václava I. pro pražský špitál sv. Františka z dubna 1253. Podobně hovoří stvrzení biskupa Mikuláše k témuž špitálu z roku 1257. Křížovníkům s červenou hvězdou se zde udělují a potvrzují patronátní práva nad kostelem v Lokti se všemi jeho filiálami a jinými příslušenstvími. Obdobně byli křížovníci obdařeni již v roce 1240 stejnými právy ke kostelu v Sedleci.²⁰⁸ Příjmy a důchody běžných farních kostelů zachycují teprve od poloviny 14. století registra papežských desátků a nepřímou souběžně vedené konfirmační knihy (přednostní zájem o bohaté fary). Kostely s nejnižší výměrou papežských desátku se soustřeďují v oblastech mladší a pozdní kolonizace.

Snaha diecézní správy po rozproštění farní sítě tak, aby každá vesnice a každá usedlost byla v dosahu církevní správy, závisela především na představách laických patronů, vlastnických poměrech a hustotě osídlení. Největší dynamiku pak mělo budování farní sítě na nově osidlovaných územích, kde přibývalo obyvatel a kde byl předpoklad vysokých zisků. Definitivně se pak farní síť uzavírá souběžně se završováním sídelní výstavby země.²⁰⁹

Kněží pověřovaní správou farních kostelů žili uprostřed svých farníků. Za normálních okolností pro ně byl primární styk s vlastníky kostelů, kteří se měnili v patrony,

²⁰⁷ J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 450, pozn. 454.

²⁰⁸ CDB IV. 1, č. 57, s. 142 – 143, č. 183, s. 334 – 335, č. 266, s. 452 – 456, č. 276, s. 476 – 469; CDB V. 1, 4. 121, s. 199 – 200; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 456, pozn. 33.

²⁰⁹ Prostorovou představu o hustotě farní sítě na území pražské diecéze ve 14. století podává REGNI BOHEMIAE MAPPA HISTORICA. Vydali J. V. Horák a L. Mucha, Praha 1976 (vydání F. Palacký – J. kalousek: Historická mapa Čech rozdělených na archidiakonáty a děkanáty 14ho století, Praha 1874); J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 458, s. 462 a pozn. 45.

ale jejich pozornost si stále důsledněji vynucovaly rovněž nadřízené církevní orgány. Podstatný význam pro vytvoření hierarchického propojení kleriků diecéze s biskupem mělo vznik arcijáhenství. V pražské diecézi došlo k jejich vzniku až v šedesátých letech 12. století za biskupa Daniela I. (1148 – 1167). Arcijáhenství vzniklo v Čechách deset, nenavazovala však na sídla hradeb velkofarností, ale jejich nominální centra byla vesměs ve střediscích biskupských statků rozložených po celé zemi. Biskup tak byl jediným zakladatelem arcijáhenství ve smyslu hmotného vybavení jejich beneficií. V důsledku toho byli arcijáhni bezprostředně závislí na biskupovi a ne již na knížeti. Územní rozsah arcijáhenství byl značně rozdílný a souvisel, alespoň zpočátku, zřejmě spíše s hustotou osídlení spíše než s rozlohou daného území. S předpokládanými hradebmi obvody se neshodoval, pouze v některých případech (například bílinské arcijáhenství) lze snad připustit návaznost arcijáhenství na hradební velkofarnost, dochované prameny však nedovolují na tuto otázku jednoznačně odpovědět. Původní velkofarnosti tak pozbyly svůj účel a koncem 12. století zcela zmizely. Na soukromé kostely jsou postupně přenášena farní práva a pro jednotící a dohledací funkci byli mezi ně a biskupa vsunuti arcijáhni. Jednotlivé velkofarnostní kostely se občas měnily v kostely kapitulní.²¹⁰ Většina velkofarnostních kostelů pak poklesla na úroveň kostelů farních.

K dalšímu územnímu členění diecéze došlo v poslední třetině 13. století. Nové územní celky, děkanáty (*decanatus*), nevznikly z bezprostřední potřeby biskupa, tedy shora, ale vyrůstaly naopak zdola, z potřeby propojení již značně početného farního kléru s biskupským centrem. Tento proces byl tedy motivován vlastním zájmem kléru coby formující se sociální vrstvy společnosti. Proto počátky děkanátů navazují až na dotvoření hranic farností. Z tohoto důvodu také počátky děkanátů navazují až na dotvoření hranic farností. Funkce děkana (*decanus*) jako představitele kléru příslušného obvodu byla volitelná mezi faráři a nebyla vázána na zvláštní beneficium (tak jako arcijáhenství). Děkaní tak převzali funkci spojovacího článku mezi klérem svého obvodu a biskupem, respektive arcijáhenem. Děkaní tak byli v určitém smyslu mluvčími kléru zastupující jeho zájmy vůči nadřízeným složkám duchovní správy. V opačném směru působily obecně ve smyslu udržení nutné kázně a dodržování předpisů. Vzájemný kontakt mezi jednotlivými děkany byl zajištěn konáním tzv. *konvokací*, jejichž konání máme doloženo pro druhou půli 14. století. Od konce 14. století je doloženo konání *vizitací* děkanů. S tím souvisí i odpovědnost a pravomoc děkanů při obsazování farností v mimořádných situacích jako byly třeba morové epidemie. Na tento

²¹⁰ Kapitulní kostely byly ty z významnějších kostelů, u kterých byla založena kolegiální kapitula. Vícečlenný sbor duchovních, kteří se řídili kanovníckými pravidly a byli kanovníky. Každá kapitula měla svou samosprávu, jež byla v rukou hodnostářů kapituly, z nichž první byl obvykle probošt (*prepositus*), druhým děkan (*decanus*). Viz. J. JANÁK - Z. HLEDÍKOVÁ - J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 176.

místní správní článek bylo přesunuto rovněž vybírání biskupského desátku, placeného z ohniště (proto tzv. dýmné, *fumales*), který venkovští děkani po soustředění ze svého obvodu odevzdávali centrální biskupské (později arcibiskupské) pokladně. Nejstarší doklad existence děkanátů v Čechách je z roku 1270. Děkanáty zahrnovaly vždy určitý počet (11 – 79) farních obvodů. Samy pak byly zastřešeny (ve skupinách od 1 do 11 děkanátů) správou arcijáhenství. Tento systém je pro Čechy doložen od poloviny 14. století. Pro Moravu je pak zachycen až v století 17. Arcijáhenství tak jako vyšší územní jednotky církevní správy zůstaly zachovány a od poloviny 13. století je postupně doloženo i zasahování arcijáhnu v biskupově zastoupení nebo z jeho příkazu v příslušném obvodu včetně konání vizitací.²¹¹

5.3 *Sakrální architektura*

Množství dochovaných církevních staveb se v absolutních i poměrných číslech zvyšuje v okamžiku, kdy v jejich hmotě převládá kámen. Změna stavebního materiálu, která umožnila uchování těchto artefaktů, dovoluje využít jejich vypovídací schopnosti a prostřednictvím archeologických či stavebně historických průzkumů je interpretovat jako historický pramen, jehož vypovídací hodnota je velmi vysoká.²¹²

S postupem kolonizačního procesu začala postupně vznikat síť vlastnických kostelů. Kostel často býval jedinou kamennou stavbou ve venkovském prostředí, která vzhledem ke své pevnosti a náročnému provedení, zaujímala celou řadu funkcí. Kromě primární funkce sakrální a výrazné role symbolické nezřídka plnil kostel i úlohu posledního útočiště v časech válečných či sloužil k bezpečnému uložení životně důležitých surovin. V první řadě se jednalo o zrna určená k setbě, jehož uchování bylo nezbytné pro přežití dané komunity.²¹³ Svým provedením odrážela kostelní stavba formy vysoké architektury, která jen zvolna pronikala do prostředí tehdy jen řídce osídlené venkovské krajiny. Kontrast mezi budovou tyčící se do výše, vyzdobenou malbami, řezbářskými či sochařskými pracemi a skromnými příbytky, v nichž místní lidé trávili celý život, musel být obrovský. Nástěnné malby seznamovaly venkovské obyvatelstvo s obsahem evangelií či přibližovaly starozákonní příběhy. Tato vyobrazení pak byla v lidských myslích zakotvena častokrát mnohem pevněji než

²¹¹ J. JANÁK - Z. HLEDÍKOVÁ - J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 176.

²¹² J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997, s. 383 – 385. Dále srovnej F. GABRIEL, *Teoretické aspekty studia hradních staveb*, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dále FF UJEP), Ústí nad Labem 2006, s. 8 – 13; TÝŽ: *K metodám a problémům stavební historie*, in: *Sborník společnosti přátel starožitností 4, 1996 a*, s. 25 – 32; TÝŽ *Postavení staveb mezi historickými prameny*, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností – Muzejní a vlastivědná práce 110*, s. 150 – 161.

²¹³ Srovnej SOMMER, J.: *Gotické kostely s ochrannými zařízeními na českém venkově*, in: *Sborník kruhu přátel Muzea hlavního města Praha 1*, 1988, s. 195 – 200; TÝŽ, *Věž kostela v Prčici (K poznání úlohy kostela v obraze středověké vesnice)*, *Zprávy památkové péče* 54, 1994, s. 92 – 94; *Věž kostela v Ředhošti a její obranná funkce ve středověku*, *Průzkumy památek* 5/2, 1998, s. 92 – 99.

slova kázání.²¹⁴ Kostel tak svým výtvarným působením sloužil jako „*biblia pauperum*“ bible chudých a naplňoval tak základní pastorační úkol evangelizace širokých vrstev vesnického obyvatelstva. Kostelní věž (pokud existovala) pak byla orientačním bodem pro všechny, co přicházely zdaleka a místním vymezovala okruh osídlené (bezpečné) krajiny

I přes datační nejasnosti se ukazuje, že křivka venkovských kostelů začíná strmě stoupat ve chvíli, kdy vznikají historické předpoklady pro vznik šlechtických opevněných sídel, spojených často právě se sakrálním objektem. Je to skloněk 12. a začátek 13. století, tedy období rozbrojů, které vzestupu šlechty tolik přálo.²¹⁵ Během několika desetiletí tak vyrostly v Čechách a na Moravě řádově stovky kostelů a kaplí tvořících páteř budované farní sítě.

Jistou možnost jak doplnit a potvrdit časové vrstvy vzniku sídlišť, potenciální kolonizační směry a další souvislosti, poskytují kostelní patrocinia. Na území Sedlecka bylo nejvíce kostelů zasvěceno P. Marii. Tato zasvěcení se objevuje například ve Svatoboru, Velichově, Kynšperku, Chlumu či Svatavě. Jednalo se o oblíbené patrocinium premonstrátů a cisterciáků, které se jako mladé progresivní řády zvýšenou měrou podílely na kolonizaci tohoto relativně pozdně osídleného území. Symbolické pak bylo patrocinium sv. Václava, patrona a ochránce země, jehož chrámy stávaly často v pohraničních oblastech. Na Sedlecku byly v Radošově, vstupní bráně na cestě z českého vnitrozemí, dále v Boči při cestě vedoucí klášterskou soutěskou a v novém hradeckém středisku v Lokti. Z patrociníí typických pro mezidobí od poloviny 12. do poloviny 13. století²¹⁶ se opakuje zasvěcení sv. Vavřinci, které se vyskytuje v Chodově a v Lobzech a sv. Jakubu, které v souvislosti se soustavou Hrabšických držav může mnohé napovědět o kolonizačním postupu. Románské a gotické kostely tohoto zasvěcení nacházíme ve Vroutku,²¹⁷ dále v Ostrově²¹⁸, Vranově (zaniklý)²¹⁹ a v Bochově.²²⁰ Další kostel sv. Jakuba se nachází v nedalekém Sokolově, který souvisí

²¹⁴ E. H. GOMBRICH, *Příběh umění*, Praha 1997, s. 177.

²¹⁵ J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997, s. 383 – 385; TÝŽ, *České 13. století: „privatizace státu“*, Český časopis historický 101, 2003, s. 509 – 541.

²¹⁶ Z. BOHÁČ, *Patrocinia románských kostelů v Čechách*, Historická geografie 8, 1972, s. 31– 52; TÝŽ, *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*, in: Československý časopis historický 21, 1973, s. 369 – 388, TÝŽ, *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*, in: Pražské arcibiskupství 1344 – 1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi. Uspořádali Z. Hledíková a J. Polc, Praha 1994, s. 164 – 178.

²¹⁷ Kostel pochází zhruba z konce první čtvrtiny 12. století.

²¹⁸ Kostel je v písemných pramenech připomínán k roku 1356. Nedávno realizovaný archeologický průzkum připouští možnost jeho starší datace. Polygonální závěr presbytáře (který je zřejmě původní) by z hlediska slohového rámcově odkazoval k době mezi polovinou 13. a 14. století.

²¹⁹ Písemně doložen k roku 1246. Nachází se v blízkosti hrabišického Slavkova.

²²⁰ Bochov mohl hypoteticky po určitou dobu sloužit jako místní centrum Hrabšických držav. Viz J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: Minulostí Západočeského kraje, č. XXVIII, Plzeň 1992.

s kolonizačním působením Nothafftů, kteří sem přicházejí nejpozději roku 1279.²²¹ Z těchto indicí tedy lze usuzovat na setkání dvou kolonizačních proudů.²²²

Středověké venkovské kostely, které se dochovaly ve své původní podobě do dnešních dnů, představují z hlediska slohového pozoruhodně kompaktní soubor.²²³ Typickým znakem je užití kvadratických presbytářů a širší obdélné lodi. Architektonické detaily těchto kostelů, jsou až na výjimky značně strohé. Kostely byly zpravidla vystavěny z omítaného lomového kamene bez náročnější kamenické úpravy, která je typická pro oblast vnitřních Čech, kde bylo v daleko hojnější míře užíváno neomítaného kvádrkového zdiva s podřezávanými spárami. Omítky byly v interiérech často opatřeny malbami, které ve starších dobách iluzivním způsobem nahrazovaly náročnější kamenické provedení kvádrkového zdiva. Jako základní složka zdíci malty bylo velmi často používáno karlovarského vřídlovce nahrazujícího vápenec. Jedná se o výrazné regionální specifikum odhalující dobové stavební technologie a postupy v dané oblasti.²²⁴

K nejstarším místním kostelům patří sv. Jiljí v Kostelní. Byl postaven nejspíše v druhé polovině 12. století na území obce Stein, která tvořila součást obce Kostelní. Obec byla spolu s nedalekými Luby v letech 1165-1348 majetkem kláštera ve Waldsassenu. Zdejší cisterciácká stavební huť se nejspíše podílela i na stavbě zdejšího kostela, který je již roku 1165 zmiňován jako farní. Jedná se o jednolodní, podélně orientovanou stavbu s plochostropou lodí a čtvercovým presbytářem. Roku 1692 byla dodatečně přistavěna sakristie a západní věž. Raně středověké založení připomíná zazděné románské okno patrné v interiéru kněžiště a dvojice románských reliéfů z červeného pískovce osazených na vnější stěně lodi. Pozdně románský kostel cisterciáckého typu se dochoval rovněž v obci Přílezy. Zdejší kostel sv. Bartoloměje pocházející z druhé čtvrtiny 13. století má dochovanou původní dispozici s pravoúhlým presbytářem. Ve východní stěně presbytáře se dochovalo pozdně románské,

²²¹ Ve starší literatuře se odkazovalo na existenci středověkého panského sídla, které se mělo nacházet někde v místech dnešního zámku, žádné bližší údaje o jeho poloze a podobě však neexistovaly. Rozuzlení přinesl až dvojí výzkum zámeckého areálu probíhající v letech 1993 a 1994 odhalil pozůstatky gotické tvrze opevněné kruhovou hradbou, která zanikla až v době třicetileté války. K. HALLA, *Sokolovská větev rodu Nothafftů*, in: *Po stopách šlechtického rodu Nothafftů – Nothafftů v Čechách a v Bavorsku*, (katalog stejnojmenné výstavy) Cheb 2006.

²²² J. FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: *Minulostí Západočeského kraje*, č. XXVIII, Plzeň 1992.

²²³ Následující informace jsou založeny především na dlouhodobém terénním průzkumu autora, realizovaném ve spolupráci s J. Zemanem, odborným pracovníkem (stavební historie) Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště v Praze a J. Klsákem - odborným pracovníkem (archeologie) Krajského muzea Karlovy Vary v rámci výzkumného úkolu Národního památkového ústavu č. 3001: Operativní průzkum a dokumentace historických staveb.

²²⁴ Tato technologie se uplatnila například při stavbě kostela sv. Linharta v Oboře či sv. Mikuláše pod Krudumem v Hruškové. Viz J. KLSÁK, *Nálezová zpráva ze záchranného archeologického průzkumu kostela sv. Linharta v zaniklé vsi Obora*, Karlovarské muzeum 1998; TÝŽ, *Pod vrcholem Krudumu – nálezová zpráva z terénního průzkumu a archeologického výzkumu*, Krajské muzeum Karlovy Vary 2004.

oboustranně špaletové okno s mírně hrotitým záklenkem. V severní stěně presbytáře je zazděn původní portál.²²⁵

Z poloviny 13. století pochází rovněž kostel sv. Michaela v Nové Roli. Patřil k faře v Sedleci a písemné prameny kladou jeho vznik mezi léta 1240 – 1255. Jedná se opět o kostel s obdélnou lodí a mírně odsazeným čtvercovým presbytářem. V jeho východní stěně se dochovalo původní románské okno. K severní straně lodi byla dodatečně přistavěna sakristie zaklenuta valenou klenbou. Později kostel pochopitelně prodělal řadu stavebních úprav, ani ty však nesetřely jeho původní románsko - gotický charakter. Obdobného stáří a řešení je i kostel sv. Máří Magdalény v Boru či kostel sv. Kateřiny v Olšových Vratech. Z kostelů, které se do našich dnů nedochovaly a o jejichž existenci víme pouze z dobových pramenů, je třeba zmínit starý kostel na Chlumu svaté Máří zničený husity, kostel sv. Bartoloměje v Bražci, kostel Narození P. Marie ve Žďáru, kostel sv. Jakuba ve Vranově, kostel sv. Wolfganga a kostel sv. Jana v Lokti. Místní soudobý kostel sv. Václava byl prakticky zcela překryt barokní novostavbou. Ze středověkých konstrukcí se do dnešních dnů dochoval pouze hrotitý portál odhalený stavebně historickým průzkumem. Podobný osud měl i původní kostel sv. Michaela v Ostrově. Tyto kostely vesměs patřily řádu křížovníků s červenou hvězdou.

O podobě těchto zaniklých staveb si můžeme udělat částečnou představu pomocí dalších křížovníckých kostelů, pocházejících z poloviny 13. století, které v minulosti zanikly a v současné době byly archeologicky odkryty. Jedná se o nedávno odhalený kostel sv. Mikuláše v obci Hrušková (Třídolí) zmiňovaný roku 1253 a kostel sv. Linharta v zaniklé vsi Obora u Karlových Varů zmiňovaný k roku 1246. Opět se jedná o kostely s obdélnou lodí a kvadratickým presbytářem. U kostela sv. Linharta pak nelze vyloučit, že se nad jeho kněžištěm vypínala mohutná chórová věž.

Toto řešení je dalším výrazným regionálním specifickým pro tuto oblast. Zde je zřejmá vazba na přilehlé oblasti Říše, zejména na Chebskou oblast. Tento stavební typ je často dáván do souvislosti s pronikáním chebské ministeriality do oblasti starého Loketska, především pak v době zintenzivnění tohoto procesu a v době přechodného připoutání Chebska k českému státu za Přemysla Otakara II. v letech 1267 – 1276. Typ kostela s chórovou věží odkazuje svým původem na oblast Horní Falce a Horních Frank odkud směřovaly významné kolonizační proudy.

Stejný stavební typ však představoval i kostel sv. Jakuba v Ostrově. Stavebně

²²⁵ Stáří kostela je tradičně uváděno v literatuře. LÍBAL, D.: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách (recenze)*, minulostí západočeského kraje XVI, Plzeň 1980, s. 264 – 265. Nemá však oporu v písemných pramenech (což je na druhou stranu situace poměrně častá). O stáří kostela může svědčit jeho dispozice a hmotová skladba stejně jako celkově archaické stavebně technické řešení (masivnost zdí, použitý materiál, technika zdění apod.). Dále je tu (na první pohled románský) tvar okna ve východní stěně presbytáře a nový nález zazděného portálu nacházejícího se v místech, které je obvyklé pro raně středověké kostely (jižnímu vstupu do lodi často odpovídal osově umístěný severní vchod na hřbitov).

historický a slohový rozbor řadí stavbu do okruhu pozdně románských kostelů českého severozápadu. Ztvárnění jeho portálu pak přímo odkazuje na portál klášter v Oseku, který měl nad ním patronátní právo. Prohloubený stavebně historický průzkum stavby pak prokázal pravděpodobnou existenci chórové věže a v rámci archeologického odkryvu podlahových vrstev byly odhaleny raně středověké konstrukce (snad základy starší stavby) předcházející stavbě dnešního kostela.²²⁶

Chórovou věž má rovněž kostel sv. Petra a Pavla v Hroznětíně. Starší literární tradice považovala věž za součást sídla blahoslaveného Hroznaty. I když nelze vyloučit obytnou funkci této věže a Hroznětín (jak již jeho název napovídá) patřil k Hroznatovskému zboží, některé otázky mohou být zodpovězeny až budoucím průzkumem.

Od nástupu Václava I. se zdejší fond sakrální architektury začíná obohacovat o rostoucí počet kostelů charakterizovaných postupným růstem gotického projevu. Postupné pronikání raně gotických prvků do románského uměleckého výrazu, jejich mísení a postupný vznik originálního přechodného slohu románsko – gotického, lze dobře sledovat na kostele sv. Urbana v Rybářích (Karlovy Vary) pocházející z poslední třetiny 13. století. Tento kostel s polygonálním závěrem by byl těžko myslitelný ve starším období. Je však velmi dobrou ukázkou nastupujícího gotického slohu.²²⁷ Polygonální závěr, který se objevil již ve čtyřicátých letech 13. století na kostele sv. Mikuláše ve Vinci, se objevuje rovněž na kostele sv. Kunhuty v Královském Poříčí, sv. Erharta v Tatrovicích a sv. Jakuba Většího ve Sněžné. V mladším období pak má následování například na kostele sv. Jakuba v Bochově, kostele sv. Vavřince v Krásném údolí či kostele Všem svatých v Čichalově (Vakov).²²⁸

²²⁶ Kostel Sv. Mikuláše je zmiňován v souvislosti s předáním farního kostela sv. Václava v Lokti a filiálních kostelů sv. Wolfganga a sv. Jana Křtitele (dnes zaniklé kostely v bezprostředním okolí Lokte) řádu křížovníků s červenou hvězdou Václavem I. V. PRÖCKL, *Geschichte des Stadt Elbogen*, Eger 1879. Anton Gnirs pak uvádí rok 1253 (Má zřejmě na mysli listinu Václava I. z dubna tohoto roku, CDB IV. 1, č. 57, s. 142 – 143). A. GNIRS, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale. Der politische Bezirk Elbogen*, in: *Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé*, XLIII, Praha 1927.

²²⁷ J. MUK. - O. NOVOSADOVÁ, *Stavebně historický průzkum kostela sv. Urbana v Karlových Varech – Rybářích*, SÚRPMO Praha 1988. Originál uložen v archivu Národního památkového ústavu, územního odborného pracovišti v Lokti. Výsledky průzkumu byly rovněž publikovány v historickém sborníku Karlovarska I, Karlovy Vary 1990. Dále srovnej: J. KLSÁK – M. HUS, *Nálezová zpráva z výzkumu kostela sv. Urbana, Karlovy Vary – Plzeň* 1981.

²²⁸ Shora uvedené informace jsou mimo jiné založeny na dlouhodobém terénním průzkumu autora, realizovaném ve spolupráci s J. Zemanem, odborným pracovníkem (stavební historie) Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště v Praze a J. Klsákem - odborným pracovníkem (archeologie) Krajského muzea Karlovy Vary v rámci výzkumného úkolu Národního památkového ústavu č. 301: Operativní průzkum a dokumentace historických staveb.

Závěr

Od počátků novodobého historického zájmu má 13. století pevné místo ve všech koncepcích českých dějin. Do jeho hodnocení se vždy promítala aktuální situace doby. Od poloviny 19. do poloviny 20. století byl dominujícím prvkem v tomto výkladu příchod nových obyvatel „z německých zemí“ a jejich podíl na výstavbě sídel a krajiny. Problematikou se zabývala celá řada autorů, nicméně základní interpretační schéma zůstávalo více méně stejné. Obrat nastal v šedesátých letech, kdy začala být evropská středověká změna nazírána jiným způsobem. Podstatně se změnil okruh kladených otázek a interpretačních přístupů. Došlo k rozšíření geografického a časového rámce, ve kterém byly dané změny hodnoceny, k zasazení problematiky do celoevropského kontextu a k zásadnímu rozšíření pracovních metod historiografie. V reakci na nové mezioborové pojetí historických věd byla následně znovu promyšlena otázka vlastní historiografické metody.

Oblast Sokolovské pánve, osídlená slovanským obyvatelstvem, byla v rámci sjednocovacího procesu přemyslovských knížat zapojena do struktury raně středověkého českému státu jako Sedlecká župa. Její pojmenování bylo odvozeno od správního centra, které je prvně zmiňováno v souvislosti s vytyčením hranic nově založeného pražského biskupství v roce 973. Toto území mělo z větší přírodní hranice, které zajistily zachování zdejší správní oblasti i po přenesení jejího centra do nově založeného hradu v Lokti v první třetině 13. století. Od této doby se kraj nazýval Loketskem. Velká středověká změna českých zemí měla na tomto území svá lokální specifika. Ty vycházely především z jeho okrajové polohy v rámci českého státu a existence silného mocenského centra v blízkosti jeho hranic, v podobě chebské císařské falce. Prakticky po celé 13. století bylo Loketsko pohraničním územím, ve kterém se střetávaly dva výrazné kolonizační proudy. Jeden, nesen štaufskou imperiální tradicí a druhý, zaštitěn autoritou českého krále, coby předního panovníka Říše a regionálního hegmona. Kolonizační tlak vycházel především prostřednictvím říšských ministeriálů ze sousedního Chebska, které mělo na Loketsko silné historické vazby. Z obou stran byly činěny pokusy obě území spojit v jeden celek. Tento mocenský zápas byl provázen intenzivní kolonizační činností. Ta byla z počátku realizována především pomocí klášterů. Vznikala tak rozsáhlá území pod jejich správou zvaná újezdy. V konkurenčním boji o vliv v dané oblasti se nakonec prosadila česká strana, nicméně v nových společenských podmínkách došlo k přeměně velké části ministeriálů v nižší šlechtu, která byla integrovaná pomocí lenních vazeb příslušných k loketskému hradu. Tato šlechta se pak v rámci pokračující sídelní výstavby zasloužila o vznik řady vlastnických kostelů, které se v důsledku prosazení patronátního práva staly páteří nově vznikající farní sítě. Stejně tedy jako měla církev podstatný podíl na kolonizaci kraje, tak i výsledky tohoto procesu zpětně ovlivnily podobu místní církevní správy.

Conclusion

From the beginning of modern historical concern the 13th century has a stable position in all conceptions of the Czech history. There always was an actual era situation which showed in its evaluation. From middle of the 19th century until middle of the 20th century the arrival of new inhabitants from “German countries” and their proportion in building of houses and countrysides was the governing element of this interpretation. A number of authors occupied themselves by this issue, however, the basic interpretation scheme stayed more or less the same. Turn-over took place in the sixties when the European medieval change was observed by a different way. The range of questions and interpretative approaches radically changed. It reached the extension of geographical and time scope, in which the given changes were evaluated, the issue infliction into all-European context and the fundamental expansion of working methods of historiography.

The Sokolovska panev area, settled by Slavonic population, was within the scope of unification process of Premysl princes brought into a structure of early medieval Czech country as Sedlec district. Its name was derived from an administrative centre which is first mentioned in connection with a demartation of newly founded Prague bishoprie in 973. This territory had natural border which ensured preservation of local aldermanry also after transfer of its centre into a new castle in Loket in the first quarter of the 13th century. Since this time the district was called Loketsko. A great medieval change of Czech countries had its local specifics in this territory. Those resulted especially from its border location within the Czech country and the existence of a strong power centre close to its borders, as the Cheb emperor falc. Almost the whole 13th century Loketsko was a border territory where 2 strong colonization trends interfered. One carried by the Stauf imperial tradition and second protected by the authority of the Czech king, as the kingdom leading monarch and the regional hegemon. The colonization press came through imperial ministerials from nearby Chebsko which had strong historical commitments to Loketsko. There were made some trials from both sides to join those 2 territories into one unit. This power struggle went with an intensive colonization activity which was realized through the monasteries mainly. Great territories called “ujezd” originated under their administration. Finally in the competitive struggle the Czech side enforced its authority in this region. However, under the new social term a big number of ministerials were converted to gentry, which was integrated through feudal connections related to the Loket castle. Later this aristocracy had merit in building a number of proprietary churches, which due to enforcement of patroon right became a spine of newly rising parish network. As the Church had a great share in district colonization, the same way results of this process influenced by return the shape of the local Church administration.

Tese pro rozšíření.

Předložená práce představuje obecný nástin a úvod do dané problematiky, který by mohl sloužit jako podklad pro budoucí detailnější zhodnocení role církve při sídelní výstavbě dané oblasti. V konkrétní rovině by bylo třeba podniknout následující kroky:

Prohloubení studia pramenů

Kritické zhodnocení starších jazykovědných prací a archeologických průzkumů (zpracování či realizace nových) komparační studie půdorysného řešení vsí (využití starších prací), prohloubení archivních průzkumů se zapojením dosud neuspořádaných fondů (archívy církevních řádů, řezenské edice) apod. Podrobné stavebně historické vyhodnocení fondu středověkých venkovských kostelů (předpoklad existence dílčích SHP) a následná systémová analýza a syntéza tohoto souboru.

Rozšíření časového rámce

Osvětlit vývoj ve starším období, kdy byly položeny základy budoucího osídlení kraje. Na druhé straně definovat konec tohoto procesu (vztáhnout i na 14. století) pomocí výrazného dějinného zlomu (např. husitských válek – zdůvodnění)

Rozšíření geografického rámce

Zapojit (alespoň částečně) bezprostředně sousedící kraje (Chebsko, Žatecko – případně vztáhnout danou problematiku na území arcijáhenství žateckého). Lépe poznat průběh kolonizačního procesu v širší oblasti.

Zapojení do širšího historického kontextu

Výsledný historický obraz by měl být zapojen do širšího kontextu českých, potažmo i (středoevropských) dějin.

Seznam použitých zkratek

AR – Archeologické rozhledy

AHB – Archeologica historica Bohemica

CB – Castellologica Bohemica

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae

č. – číslo

ČČH – český časopis historický

ČDV – Časopis pro dějiny venkova

ČSAV – Československá akademie věd

ČSČH – československý časopis historický

ed. - edice

FF UJEP – Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně

FHB – Folia historica Bohemica

HG – Historická geografie

HSKN – Historický seminář Karla Nejdla

HSKV – Historický sborník Karlovarska

HZ – Historische Zeitschrift

JbGMO – Jahrbuch für die Geschichte Mitell- und Ostdeutschlands

MBV – Monumenta Bohemiae Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia

ME – Monumenta Egrena

MZK – Minulostí západočeského kraje

MVGDB – Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen

PA – Památky archeologické

pozn. - poznámka

RBM – Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae

s. – strana

ZHS – Západočeský historický sborník

Seznam pramenů a literatury

Prameny a pramenné edice

- CDB – *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I. (805 – 1197). Ed. G. Friedrich, Pragae 1904 – 1907; II. (1198 – 1230) Ed. G. Friedrich, Pragae 1912; III. 1 – 2 (1231 – 1240). Edd. G. Friedrich et Z. Kristen, Pragae 1942 – 1962; III. 3 Acta spuria et additamenta. Edd. G. Friedrich, Z. Kristen, et J. Bistřický, Olomucii 2000; III. 4. Index nominum et glosarium. Ed. J. Bistřický, Olomucii 2002; IV. 1 – 2 (1241 – 1253). Edd. J. Šebánek et. S. Dušková, Pragae 1974 – 1982; V. 4 Prolegomena diplomatica, indices. Edd. J. Šebánek et V. Vašků Pragae 1993.
- FTB – *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně* (1279-1296). Ed. J. B. Novák, Praha 1903 (Historický archiv, 22).
- KOSMAS – *Cosmae Pragensis Chronica Bohemorum*. Ed. B. Bretholz, in: MGH SS, Nova senes H, Berolini 1923.
- LETOPISY ČESKÉ od roku 1196 do roku 1278, in: FRB II. Ed. J. Emler, Praha 1874, s. 282-303.
- LC – *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim*, I-VII (1354-1419), Edd. F. A. Tingl, J. Emler, Pragae 1867-1886.
- LE – *Libri erectionum archidioecesis Pragensis Sahulo XIV – et XV.*, (1358 – 1380). Ed. K. Borový, A. Podlaha, J. Pelikán, H. Pátková, Pragae 1868 – 1889.
- MBV – *Monumenta Bohemiae Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*. Ed. Z. Hledíková – L. Klicman – J. B. Novák – B. Jenšovský – K. Stloukal – K. Krofta, Pragae 1903 – 2003.
- ME – *Monumenta Egrana*. Ed H. Gradl, Eger 1886.
- RBM – *Regesta diplomatica nec non epistolaia Bohemiae et Moraviae*, II. (1253-1310). Ed. J. Emler, Pragae 1882.

Průzkumy

- ANDERLE, J – ZAHRADNÍK, P.: Elaborát stavebně historického průzkumu sv. Jakuba v Ostrově nad Ohří, 2004, rukopis, uloženo v archivu Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště (dále jen NPÚ ÚOP) v Lokti.
- KLSÁK, J.: Nálezová zpráva k archeologickému výzkumu zaniklého kostela sv. Mikuláše pod Krudumem v roce 2002 - 2004, rukopis, uloženo v archivu Krajského muzea Karlovarského kraje (dále jen KMKK).
- KLSÁK, J.: Nálezová zpráva k archeologickému výzkumu zaniklého kostela sv. Linhartu v zaniklé vsi Obora v roce 1994 - 1999, rukopis, uloženo v archivu KMKK.
- KLSÁK, J.: Nálezová zpráva z archeologického průzkumu kostela sv. Jakuba v Bochově, 2008, rukopis, uloženo v archivu KMKK, NPÚ ÚOP v Lokti.
- KLSÁK, J – ZEMAN, L.: Nálezová zpráva z operativního průzkumu a dokumentace kostela sv. Jakuba v Ostrově, 2005, rukopis, uloženo v archivu KMKK, NPÚ ÚOP v Lokti; Publikováno in: Dějiny staveb 2006.
- KLSÁK, J. - KONŮPEK, J. – ZEMAN, L.: Nálezová zpráva z operativního průzkumu a dokumentace sv. Máří Magdalény v Boru u Karlových Varů, 2008, rukopis, uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Lokti.
- KONŮPEK, J. – ZEMAN, L.: Nálezová zpráva z operativního průzkumu a dokumentace architektonických článků, 2007. rukopis, uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Lokti.
- MUK, J. – NOVOSADOVÁ, O.: Elaborát stavebně historického průzkumu kostela sv. Urbana v Karlových Varech – Rybářích, 1988, rukopis, uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Lokti.
- POTŮČEK, V.: Restaurátorský malířský průzkum omítkových vrstev v interiéru kostela sv. Máří Magdalény v Boru u Karlových Varů, 2008. rukopis, uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Lokti.
- ROYT, J.: Odborný posudek nástěnné malby v kostele sv. Jakuba většího v Pomezí, 2007, rukopis, uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Lokti.

Literatura

- ABEL, W.: *Geschichte der deutschen Landwirthschaft vom Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1978.
- APPLEBY, J. – HUNT, L. – JACOBS, M.: *Jak říkat pravdu o dějinách – Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*, Brno 2002
- ATLAS ZUR GESCHICHTE DER DEUTSCHE OSTSIEDLUNG. Bearb. Von W. Krallert, W. Kuhn und E. Schwarz, Bielefeld – Berlin – Hannover 1958.

- BABICKÝ, S.: *Z dějin Karlovarska*, in: Karlovarsko, Vlastivědný sborník, s. 33 - 55.
- BACKAUS, F.: „Das größte Siedelwerk des deutschen Volkes“. *Zur Erforschung der Germania Slavica in Deutschland*, in: Struktur und Wandel im Früh- und Hochmittelalter. Eine Bestandaufnahme aktueller Forschungen zur Germania Slavica. Hrsg. Von Ch. Lübke, Stuttgart 1998, s. 17 - 29.
- BACHMANN, A.: *Geschichte Böhmens, I. Bis 1400*, Gotha 1899.
- BARTL, F.: *Zur Siedlungsgeschichte des Egerlandes*, in: Unser Egerland 1939/40, s. 16 - 24.
- BARLETT, R.: *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950 – 1350*, London 1993.
- BAŠTA, J. - BAŠTOVÁ, D.: *K problematice počátku a vývoje slovanských hradišť v západních Čechách*, *Studia Mediaevalia Pragensia* 1, 1988, s. – 31.
- BĚLOHLÁVEK, V – HRADEC, J.: *Dějiny českých křtůvníků s červenou hvězdou, I - II*, Praha 1930.
- BERANOVÁ, M.: *Zemědělská výroba v 11. – 14. století na území Československa*, Praha 1975, *Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd*, ročník III/1974, svazek 1.
- BERNAU, B.: *Čechy, X. Krušné Hory a Poohří*, Praha 1896.
- DER BEZIRK KAADEN IN SEINER GEGENWART UND VERGANGENHEIT. Hrsg. von J. Stocklów, Kaaden 1890.
- BIBLIOGRAPHIE ZUR GESCHICHTE UND LANDESKUNDE DER BÖHMISCHEN LÄNDER VON DER ANFÄNGEN BIS 1848. Publikationen der Jahre 1850 bis 1975, I – III. Hrsg. Von H. Jilek, Köln – Wien 1986 – 1990.
- BIRNBAUM, V.: *Románské emporové kostely v Čechách*, *Sborník k sedmdesátým narozeninám Karla B. Mádl*, Praha 1929, s. 49 – 60.
- BOHÁČ, Z.: *Patrocinia románských kostelů v Čechách*, *Historická geografie* 8, 1972, s. 31- 52.
- BOHÁČ, Z.: *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*, in: *Československý časopis historický* 21, 1973, s. 369 – 388.
- BOHÁČ, Z.: *K raně středověkému osídlení Čech*, *Historická geografie* 11, 1973, s. 209 - 228.
- BOHÁČ, Z.: *Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech*, *Historická geografie* 12, 1974, s. 3 – 25.
- BOHÁČ, Z.: *K metodice studia dějin předhusitského osídlení v Čechách*, *Historická geografie* 17, s. 1978, s. 3 – 63.
- BOHÁČ, Z.: *K novému pojetí studia dějin osídlení v Čechách*, in: *Badania z dziejów osadnictwa i toponimii*. Red. J. Janczak i T. Ładogórski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 21 – 35.
- BOHÁČ, Z.: *Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení*, *Historická geografie* 18, 1979, s. 165 – 203.
- BOHÁČ, Z.: *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, in: *Folia historica Bohemica* 18, 1979, s. 165 – 204.
- BOHÁČ, Z.: *Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury*, in: *Folia historica Bohemica* 1, 1979, s. 157 – 176.
- BOHÁČ, Z.: *Otázky terminologie dějin osídlení a kolonizace za feudalismu*, in: *Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše*. Red. O. Felcman, J. Jeleček, T. Vojtěch, J. Žemlička, Praha 1982, s. 359 – 373.
- BOHÁČ, Z.: *Vesnice v sídelní struktuře předhusitských Čech*, *Historická geografie* 21, 1983.
- BOHÁČ, Z.: *Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce – pokus o rekonstrukci podle patronátních práv*, *Folia Historica Bohemica* 7, 1984, s. 7 – 42.
- BOHÁČ, Z.: *Geneze sídla a plužiny jako pramen k dějinám osídlení*, *Historická geografie* 25, 1986, s. 7 – 52.
- BOHÁČ, Z.: *Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 59 – 87.
- BOHÁČ, Z.: *Vývoj diecézní organizace českých zemí*, in: *Traditio et Cultus*, Praha 1993, s. 21 - 35.
- BOHÁČ, Z.: *Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní*, in: *Pražské arcibiskupství 1344 – 1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi*. Uspořádali Z. Hledíková a J. Polc, Praha 1994, s. 164 – 178.
- BOHÁČ, Z.: *Mapy k územnímu vývoji české a moravské církevní provincie*, in: *Historická geografie* 28, 1995, s. 183 – 190.
- BOHÁČ, Z.: *Středověké kláštery v Čechách a na Moravě v době předhusitské*, *Historická geografie* 28, 1995, s. 137 – 153.
- BOHÁČ, Z.: *K počtu řeholníků v předhusitských kláštorech*, *Historická geografie* 29, 1997, s. 11 – 20.
- BOHÁČ, Z.: *Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech*, Praha 2001.

- BOOCKMANN, H.: *Die mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Zum Stand ihrer Erforschung und zu ihrem Platz im allgemeinen Geschichtsbewußtsein*, in: Geschichte und Gegenwart. Festschrift für K. D. Erdmann, Kiel 1980, s. 13-77.
- BOSL, K.: *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches*, I-II, Stuttgart 1950-1951.
- BOSL, K.: *Europa im Aufbruch. Herrschaft - Gesellschaft - Kultur vom 10. Bis zum 14. Jahrhundert*, München 1980.
- BRÁZDIL, R. - KOTYZA, O.: *Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výzkumu*, in: Časopis Matice moravské – Supplementum 1, 2001, s. 17.
- BRETHOLZ, B.: *Zur böhmischen Kolonisationsfrage*, Mitteilungen des Instituts für österreichische geschichtsforschung 38, 1918, s. 213 – 240.
- BRETHOLZ, B.: *Geschichte Bohmens und Mahrens bis zum Aussterben der Přemysliden (1306)*, München-Leipzig 1912.
- BRETHOLZ, B.: *Geschichte Böhmens und Mährens*, I. Das Vorwalten des Deutschtums. Bis 1419, Reichenberg 1921.
- BRETHOLZ, B.: *Der Kampf und die Siedlungsfrage der Deutschen in Böhmen und Mähren*, Brünn 1922.
- BRETHOLZ, B.: *Kolonisations-Polemik*, Brünn 1923.
- BROSCHKE, W.: *Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte der Karlsbader Landschaft*, in: Bohemia 6, 1996, s. 39 – 71.
- BUBEN, M. M.: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, I. Řády rytířské a křížovníci, Praha 2002.
- BUBENÍK, J.: *Archeologické prameny k dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (katalog nalezišť)*, Praha 1997.
- BUBENÍK, J.: *K dějinám osídlení Čech v 7. až polovině 9. století (katalog nalezišť)*, Praha 1997.
- ČECHURA, J.: *K otázce věrohodnosti tzv. osecké listiny (Poznámky k účelu cisterciáckých fundací u nás ve 13. století)*, Ústecký sborník historický 1983, s. 9 - 30.
- ČECHURA, J.: *Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské*, MZK 24, 1988, s. 205 - 225.
- DAVÍDEK, V.: *Středověké osídlení Slovanů*, Praha 1950.
- DUDÍK, B.: *Mährens allgemeine Geschichte*, I – XII, Brünn 1860 – 1888.
- DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000.
- DURDÍK, T.: *Vypovídací hodnota českých hradů jako historického pramene a její současný stav*, in: Metodologické problémy československé archeologie. Konference československých archeologů k 60. výročí založení Archeologického ústavu ČSAV, Libice 13 – 14. 11. 1979, s. 142 – 151.
- DÜLMEN VAN R.: *Historická antropologie – Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.
- DIE DEUTSCHE OSTSIEDLUNG DES MITTELALTERS ALS PROBLEM DER EUROPÄISCHEN GESCHICHTE. Hrsg. von W. Schlesinger, Sigmaringen 1975.
- ERLEN, P.: *Europäischer landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preussen*, Marburg/Lahn 1992.
- FIALA, J.: *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, in: Minulostí Západočeského kraje, č. XXVIII, Plzeň 1992.
- FIALA, J.: *Historické cesty starého Loketska*, Karlovy Vary 2005.
- FIALA, J.: *Zánik lenního systému na Loketsku*, in: Historický sborník Karlovarska VII/1999.
- FIALA, Z.: *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. století do poloviny 14. století*, in: Sborník historický III, 1955, s. 64-88.
- FIALA, Z.: *Die Organisation der Kirche in Přemyslidenstaat des 10. - 13. Jahrhunderts*, in: Siedlung und Verfassung Bohmens in der Frühzeit. Hrsg. von F. Graus und H. Ludat, Wiesbaden 1967, s. 133-143.
- FIALA, Z.: *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století (Podle kritiky pramenů)*, Sborník historický 6, 1959, s. 23 – 95.
- FIALA, Z.: *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975.
- FISCHER, R.: *Beiträge zur Heimatkunde des Bezirkes Elbogen. Dotterwies und Rabensgrün*, in: Unser Egerland 41 (1937), s. 56 - 58.
- FISCHER, R.: *Egerländer Ortsnamen aus altdeutscher Zeit*, in: Unser Egerland. 40 (1936), č. 7 - 8, s. 61.
- FISCHER, R.: *Die Slawischen Ortsnamen des Egerlandes und ihre Auswertung für die Lautlehre und Siedlungsgeschichte*, Leipzig 1940.
- FISCHER, R.: *Probleme der Namensforschung an Orts- und Flurnamen im Westlichen Böhmen und seiner Nachbarschaft*, Leipzig 1950.

- FOUCALT, M.: *Archeologie vědění*, Praha 2002;
- FRANZEL, E.: *Sudetendeutsche Geschichte. Eine volkstümliche Darstellung*, Augsburg 1958.
- FRIEDRICH, W.: *Die Historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Praha 1912.
- FRITZE, W. H.: *Phänomene und Probleme des westslawischen Bauernturms am Beispiel des frühpřemyslidischen Böhmens*, in: *Das Dorf der Eisen-zeit und des frühen Mittelalters*. Hrsg. von H. Jankuhn, R. Schützeichel und F. Schwind, Göttingen 1977, s. 494-529.
- GAVLAS, S.: *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władstwo terytorialne i geneza społecznoustrojowej odrębności Polski*, Warszawa 1996.
- GABRIEL, F.: *K metodám a problémům stavební historie*, in: *Sborník společnosti přátel starožitností* 4, 1996, s. 25 – 32.
- GABRIEL, F.: *Postavení staveb mezi historickými prameny*, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností – Muzejní a vlastivědná práce* 110, s. 150 – 161.
- GABRIEL, F.: *Teoretické aspekty studia hradních staveb*, Ústí nad Labem 2006.
- GOMBRICH, E. H.: *Příběh umění*, Praha 1997, s. 177.
- GRADL, H.: *Geschichte des Egerlandes (bis 1437)*, Prag 1893.
- GRADL, H.: *Waldsassener Gebiet in Böhmen*, MVGDB 1882, s. 260 – 265.
- GRADL, H.: *Beiträge zur geschichte Nordwestböhmens*. 3. Leuchtenberger und Nothaftische Lehen im Elbognerlande, in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen* 26, s. 266 – 282.
- GRAUS, F.: *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*, I. *Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.*, II. *Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1953-1957.
- GRAUS, F.: *Die Problematik der deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht*, in: *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Hrsg. von W. Schlesinger, Sigmaringen.
- GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale. Der politische Bezirk Elbogen*, in: *Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé*, XLIII, Praha 1927.
- GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in der politische Bezirk Tepl und Marienbad*, in: *Soupis památek historických a uměleckých v republice Československé*, L, Augsburg - Brno 1932.
- GNIRS, A.: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad*. Praha 1933, reedice in: *Handbuch der sudetendeutschen kulturgeschichte*, svazek 8, München 1996.
- GRAUS, F.: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, I - II, Praha 1953 – 1957.
- GRAUS, F.: *Die Problematik die deutschen Ostsiedlung aus tschechischer Sicht*, in: W. Schlesinger (ed.), *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*, Vorträge und Forschungen 18, Sigmaringen 1975, s. 31 – 75.
- GROSS, A.: *Dějiny karlovarského kraje, Díl I., Od pravěku do konce feudálního období (1848)*, Karlovy Vary 1954.
- GROSS, A.: *Staroslovanské osídlení Karlovarska*, in: *Historický sborník Karlovarska*, 1955.
- HAHNOVÁ, E. – HAHN, H. H.: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, Praha 2002.
- HALLA, K.: *Ministeriální rod Nothaftů na Chebsku a Sokolovsku*, Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, diplomová práce 1999.
- HAMPE K.: *Der Zug nach dem Osten. Die kolonisatorische Großtat des deutschen Volkes im Mittelalter*, 5. Aufl. Leipzig-Berlin 1939.
- HANĚL, J. J.: *O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě (nástin)*, Praha 1874.
- HASSMANN, H.: *Die Besiedlung des Egerlandes und seiner Nachbargebiete in vorgeschichtlicher Zeit*, in: *Unser Egerland* 42 (1938), s. 161 – 169.
- HAŠKOVÁ, J.: *Osídlení a směna v západních Čechách do konce 13. století v historické výpovědi nálezů mincí*, MZK 19, 1983, s. 153 – 161.
- HEJNA, A.: *Slovanská hradiště a počátky měst v Čechách*, PA 52, 1961, s. 563 – 572,
- HEJNA, A.: *Venkovská opevněná sídla 10. - 13. století v Čechách. Problematika jejich studia a výsledky dosavadního výzkumu*, AR 28, 1976, s. 279-290.
- HELBIG, H.: *Deutsche Siedlungsforschung im Bereich der mittelalterlichen ostkolonisation (Forschungsbericht)*, JbGMO 2, 1953, s. 283-345.
- HELBIG, H.: *Landesausbau und Siedlungsbewegungen*, in: *Handbuch der europäischen Geschichte*. Hrsg. von T. Schieder, II. Europa im Hoch - und Spätmittelalter. Hrsg. von F. Seibt, Stuttgart 1987, s. 199 – 244.
- HIGOUNET, CH.: *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter*, 2. Aufl. München 1990.

- HLAVÁČEK, I.: *Česká církev, její organizace a správa ve vztahu ke státu do husitství*, in: *Církevní správa a její písemnost na přelomu středověku a novověku*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 2 – 1999, Z pomocných věd historických XV, Karolinum, Praha 2003.
- HLEDÍKOVÁ, Z.: *Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách*, in: Pocta prof. JUDr. Karlu Malému k 65. narozeninám, uspořádal Ladislav Soukup, Praha 1995, s. 112 – 123.
- HLEDÍKOVÁ, Z.: *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, FHB 7, 1984, s. 43-99.
- HORÁK, B. F.: *K historické geografii Čech*, Sborník Československé společnosti zeměvědné 18, 1912, s. 137-146.
- J. HOSNER, Wogensdorf, *Geschichte einer ergebirgischen Siedlung* Erzgebirgszeitung 1910, s. 36.
- HRABOVÁ, L.: *K problému německé kolonizace ve střední Evropě*, Sborník historický 9, s. 67 – 94.
- HROCH, M. a kol.: *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.
- HRUBÝ, V.: *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, in: Český časopis historický, 1916 – 1917.
- HŘIBOVÁ, B.: *Mapa přírodní krajiny českých zemí ve 12. století*, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Přírodní vědy II, Praha 1956.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Osecká klášterní država do poloviny 14. století*, HG 18, 1979, s. 307-350.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Kolonizace oseckého kláštera ve 13. a 14. století*, FHB 6, 1984, s. 235-288.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Význam cisterciáckého řádu pro osídlení Čech*, AH 10, 1985, s. 415-421.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Vztah dvorů k vesnickému osídlení na panstvích cisterckých klášterů v Čechách*, AH 11, 1986, s. 461 – 467.
- CHARVÁTOVÁ K.: *Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století*, HG 28, 1995, s. 74.
- CHARVÁTOVÁ, K.: *Pluh a sekera: hospodářství a osidlovací procesy na panstvích českých klášterů ve 13. století*, in: muzejní a vlastivědná práce – časopis společnosti přátel starožitností, roč. 106, č. 2, 1998.
- IGGERS, G. G.: *Dějepisectví ve 20. století – Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002
- JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J.: *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005.
- JIRÁSKO, *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, Praha 1991.
- JIRÁSKO, L.: *K postavení a úloze církevních institucí v počátcích rozvoje měst*, in: Umění 13. století v českých zemích. Red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 527-545.
- JIREČEK, H.: *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, I. *Od prvních zpráv do konce X. století*, II. *Od počátku XI. do konce XIII. století*, Praha 1863 – 1864.
- JURITSCH, G.: *Die Deutschen und ihre Rechte in Böhmen und Mähren im XIII. Und XIV. Jahrhunderte*, Programm des Staats-Ober- Gymnasium in Mies 1904 – 1905, Mies 1905, s. 183.
- JURITSCH, G.: *Beitrage zur bohmischen Geschichte in der Zeit der Přemysliden*, Prag 1928.
- KADLEC, J.: *Přehled církevních dějin českých I*, Praha 1991.
- KALISTA, Z.: *Cesty historikova myšlení*, Praha 2002.
- KALOUSEK, J.: *České státní právo*, 2. Vyd. Praha 1892.
- KARELL, V.: *Das Erzgebirge und seine Besiedlung*, Kadaň 1924.
- KÄUBLER, R.: *Die ländliche Siedlungen des Egerlandes*. Leipzig, Diss. 1935.
- KEJŘ, J.: *Zwei Studien über die Anfänge der Stadtverfassung in den böhmischen Ländern*, Historica 16, 1969, s. 81 – 142;
- KEJŘ, J.: *Nad počátky našich měst*, Československý časopis historický 24, 1976, s. 377 – 401.
- KEJŘ, J.: *Městské zřízení v zřízení v českém státě ve 13. století*, Československý časopis historický 27, 1979, s. 226 – 252.
- KEJŘ, J.: *Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké*, in: Sborník k 70. Narozeninám V. Vaněčka, Praha 1975.
- KLANICA, Z.: *Počátky slovanského osídlení našich zemí*, Praha 1986.
- KLÁPŠTĚ, J. – ŽEMLIČKA, J.: *Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy*, Československý časopis historický 27, 1979, s. 884 – 906.
- KLÁPŠTĚ, J.: *K některým problémům středověké kolonizace*, SMP 1, 1988, s. 93 – 111.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Česká archeologie a studium problematiky 13. století (teze referátu)*, AH 14, 1989, s. 9 – 17.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Studies of structural change in medieval settlement in Bohemia*, Antiquity 65, 1991, s. 396 – 405.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Změna - středověká transformace a její předpoklady*, in: Mediaevalia archaeologica bohemia 1993, Praha 1994, s. 9 – 59.

- KLÁPŠTĚ, J.: *Dějepis a archeologie: Příbuzenství jak se patří*, in: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. Narozenin Dušana Třeštíka, Praha 2003, s. 96 – 109.
- KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna Českých zemí ve středověku*, Praha 2005.
- F. KLOSS, *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum ende des XII Jahrhunderts*, in: MVGDB, s. 93
- KLSÁK, J. – HEREIT, P., *Votivní předměty od kostela sv. Linharta*, HSKV II, Karlovy Vary 1994.
- KNOLL, V.: *Říšská ministerialita*, in: Rozpravy klubu Augusta Sedláčka, prosinec 1998, Plzeň 1999, s. 5 – 6.
- KNOLL, V.: *Štaufští ministeriálové a Sedlecko – Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy*, in: Západočeský historický sborník 8, Plzeň 2003, s. 7 – 27.
- KOCH, W. *Evropská architektura – Encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*, Praha 2008.
- KORČÁK, J.: *Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti*, Praha 1938.
- KOTZSCHKE, R. - EBERT, W.: *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Leipzig 1937.
- KRÁSA, J.: *Umění 13. století - problémy hodnocení*, in: Umění 13. století v českých zemích. Red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 11- 31.
- KÖRMEDY, A.: *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchung über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhunderts*, Poznaň 1995.
- KÖTZSCHKE, R. – EBERT, W.: *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, Leipzig 1937.
- KROFTA, K.: *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské*, Český časopis historický 10, 1904, s. 15 – 36, 125 – 152, 249 – 275, 373 – 391; 12, 1906, s. 7 – 30, 178 – 191, 274 – 298, 426 – 446; 14, 1908, 18 – 34, 172 – 196, 273 – 287, 416 – 435.
- KRZEMINSKÁ, B. – TŘEŠTÍK, D.: *Přemyslovská hradiště a služební organizace českého státu*, Archeologické rozhledy 17, 1965, s. 624 – 655.
- KUBŮ, F.: *Štaufská ministerialita na Chebsku*, Cheb 1997.
- KUBŮ, F.: *Poslední čtvrtstoletí bádání o Štaufech (1965-1990)*, ČČH 90, 1992, s. 73 - 88.
- KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, I – IV, Praha 1996 - 2000.
- KUČA, K. – ZEMAN, L.: *Památky Karlovarského kraje*, Karlovy Vary 2006.
- KUTAL, A.: *České gotické umění*, Praha 1972.
- KUTHAN, J.: *Architektura v přemyslovském státě 13. století*, in: Umění doby posledních Přemyslovců, Ed. J. Kuthan, Praha 1982, s. 181-351.
- KUTHAN, J.: *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách*, Praha 1983.
- KUTHAN, J.: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely*, Vimperk 1994.
- KUTNAR, F. - MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997, s. 664 – 665.
- LANGHAMMER, R.: *Zur 800 - Jahr - Feier des Klosters Waldsassen.*, in: Unser Egerland 37 (1933), s. 73.
- LANGHAMMER, R.: *Böhmens Schutzherrschaft über das Kloster Waldsassen*, in: Unser Egerland 37 (1933), s. 74.
- LÁNÍK, J.: *Vývoj pozemkové držby pražského arcibiskupství od 10. do 14. století*, in: Historická geografie 20, 1928, s. 113 – 125.
- LE GOFF, J.: *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991.
- LEŚNIEWSKA, D.: *Kolonizacja niemiecka i na prawie niemieckimw średniowiecznych Czechach i na Morawach w świetle historiografii*, Poznaň – Marburg 2004.
- LÍBAL, D.: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, Praha 1948.
- LÍBAL, D.: *O skupině českých pozdně románských kostelů*, in: Cestami umění, Praha 1949, s. 57 – 66.
- LÍBAL, D. : *Rozwój miast czeskiej od XI wieku do rewolucji husyckiej*, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki 3, 1958, s. 241 – 268.
- LÍBAL, D.: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách (recenze)*, Minulostí západočeského kraje XVI, Plzeň 1980, s. 264 – 265.
- LÍBAL, D.: *Urbanistický i architektonický fenomén středověkých západních Čech*, in: Minulostí západočeského kraje XX, Plzeň 1984, s. 133 – 143.
- LÍBAL, D.: *Gotická architektura*, in: Dějiny českého výtvarného umění, I/ 1. Od počátků do konce středověku. Red. R. Chadraba, Praha 1984, s. 145 – 215.
- LÍBAL, D.: *Katalog gotické církevní architektury*, in: Gotika v západních Čechách, Praha 1995/1996.
- LIPPERT, J.: *Social - Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit I*, Praha – Wien – Leipzig, 1896.

- MAUR, E.: *Obyvatelstvo českých zemí ve středověku*, in: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998, s. 35-73.
- MENCL, V.: *Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury*, in: Zprávy památkové péče 10, Praha 1950, s. 1 – 24.
- MENCL, V.: *Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře*, in: Zprávy památkové péče 11 – 12, Praha 1951 - 52, s. 268 – 281.
- MENCL, V.: *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*, in: Zprávy památkové péče 20, Praha 1960 a, s. 112 – 153.
- MENCL, V.: *Vývoj okna v architektuře českého středověku*, in: Zprávy památkové péče 20, Praha 1960 b, s. 181 – 232.
- MENCL, V.: *České středověké klenby*, Praha 1974.
- MENCL, V. – BENEŠOVSKÁ, K. – SOUKUPOVÁ, H.: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*, Plzeň 1978.
- MENCLOVÁ, D.: *České hrady*, I, Praha 1972.
- MERHAUTOVÁ, A.: *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971.
- MERHAUTOVÁ, A.: *Příspěvek ke katalogu raně středověké architektury v Čechách*, in: Umění 1996.
- MERHAUTOVÁ, A. - TŘEŠTÍK, D.: *Románské umění v Čechách a na Moravě*, Praha 1983.
- MERHAUTOVÁ, A. - TŘEŠTÍK, D.: *Ideové proudy v českém umění 12. století*, Praha 1985 (Studie ČSAV 1985, 2).
- MUGGENTHALER H.: *Kolonisatorische und wirtschaftliche Tätigkeit eines deutschen Zisterziarklosters im 12. und 13. Jahrhundert*, München 1924.
- MUK, J.: *K typologii nejstarších českých mendikantských chrámů*, in: Umění 13. století v českých zemích. red. J. Krása a kol., Praha 1983, s. 237-254.
- NEJDL K.: *Počátky kolonizace valdsaského kláštera a germanizace Karlovarského kraje*, in: Historický sborník Karlovarska 1955, s. 56 – 76.
- NEÚSTUPNÝ, E.: *Nástin archeologické metody*, in: Archeologické rozhledy 38, 1986, s. 525 – 548.
- NEÚSTUPNÝ, E.: *Jednoduchá metoda archeologické analýzy*, in: Památky archeologické 64, 1973, s. 169 – 234.
- NOVOTNÝ, V.: *České dějiny*, I - IV, Praha 1912 - 1937.
- NOVÝ, R.: *Listiny pražských biskupů XI. – XIV. století*, in: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica – 1960, Praha 1960.
- PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenův*, I. 1. *Od prvověkosti až do roku 1125*, 3. vyd. Praha 1876; I.2. *Od roku 1125 do roku 1253*, 3. vyd. Praha 1877; II.1. *Od roku 1253 až do roku 1403*, 2. vyd. Praha 1877.
- PAULOVÁ, E.: *Okno ve vývoji české gotické architektury 13. století*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, diplomová práce, 1982.
- PEKAŘ, J.: *O správním rozdělení země České do polovice 13. století*, in: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám J. Golla. red. J. Bidlo, G. Friedrich, K. Krofta, Praha 1906, s. 81-123.
- PELANT, J.: *Města a městečka Západočeského kraje*, Plzeň 1988.
- PETRÁŇ, J. a kol.: *Dějiny hmotné kultury*, 1.1. *Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 13. století*, 1.2. *Kultura každodenního života od 13. do 15. století*, Praha 1985.
- PFITZNER, J.: *Sudetendeutsche Geschichte*, 2. Aufl. Reichenberg 1937.
- PFITZNER, J.: *Die Besiedlung der Sudeten bis zum Ausgang des Mittelalters*, in: Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 1, 1930/31, s. 70-87, 168-191.
- PLEINEROVÁ, I.: *Březno, Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách*, Praha 1975, s. 75 – 82
- PODROUŽEK, K.: *Vesnické stavby v pískovcovém podloží*, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2006.
- PO STOPÁCH ŠLECHTICKÉHO RODU NOTTHAFFTŮ – NOTTHAFFTI V ČECHÁCH A V BAVORSKU (Katalog ke stejnojmenné výstavě v Krajském muzeu Cheb a v Muzeu Chebska v Marktredwitz), Cheb 2006.
- PREIDEL, H.: *Die vor- und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren*, München 1953.
- PRÖKL, V.: *Eger und das Egerland*, I. – II., Falkenau-Eger 1877.
- PROFOUS, A.: *Místní jména v Čechách, jejich vznik původní význam a změny*. Praha 1947 – 57, dodatky 1960.
- PŘÍSPĚVKY K DĚJINÁM OSÍDLLENÍ PŘEDHUSITSKÝCH ČECH, Praha 1978.
- QUIRIN, K. H.: *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter*, 2. Aufl. Göttingen 1986.
- RADOVÁ-ŠTÍKOVÁ, M. – ŠKABRADA, J.: *Příspěvky k poznání středověkého stavitelství*, Praha 1991

- RADOVÁ - ŠTIKOVÁ, M.: *K úvahám nad západní tribunou románského kostela*, in: *Archeologica historica* 21, 1996, s. 281 – 285.
- REGNI BOHEMIAE MAPPA HISTORICA. Vydali J. V. Horák a L. Mucha, Praha 1976 (vydání F. Palacký – J. Kalousek: *Historická mapa Čech rozdělených na archidiakonáty a děkanáty 14ho století*, Praha 1874).
- RICHTER, K.: *Die böhmischen Länder im Früh- und Hochmittelalter*, in: *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*. Hrsg. von K. Bosl, I. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution, Stuttgart 1967, s. 163-347.
- ROUBÍK, F.: *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959.
- RYKL, M.: *Hloubkové SHP a dokumentace, Poznámky k praxi mezioborové disciplíny*, in: *Sborník 4/2006* (Sborník příspěvků z čtvrté konference společnosti pro stavebně historický průzkum uspořádané 31. 5 – 3. 6. 2005 v Poděbradech), s. 79 – 100.
- ŘÁD CISTERCIÁKŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH VE STŘEDOVĚKU. Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech. Sestavila D. Housková, Praha 1994.
- SÁDLO J. – POKORNÝ P. – HÁJEK P. – DRESLEROVÁ D. – CÍLEK V.: *Krajina a revoluce, významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005.
- SANDNER, R.: *Zur Besiedlung des Egerlandes in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, in: *Unser Egerland* 33 (1929), č. 10 - 11, s. 110 - 116.
- SEDLÁČEK, A.: *Místopisný slovník historický království českého*, Praha 1998.
- SEDLÁČEK, A.: *O starém rozdělení Čech na kraje*, Praha 1921.
- SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, XIV, 3. vydání Praha 1993-1998.
- SEIBT, F.: *Bohemia. Probleme und Literatur seit 1945*, Munehen 1970.
- SEMOTANOVÁ, E.: *Kartografie v historické práci*, Praha 1994.
- SHMIDT, H. F.: *Die rechtlichen Grundlagen der Pfararorganisation auf westslawischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Weimar 1938.
- SCHALLER J.: *Topographie des Königreichs Böhmen, darinnen alle städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgüter, Edelsitze, Klöster, Dörfer, wie auch verfallene Schlösser und Städte unter den ehemaligen und jetzigen Benennungsamt ihren Merkwürdigkeiten beschrieben werden*, II., Elbogner Kreis. Praha 1785.
- SCHLESSINGER, W.: (ed.), *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als problem der europäischen Geschichte*, in: *Vortrage und Forschungen* 18, Sigmaringen 1975.
- SCHLESINGER, L.: *Geschichte Bohmens*, Prag 1869 (2. Aufl. 1870).
- SCHLESINGER, L.: *Die Ansiedelung der Deutschen in Böhmen (1197-1306)*, in: *Deutsche Arbeit in Bohmen*. Hrsg. von H. Bachmann, Berlin 1900, s. 39-74.
- SCHLESINGER, W.: *Zur Problematik der Entstehung der deutschen Ostsiedlung*, in: *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Hrsg. von W. Schlesinger, Sigmaringen 1975, s. 11-30.
- SCHMALFUSS.: F. A.: *Die Deutschen in Böhmen. Geschildert in Geographisch-statistisher, staatswirthschaftlicher, volksthümlicher und geschichtlicher Beziehung*, Prag 1851.
- SCHRÁNIL, J.: *Země česká za doby knížecí*, Praha 1932.
- SCHREIBER, R.: *Der elbogner Kreis und seine enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege*, Prag 1925.
- SCHWARZ, E.: *Zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern*, Reichenberg 1923.
- SCHWARZ, E.: *Die Ortsnamen der Sudetenländern als Geschichtsquelle*, Berlin 1931.
- SCHWARZ, E.: *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, I. Böhmen, II. Mähren-Schlesien, 2. Aufl. München 1987.
- SCHWARZ, E.: *Beiträge zur Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, Bohemia 11, 1970, s. 34-150.
- SLÁMA, J.: *Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech*, *Archeologické rozhledy* 19, 1967, s. 433 – 445.
- SOMMER J. G.: *Das Königreich Böhmen*, XV. Elbogner Kreis. Prag 1847.
- SOMMER, J.: *Ke stavebním zvláštnostem středověkých kostelů s chórovou věží v okolí Chebu*, in: *Památky a příroda* 14, 1989, s. 468 – 475.
- SOMMER, J.: *Ke stavební podobě bočních prostor středověkých vesnických kostelů*, in: *Umění*, 1991, s. 352 – 355.
- SOMMER, J.: *Poznámky k typologii konstrukci a provozu gotických venkovských kostelů v Čechách*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností* 107, 1 – 2/99, 1999, s. 1- 14, 65 – 77.
- SOMMER, J.: *Gotické kostely s ochrannými zařízeními na českém venkově*, in: *Sborník kruhu přátel Muzea hlavního města Praha* 1, 1988, s. 195 – 200.

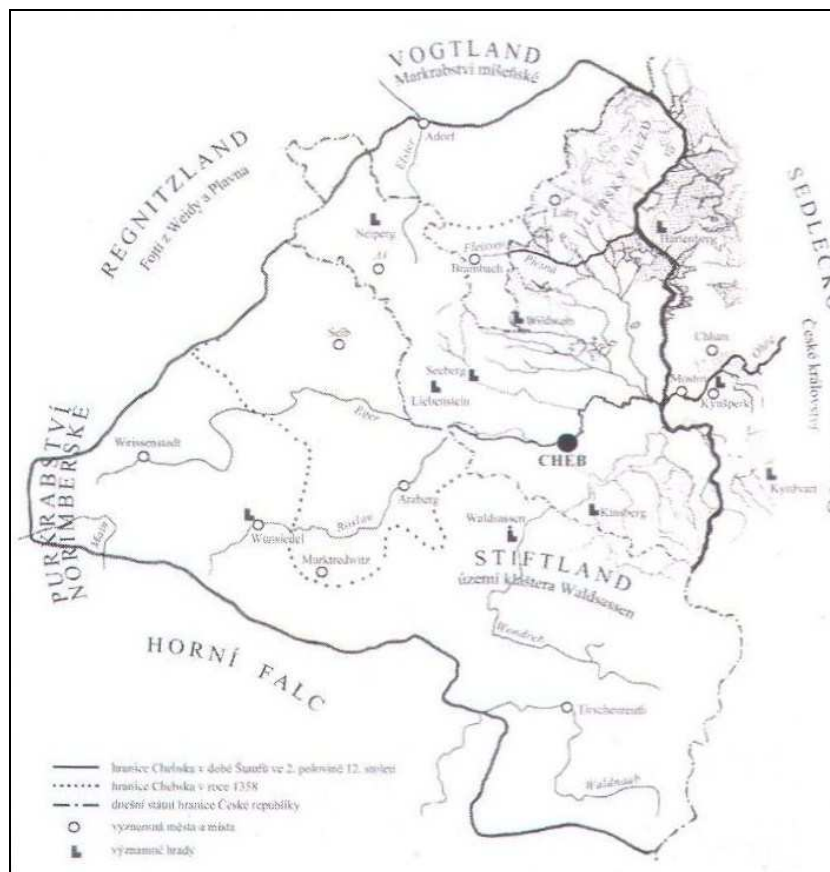
- SOMMER, J.: *Věž kostela v Prčici (K poznání úlohy kostela v obraze středověké vesnice)*, Zprávy památkové péče 54, 1994, s. 92 – 94.
- SOMMER, J.: *Věž kostela v Ředhošti a její obranná funkce ve středověku*, Průzkumy památek 5/2, 1998, s. 92 – 99.
- SKÁLA, E.: *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993-1322*, in: Milénium břevnovského kláštera (993-1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v dějinách. red. I. Hlaváček a M. Bláhová, Praha 1993, s. 163 - 171.
- SLÁMA, J.: *Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech*, AR, 19, 1967, s. 433 - 445.
- SLÁMA, J.: *K počátkům slovanského osídlení západních Čech*, AR 23, 1971, s. 725 - 741.
- SLÁMA, J.: *Příspěvek ke kulturním dějinám raně středověkých Čech*, in: Sborník Kruhu přátel Muzea hl.m. Prahy 1, 1988, s. 65-75.
- SLAVÍK, J.: *Vznik českého národa. Úvod do českých dějin, I. Národ v době družinné, II. Národ a města*, Praha 1946-1948.
- SMETANKA, Z.: *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách*, Praha 1992.
- SMETANKA, Z.: *Současný stav archeologického výzkumu hmotné kultury zemědělských osad X. - XV. století v Čechách*, ČSČH 13, 1965, s. 239-268.
- SMETÁNKA, Z.: *Přírodní poměry a osídlování Čech v 10. - 13. století*, AH 3, 1978, s. 331 - 335.
- SMETÁNKA, Z. – KLÁPŠTĚ, J.: *Archeologie a česká vesnice 10. - 13. století*, AR 27, 1975, s. 286 - 296,
- ŠMILAUER, V.: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960.
- SOMMER, P.: *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001.
- SOMMER, P.: *K poznání České církevní hmotné kultury 13. století*, AH 14, 1989, s. 53 - 63.
- STURM, H.: *Geschichte einer Reichstadt*, Geislingen 1960 (2. vydání).
- SUDETENDEUTSCHER ATLAS. Hrsg. von E. Meynen, München 1955.
- DAS SUDETENDEUTSCHTUM. *Sein Wesen und Werden im Wandel der Jahrhunderte*. Hrsg. von G. Pirchan, W. Weizsacker, H. Zatschek, 2. Aufl. Brünn-Prag-Leipzig-Wien 1939.
- SVÁTEK, J.: *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, SAP 20, 1970, s. 503 - 624.
- ŠAFAŘÍK, P. J.: *Geschichte der slawischen Sprache und literatur nach allen Mundarten*, 2. Abdr. Prag 1869.
- ŠIMÁK, J. V. *Středověká kolonizace v zemích českých*, in: České dějiny I/5 (ed. V. Novotný), Praha 1938.
- ŠIMEK, E.: *Chebsko – dnešní nejzápadnější slovanské území – v staré době*, Brno 1955.
- ŠKABRADA, J. - SMETÁNKA, Z.: *K metodice povrchového průzkumu raně středověké vesnice*, Památková péče 5, 1974, s. 297 - 306.
- ŠKABRADA, J.: *Konstrukce historických staveb*, Praha 2003.
- ŠMELHAUS, V.: *Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství*, Praha 1964.
- ŠMELHAUS, V.: *Vývoj zemědělské výroby v Českých zemích v době předhusitské*, Praha 1980.
- ŠMILAUER, V.: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960.
- ŠTAIF, J.: *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v Českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollova školu, 1790 - 1900, I-II*, Praha 1997
- ŠTĚPÁNEK, M.: *Ke středověké koncentraci osídlení*, in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. V. Husy, Praha 1966, s. 63-75.
- ŠTĚPÁNEK, M.: *Plužina jako pramen dějin osídlení*, ČSČH 15, 1967, s. 725 - 746; 16, 1968, s. 247 - 274.
- ŠTĚPÁNEK, M.: *Patrocinia a středověké cesty*, ČSČH 16, 1968, s. 551 - 570.
- ŠTĚPÁNEK, M.: *Strukturální změny středověkého osídlení, I – II*, ČSČH 17, 1969, s. 457 - 488, 649 - 680.
- ŠTĚPÁNEK, M.: *Osídlení a zemědělská výroba v Českých zemích v 10 – 13.*, in: Počátky českého státu, s. 20 - 42.
- ŠUSTA, J.: *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. 1300 - 1308*. Praha 1917.
- ŠUSTA, J.: *České dějiny II. 1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935.
- TOMAS, J.: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu* (Výbor studií), Sestavily J. Klápště a O. Kotyza, Litměřice 1999.
- TOMEK, W. W.: *Dějepis města Prahy, I, 2. Vyd*, Praha 1892.
- TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*, Praha 1997.
- TŘEŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 - 935)*. Praha 1997.
- TŘEŠTÍK, D.: *Myslití dějiny*, Praha-Litomyšl 1999.

- TŘEŠTÍK, D.: *K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí*, ČSČH 19, 1971, s. 537-567.
- TŘEŠTÍK, D.: *Příchod prvních Slovanů do českých zemí v letech 510 – 535*, ČČH 94, 1996, s. 245 – 280.
- TŘEŠTÍK, D.: *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1, 1979, s. 131 - 154.
- TRINÁCTÉ STOLETÍ V ČESKÝCH DĚJINÁCH, Praha 1979 (FHB 1).
- UHLÍŘ, Z.: Národnostní proměny 13. století a český nacionalismus, FHB 12, 1988, s. 143 - 170.
- UMĚLECKÉ PAMÁTKY ČECH, 1-4. Red. E. Poche, Praha 1977 - 1982.
- UMĚNÍ DOBY POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ. Ed. J. Kuthan, Praha 1982.
- UMĚNÍ 13. STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH. Red. J. Krása a kol., Praha 1983.
- VACEK, F.: *Sociální dějiny České doby starší*, Praha 1905.
- VACEK, F.: *K agrárním dějinám českým staré doby*, AH 4, 1917, s. 16 - 32, 18 - 106, 145 - 167, 224 - 247; 5, 1918, s. 5 - 39, 80 - 102, 151 - 175; 6, 1919, s. 1 - 27.
- VACEK, F.: *Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století*, AH 6, 1919, s. 67 - 78, 130 - 144, 174 - 188; ČDV 7, 1920, s. 1 - 61, 112 - 155; 8, 1921, s. 17 - 42, 65 - 91, 113 - 137, 177 - 202; 9, 1922, s. 1 - 24.
- VACEK, F.: *Dějiny církevního desátku v Čechách a na Moravě*, ČDV 20, 1935, s. 1 - 14,
- VANĚČEK, V.: *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století (pokus o věcný rozbor imunitních textů)*, Praha 1928.
- VANĚČEK, V.: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12. - 15. stol.)*, I. Zakladatelská práva, II. Pozemková vrchnost, Imunita hospodářská, III. Imunita soudní, Praha 1933 - 1939 (Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 18, 22, 24).
- VANĚČEK, V.: *Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku*, Praha 1938 (Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 23).
- VANĚČEK, V.: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, 3. vyd., Praha 1975.
- VANĚČEK, V.: *Vnitřní organizace Čech a Moravy v době přemyslovské*, Věstník České akademie věd a umění 51, 1942, s. 13 - 40,
- VANĚČEK, V.: *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12. - 15. stol.) II. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská*, práce ze semináře československých právních dějin na Právnické fakultě Karlovy university 22, Praha 1937, s. 56 - 59.
- VANÍČEK, V.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, II (1197 - 1250), III (1250 - 1310), Praha - Litomyšl 2000 - 2002.
- VANĚK, V.: *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, ČČH 100, 2002, s. 497 - 521.
- VANIČEK, V.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, II. 1197 - 1250, Praha - Litomyšl 2000.
- VELÍMSKÝ, T.: *Trans montes ad fontes! (Přes hory k pramenům). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech*, Most 1998.
- VELÍMSKÝ, T.: *Hrabišici - páni z Rýzmburka*, Praha 2002.
- VELÍMSKÝ, T.: *Mikulášské zasvěcení kostelů a počátky trhových sídlišť a měst v Čechách*, MHB 6, 1999, s. 7 - 64.
- VLČEK, P. - SOMMER, P. - FOLTÝN, D.: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.
- VOGT, K.: *Die Burgen in Böhmen bis zum Ende des XII. Jahrhunderts*, Reichenberg - Leipzig 1938.
- WEBER, W.: *Die Ausbreitung der deutschen Nationalität in Böhmen*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 2.
- WEIZSÄCKER, W.: *Das deutsche Recht der bäuerlichen Kolonisten Böhmens und Mährens im XIII. und XIV. Jahrhunderte*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 51, 1913, s. 476 - 542.
- E. WERUNSKY, *Die culturhistorische Bedeutung des deutschen Städtewesens in Böhmen*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutsche in Böhmen 20, s. 61 - 71.
- WOLF, V.: *K problematice tzv. kolonizačních provizorií (Úvaha nad funkcí a fortifikací)*, CB 6, 1998, s. 107 - 116.
- WOLVERTON, L.: *Hastening Toward Prague. Power and Society in the Medieval Czech Lands*, Philadelphia 2001.
- WOSTRY, W.: *Das Kolonisationsproblem*, MVGDB 60, 1922, s. 1 - 168.
- ZEMAN, J.: *Nejstarší slovanské osídlení Čech*, PA 67, 1976, s. 115 - 235.
- ZERNACK, K.: „Ostkolonisation“ in universalgeschichtlicher Perspektive, in: Universalgeschichte und Nationalgeschichte. Hrsg. von G. Hubinger, J. Osterhammel, E. Pelzer, Berlin 1994, s. 105 - 116.
- ZÍBRT, Č.: *Bibliografie české historie*, II, Praha 1902.

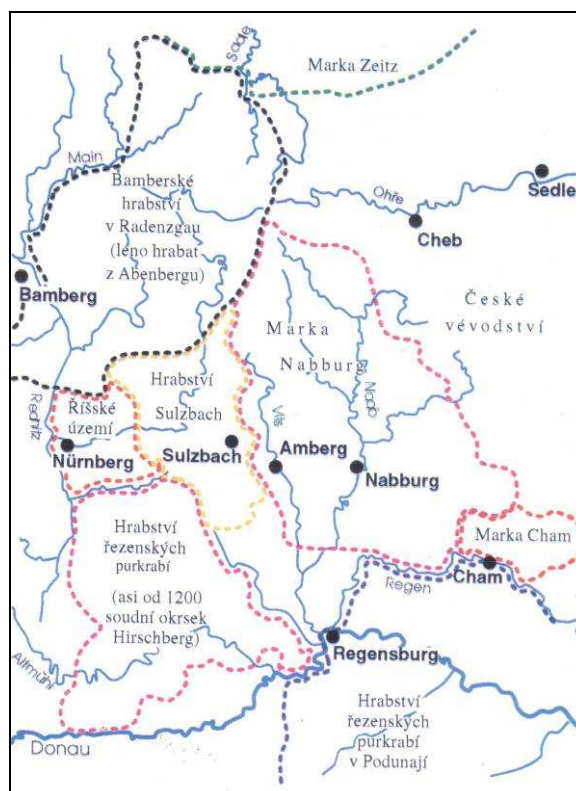
- ZYCHA, A.: *Über den Ursprung der Städte in Böhmen im Beginn der Kolonisationzeit*, Prag 1912.
- ŽEMLIČKA, J.: *K charakteristice středověké kolonizace v Čechách*, Československý časopis historický 26, 1978, s. 58 – 81.
- ŽEMLIČKA, J.: *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, ČSČH 26, 1978, s. 58 - 81:
- ŽEMLIČKA, J.: *K charakteristice středověké kolonizace v Cechách*, ČSČH 26, 1978, s. 58- 81.
s. 122 - 127.
- ŽEMLIČKA, J.: *Některé problémy středověké kolonizace v Čechách*, in: Mikulovská sympozia 78, Praha 1979,
- ŽEMLIČKA, J.: *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století*, Praha 1980.
- ŽEMLIČKA, J.: *Výzkum hospodářských dějin přemyslovského období (stav, problémy, výhledy)*, in: Historiografie čelem k budoucnosti. Sborník k šedesátinám J. Purše. Red. O. Felcman, L. Jeleček, T. Vojtěch, J. Žemlička, Praha 1982, s. 245 - 261.
- ŽEMLIČKA, J.: *K počátkům a rozrodu Hrabšiců*, FHB 13, 1990, s. 7 - 41.
- ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha 1997.
- ŽEMLIČKA, J.: *Století posledních Přemyslovců*, 2. přepracované vydání Praha 1998.
- ŽEMLIČKA, J.: *Století posledních Přemyslovců (Český stát a společnost ve 13. století*, Praha 1986 (2. doplněné vydání, Praha 1998).
- ŽEMLIČKA, J.: *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznatý Tepelského (K otázce fyzické kontinuity české šlechty)*, Západočeský historický sborník 4, 1998, s. 5 - 39.
- ŽEMLIČKA, J.: *Markomané. Němci a středověká kolonizace (K historiografii jednoho problému české medievistiky)*, ČCH 97, 1999, s. 235 - 272.
- ŽEMLIČKA, J.: *Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu*, in: F. Šmahel – E. Doležalová (edd.), František Palacký 1798/1998, dějiny a dnešek, Praha 1999, s. 101 – 111.
- ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských. 1198 – 1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002.
- ŽEMLIČKA, J.: *České 13. století: „privatizace státu“*, Český časopis historický 101, 2003, s. 509 – 541.
- ŽEMLIČKA, J.: *Němci, německé právo a transformační změny 13. století (několik úvah a jeden závěr)*, Archeologica historica 28, 2003, s. 33 – 46.

Seznam příloh

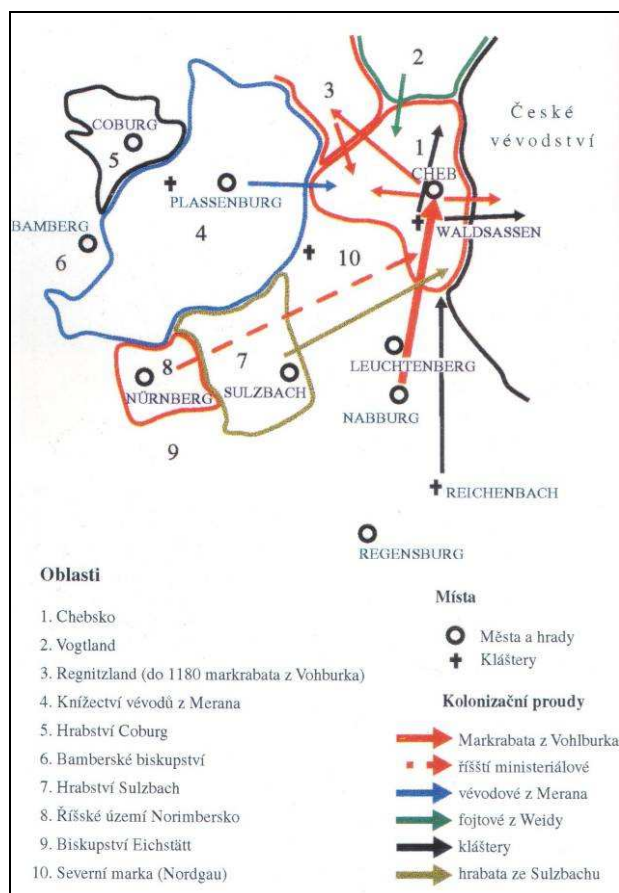
1.	Mapa územního rozsahu historického Chebska	72
2.	Mapa politické situace před začátkem kolonizace (F. Kubů)	72
3.	Mapa kolonizace Chebska. (F. Kubů)	73
4.	Mapa osídlení Sedlecka (J. Fiala)	73
5.	Mapa pozemkové držby klášterů (F. Kubů)	74
6.	Mapa církevního rozdělení Čech (Z. Hledíková)	74
7.	Mapa dálkových a obchodních cest na Loketska (J. Fiala)	75
8.	Hrušková, kostel sv. Mikuláše (Foto autor)	76
9.	Mapa Loketského panství z roku 1801 (J. Klsák)	76
10.	Ostrov, kostel sv. Jakuba (Foto autor)	77
11.	Ostrov, kostel sv. Jakuba - výřez z mapy stabilního katastru	77
12.	Bor, kostel sv. Máří Magdaleny (Foto autor)	78
13.	Bor, kostel sv. Máří Magdaleny – výřez z mapy stabilního katastru	78
14.	Tatrovce, kostel sv. Erharta (Foto autor)	79
15.	Tatrovce, kostel sv. Erharta - výřez z mapy stabilního katastru	79
16.	Královské Poříčí, kostel sv. Kunhuty (Foto autor)	80
17.	Královské Poříčí, kostel sv. Kunhuty – výřez z mapy stabilního katastru	80
18.	Nová Role, kostel sv. Michaela (Foto autor)	81
19.	Nová Role, kostel sv. Michaela – výřez z mapy stabilního katastru	81
20.	Karlovy Vary, kostel sv. Urbana (Foto autor)	82
21.	Karlovy Vary, kostel sv. Urbana – výřez z mapy stabilního katastru	82
22.	Kostelní, kostel sv. Jiljí (Foto autor)	83
23.	Kostelní, kostel sv. Jiljí – výřez z mapy stabilního katastru	83
24.	Sněžná, kostel sv. Jakuba (Foto autor)	84
25.	Sněžná, kostel sv. Jakuba – výřez z mapy stabilního katastru	84
26.	Hroznětín, kostel sv. Petra a Pavla (Foto autor)	85
27.	Hroznětín, kostel sv. Petra a Pavla – výřez z mapy stabilního katastru	85
28.	Přílezy, kostel sv. Bartoloměje (Foto autor)	86
29.	Přílezy, kostel sv. Bartoloměje – výřez z mapy stabilního katastru	86
30.	Obora, kostel sv. Linhartu (Foto autor)	87

Mapa územního rozsahu historického Chebska

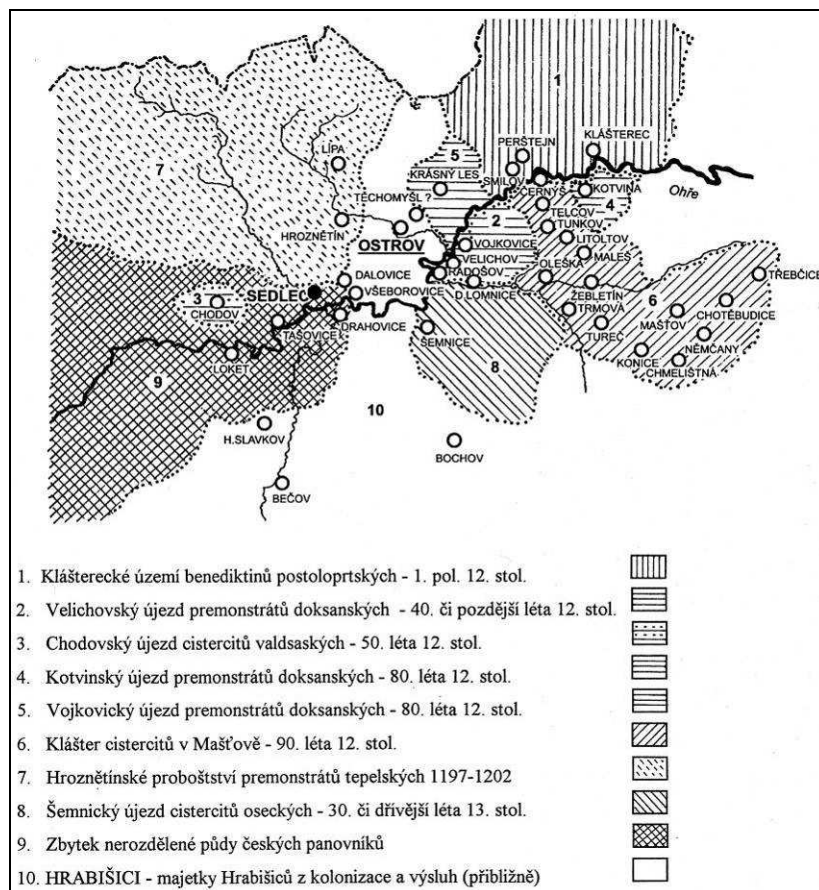
Mapa politické situace před začátkem kolonizace (kol. 1065)

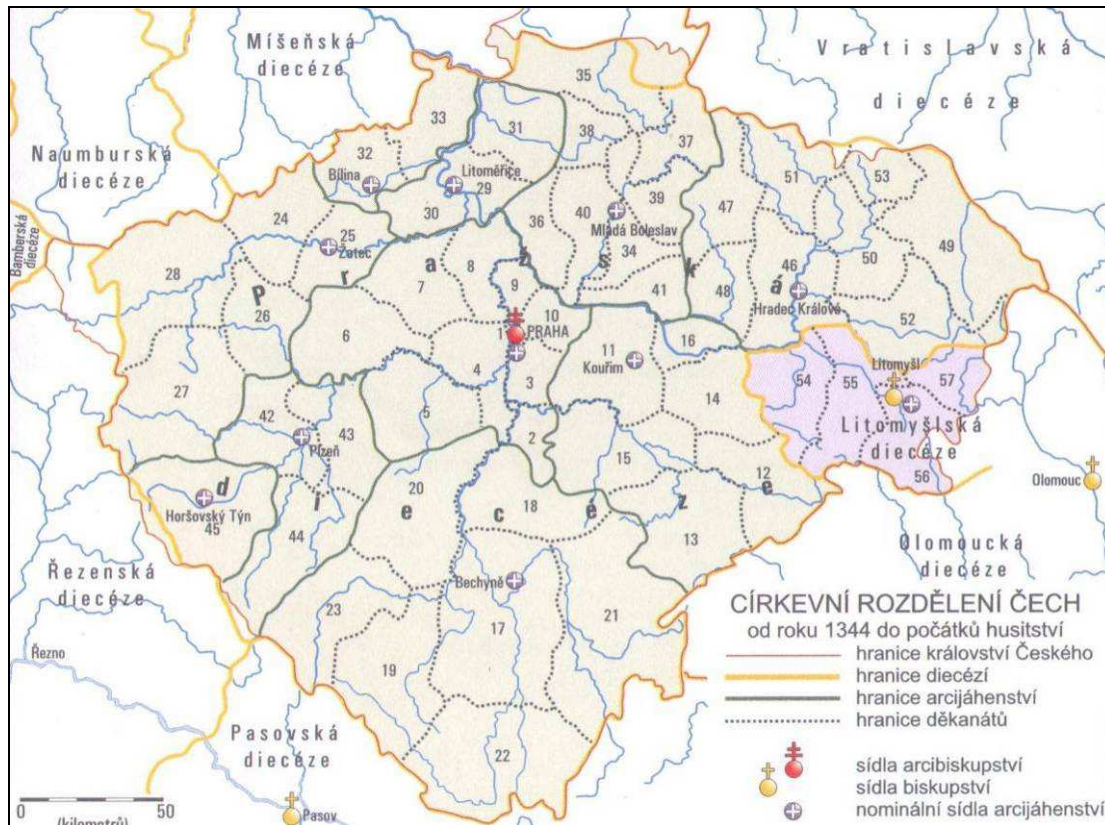
Mapa kolonizace Chebska ve 12. století

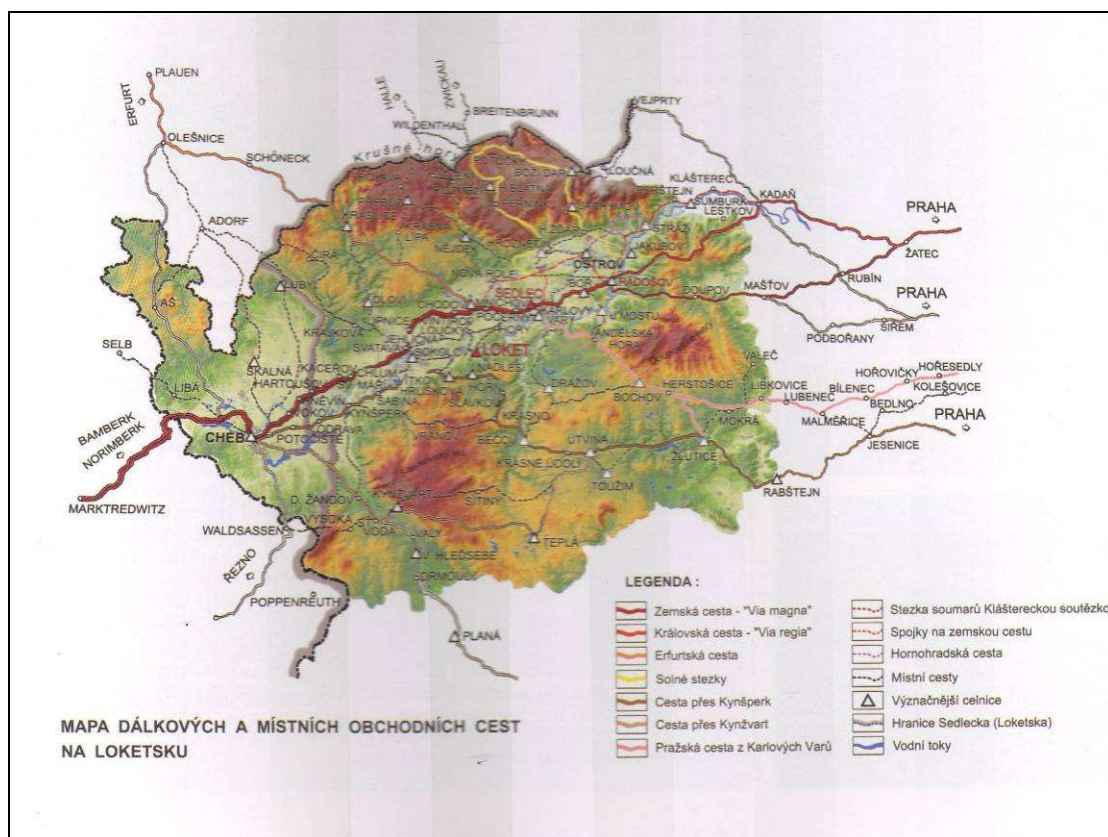
Mapa osídlení Sedlečka

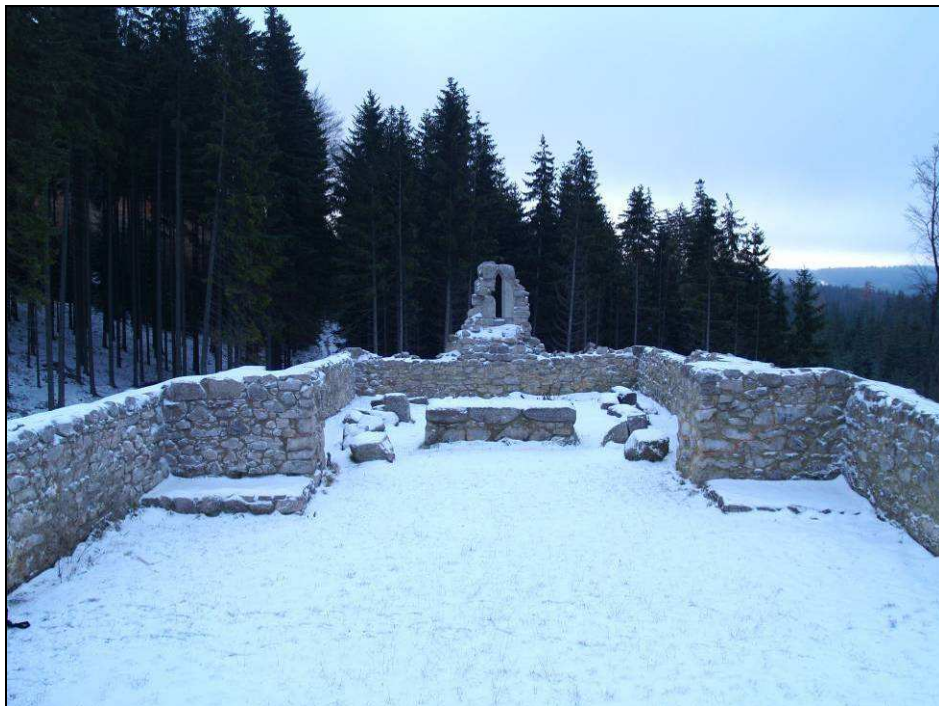
Mapa pozemkové držby klášterů

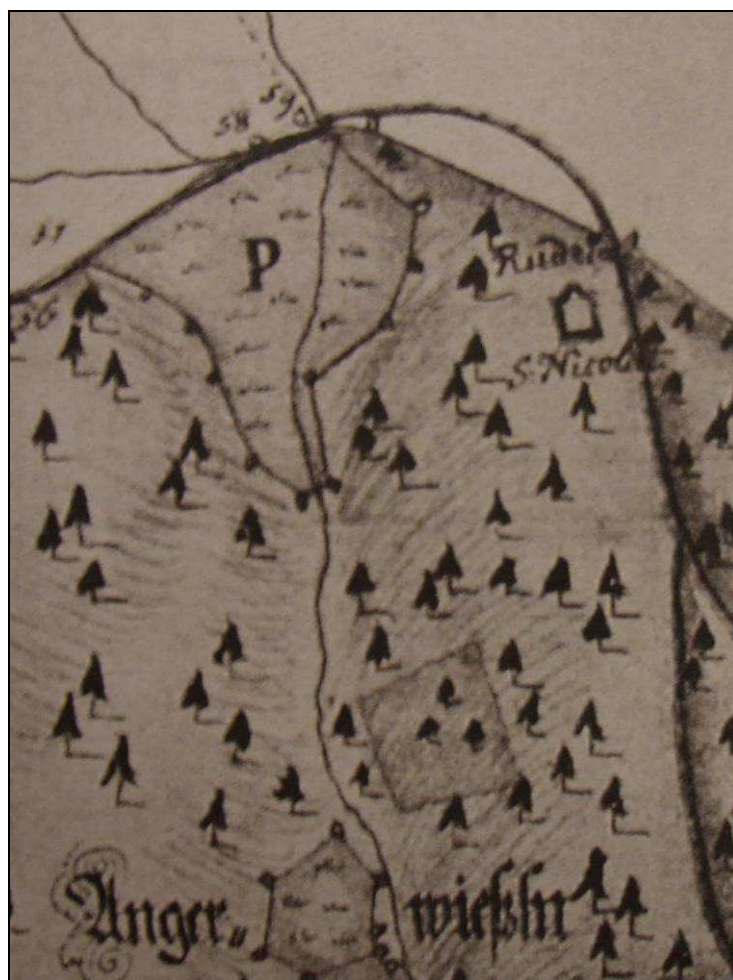
Mapa církevního rozdělení Čech

Mapa dálkových a místních obchodních cest na Loketsku

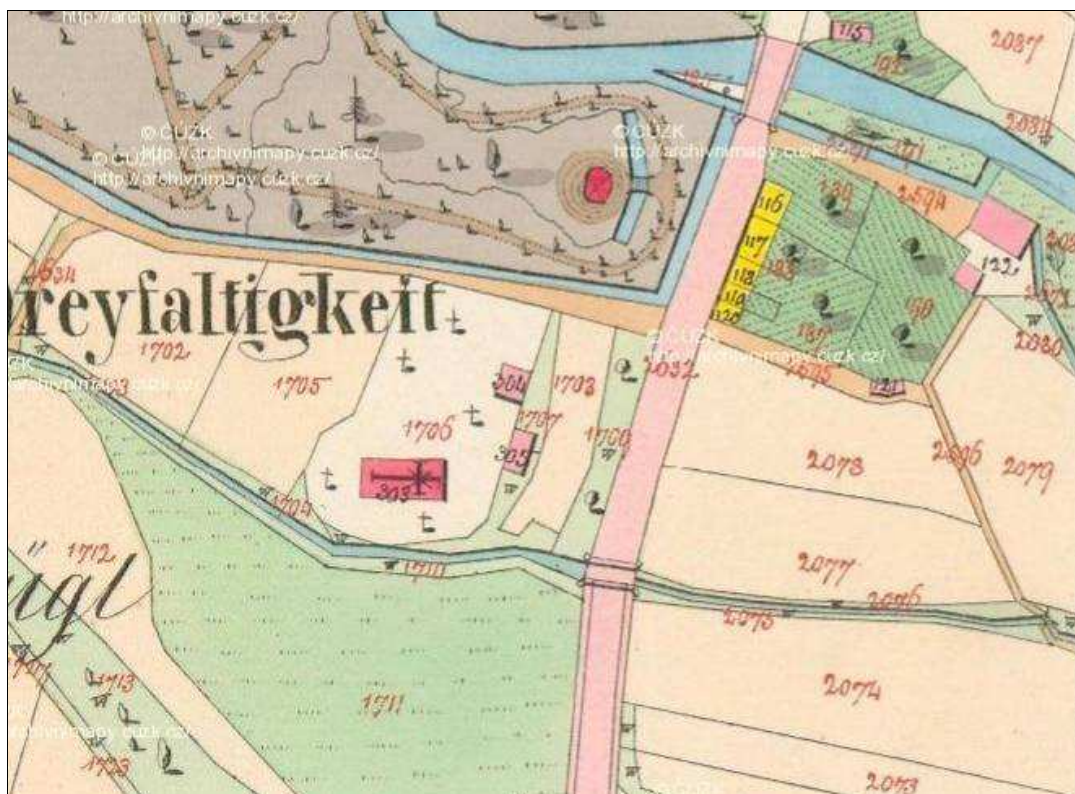
Hrušková, kostel sv. Mikuláše – pohled do presbytáře

Mapa Loketského panství z roku 1801

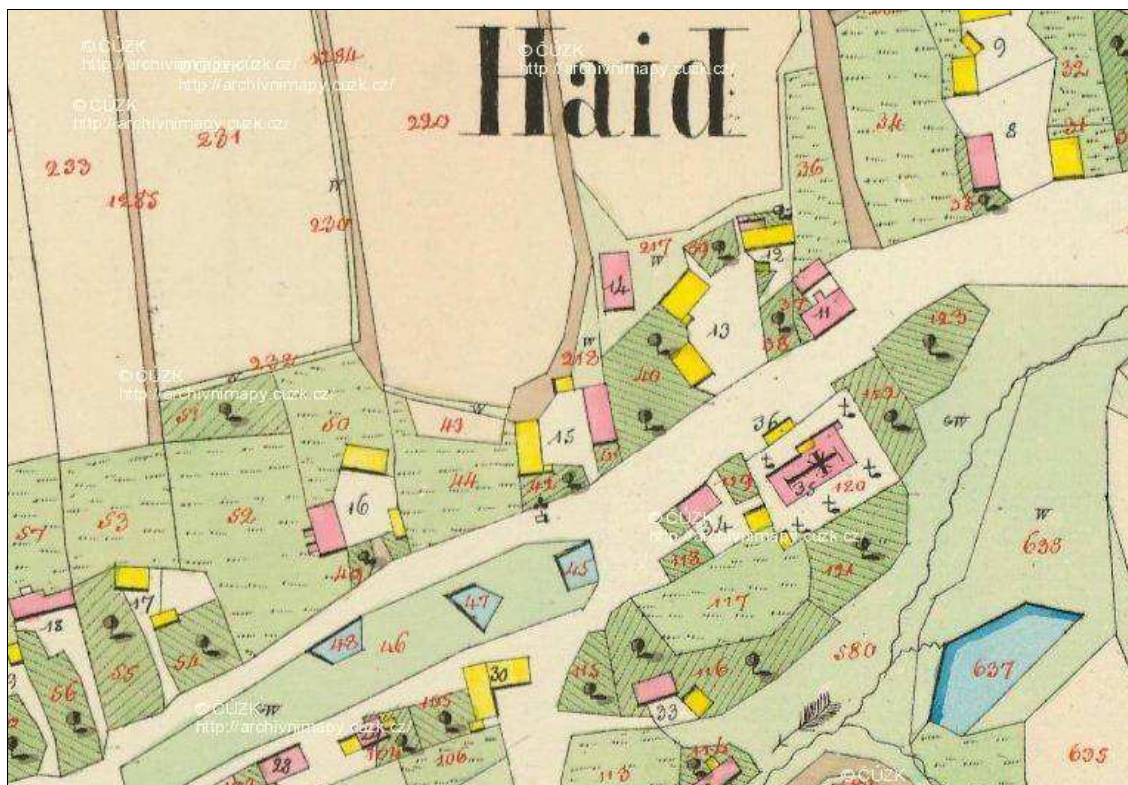
Ostrov, kostel sv. Jakuba – celkový pohled na kostel od Z

Výřez z mapy stabilního katastru

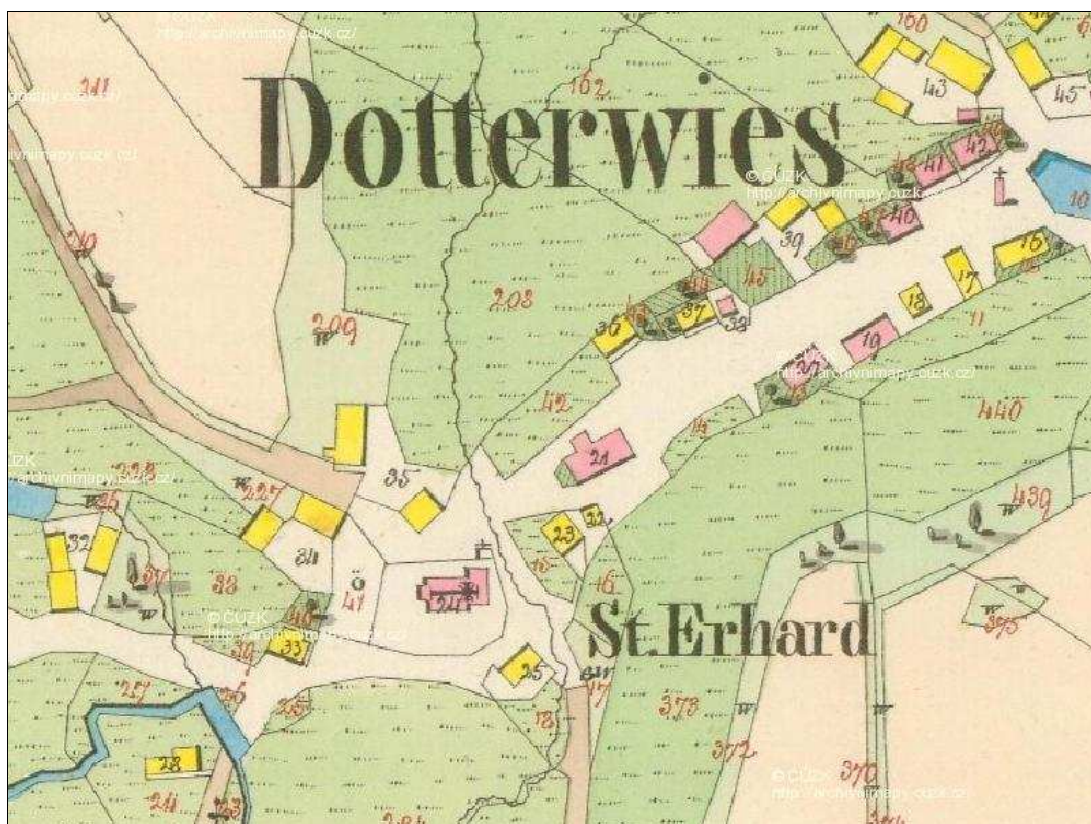
Bor, kostel sv. Máří Magdaleny – celkový pohled na kostel od S

Výřez z mapy stabilního katastru

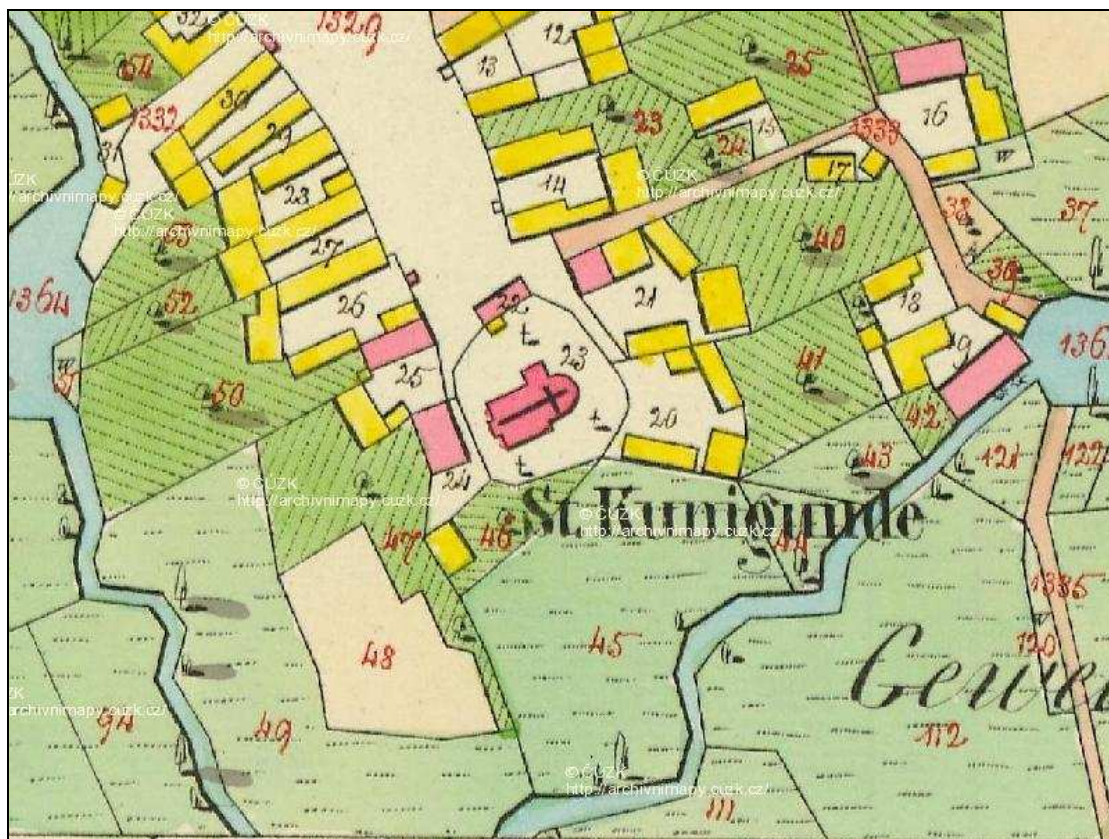
Tatrovice, kostel sv. Erharta – celkový pohled na kostel z V

Výřez z mapy stabilního katastru

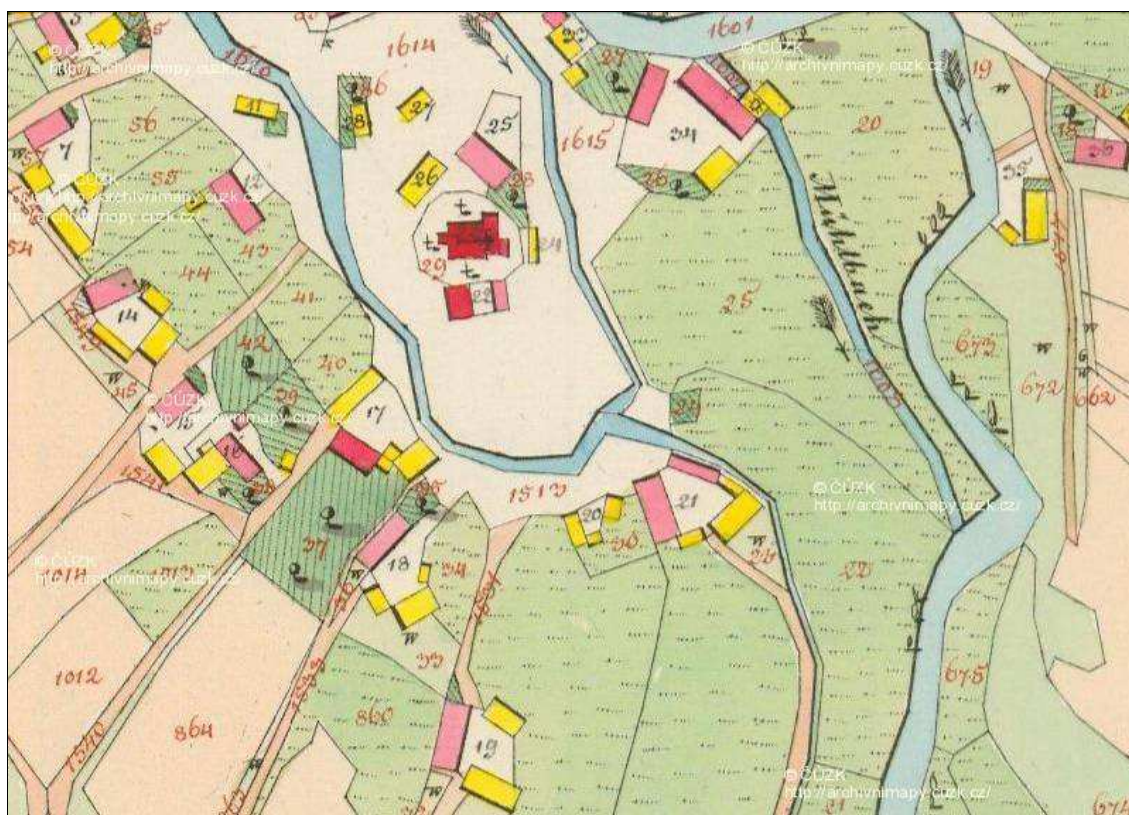
Královské Poříčí, kostel sv. Kunhuty – celkový pohled na kostel od J

Výřez z mapy stabilního katastru

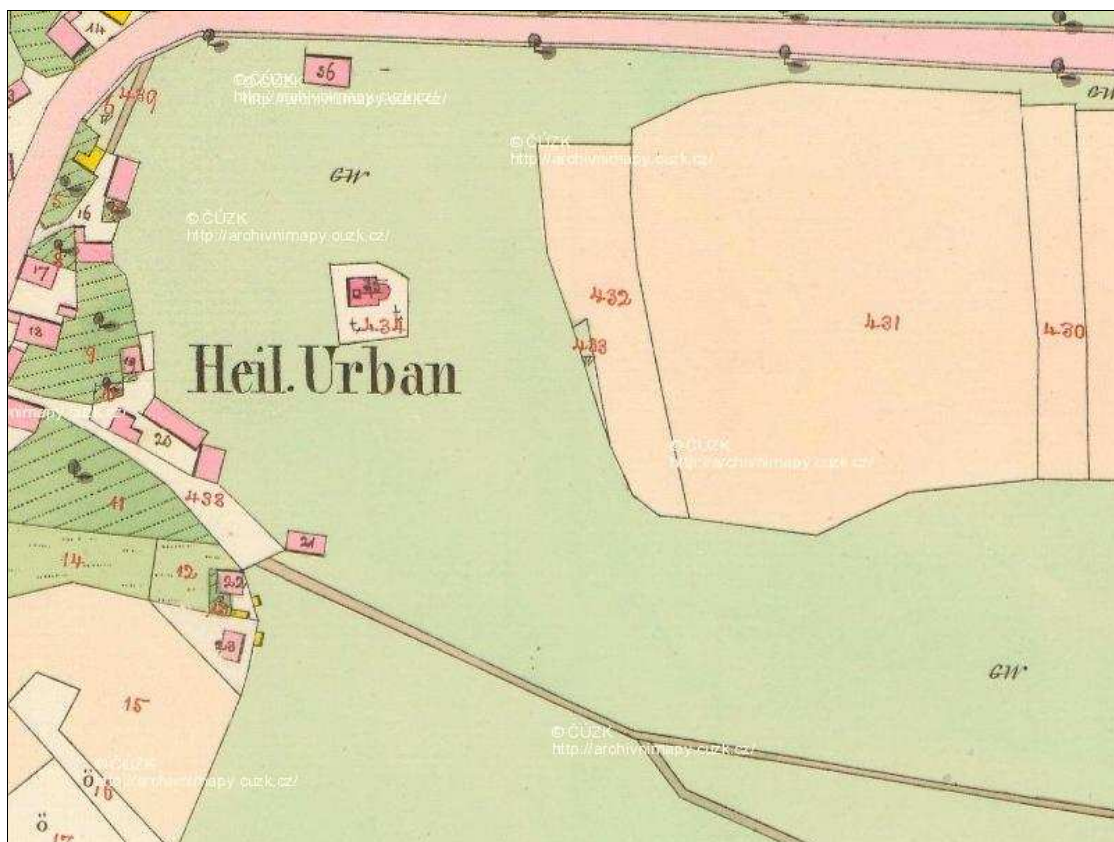
Nová Role, kostel sv. Michaela – celkový pohled na kostel od SZ

Výřez z mapy stabilního katastru

Karlovy Vary, kostel sv. Urbana – celkový pohled od JV

Výřez z mapy stabilního katastru

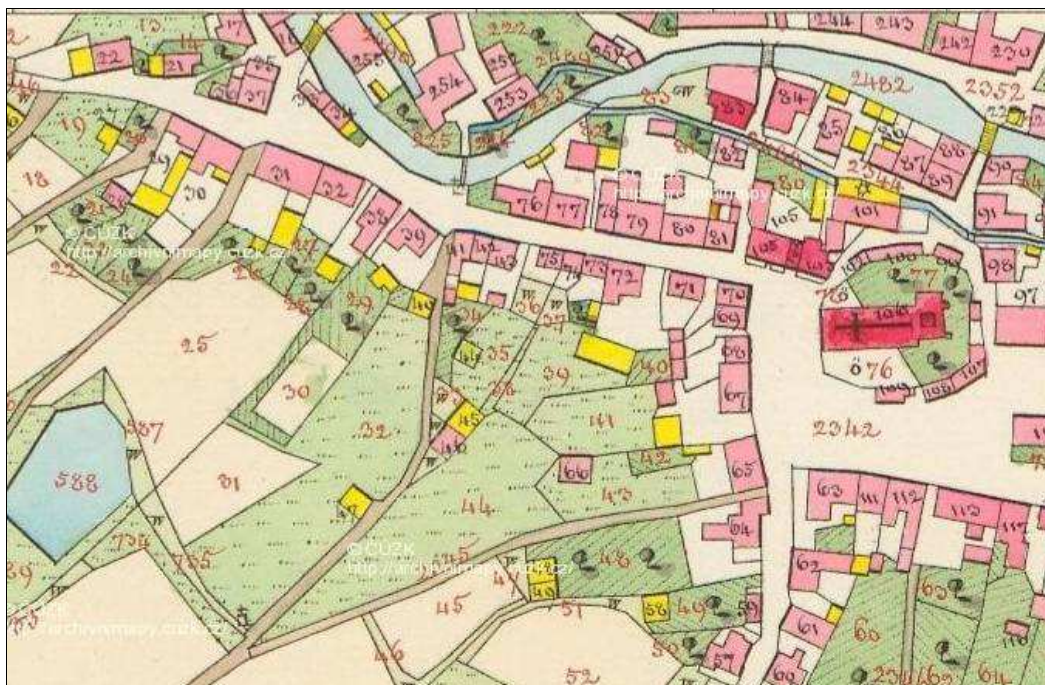
Kostelní, kostel sv. Jiljí – celkový pohled na kostel od SZ

Výřez z mapy stabilního katastru

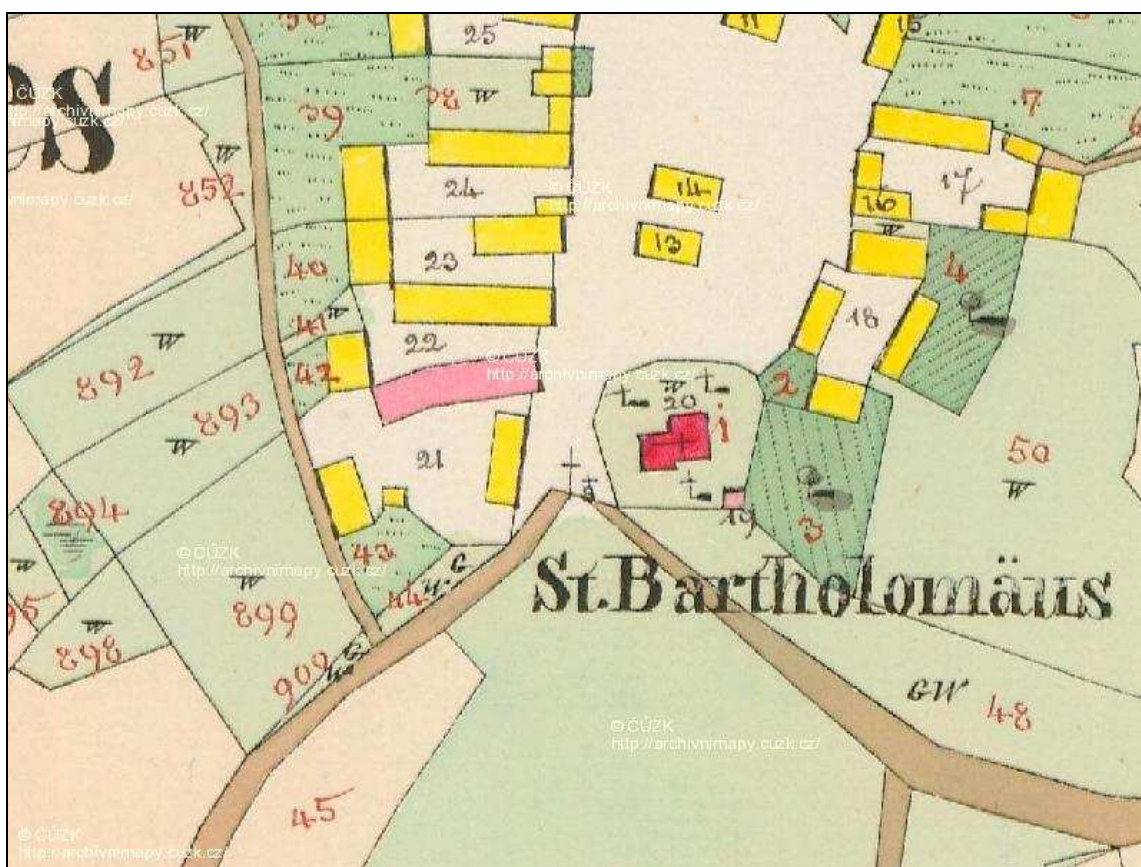
Hroznětín, kostel sv. Petra a Pavla – celkový pohled na objekt od SV

Výřez z mapy stabilního katastru

Přílezy, kostel sv. Bartoloměje – celkový pohled na kostel od JV

Výřez z mapy stabilního katastru

Obora, kostel sv. Linharta – pohled do prostoru presbytáře